

ბიოგრაფი ბიოგრაფიული

ქართული სალიტერატურო ენა

(ისტორია და თანამედროვეობა)

„Volkswagen-Stiftung“-ის პროექტი „ენობრივის სიტუაცია
თანამედროვე საქართველოში“

The Project of „Volkswagen-Stiftung“:
„Language Situation in Present day Georgia“

Giorgi Gogolashvili

Georgian Literary Language

(History and Present Situation)

გიორგი გოგოლაშვილი

წინამდებარე ნაშრომი – „ქართული სალიტერატურო ენა (ისტორია და თანამედროვეობა)“ – შესრულებულია „Volkswagen-Stiftung“-ის პროექტით „ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე საქართველოში“ 2006-2008 წლებში.

ქართული სალიტერატურო ენა
(ისტორია და თანამედროვეობა)

რედაქტორი პროფესორი **მანანა თანდაშვილი**

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2008

შესავალი

ქართული ენა არის ხანგრძლივი ისტორიის მქონე სალიტერატურო ენა.

ქართული სალიტერატურო ენა არის ქართული საერთო-ეროვნული ენის უმაღლესი ფორმა.

როგორც ცნობილია, ეროვნულ ენას ქმნის ერთობლიობა იმ ენობრივი მოვლენებისა და მათში მონაწილე ელემენტებისა, რომლებიც საერთოა ამ ენის ყველა ნაირსახეობისათვის: იქნება ეს ისტორიული ნაირსახეობანი (ძველი ქართული, საშუალო ქართული...), თუ ტერიტორიული და სოციალური დიალექტები, ზედიანქტური წარმონაქმნები. სალიტერატურო ენა ეფუძნება ამ საერთო მონაცემს და მის ნორმირებულ და დახვეწილ სახეს ქმნის...

ყოველ სალიტერატურო ენას აქვს თავისი ძირითადი ნიშნები:

„ა) იგი არის საერთო და სავალდებულო ყველასათვის, ვინც ამ ენაზე მეტყველებს;

ბ) სალიტერატურო ენა არის სამწერლობო და ზეპირი (განსხვავებით დიალექტებისაგან, რომლებიც მხოლოდ ზეპირი მეტყველების სახით არსებობენ);

გ) სალიტერატურო ენა არის ნორმირებული (სალიტერატურო ენა საჭიროებს მეცნიერულად დასაბუთებულ გონივრულ ჩარევას, მისი დახვეწისათვის აუცილებელია მართებული პრინციპების გამომუშავება, რომლებიც წარმართავენ მისი შემდგომი განვითარების გეზს; ანუ: ხდება გარკვეული ეპოქისათვის ენის ფუნქციონირებისა და განვითარების პროგრამირება).

დ) სალიტერატურო ენა არის ოფიციალური ურთიერთობის საშუალება“ (ბ. ჯორბენაძე).

ქართული, როგორც სალიტერატურო ენა, ყველა ამ ძირითადი ნიშნის მატარებელია. მას განვითარების ხანგრძლივი (თექვსმეტსაუკუნოვანი დოკუმენტირებული) ისტორია აქვს. იგი ყოველთვის ითვალისწინებდა ეროვნული ენის განვითარების ტენდენციებს და ყოველ ეპოქაში შესაბამისი წესების სახით ამკვიდრებდა მას. როგორც იყო ეს წესები და შესაბამისობა ეპოქასთან, მიმართება საერთო-სახალხო ენასთან; ვინ იყვნენ ისინი, ვინც იტვირთეს სალიტერატურო ენის უმძიმესი ტვირთი; როგორია

დღეს ვითარება სალიტერატურო ენის მოვლა-პატრონობის თვალსაზრისით; რა პრობლემები დგას მის წინაშე და რა პერსპექტივები აქვს მას... – ეს ის კითხვებია, რომლებიც არაერთხელ დასმულა და არაერთი საგულისხმო პასუხიც გასცემია... თუმცა ასეც ვთქვათ: ეს ის კითხვებია, რომლებზე მსჯელობაც დაუსრულებლად მოგვიწევს მათი აქტუალობისა და სიღრმის გამო... წინამდებარე წიგნიც ერთ-ერთ ამგვარ ნაშრომად გვესახება... ნაშრომად, რომელსაც აქვს პრეტენზია ზოგი საკითხის ახლებური დაყენებისა... თუმცა არა აქვს პრეტენზია საკითხის ამომწურავი განხილვისა...

ერთი მცირე განმარტებაც: ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში განსაკუთრებულია იაკობ გოგებაშვილის როლი. მიგვაჩნია, რომ მისმა „დედაენამ“ ისეთივე როლი შეასრულა სალიტერატურო ენის განმტკიცებასა და განვითარებაში, როგორც „სახარებამ“ ადრეულ ეტაპზე და „ვეფხისტყაოსანმა“ – მომდევნო ეტაპზე. ვთვლით, რომ ი. გოგებაშვილის დამსახურება ქართული ენის წინაშე მეტ ყურადღებას იმსახურებს. ამიტომაც წარმოვადგენთ ცალკე თავად მის ღვაწლს ამ სფეროში. ესეც მიმატოს ადრე თქმულს...

ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ ფიქრი და ზრუნვა ქართველ კაცს არასოდეს შეუწყვეტია, ძნელბედოს უამსაც კი. გამაოცა ერთმა დოკუმენტმა: ბოლშევიკური ხელისუფლება თავიანთი კონსტიტუციის მიღებამდე საუბრობს ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის შესახებ. ჩვენ ხელთა გვაქვს რევკომის ერთი ასეთი ბრძანება: „სახელმწიფო ენა საქართველოში“. ბრძანება გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტში“ 1922 წლის მარტში (№ 11), ბოლშევიკური კონსტიტუციის მიღებამდე. მივიყვანთ ამ საინტერესო დოკუმენტის სრულ ტექსტს:

„მიუხედავად რევკომის არა ერთხელ გამოცემული ბრძანებისა, რომ საბჭოთა სოციალისტურ საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა არის ქართული და საქართველოს ყველა დაწესებულება როგორც სახელმწიფო, ისე საზოგადო, ვადღებულება სასტიკად აასრულონ ეს ბრძანება. ქალაქ თბილისში მაინც იჩენს თავს პროვოკაციული მოქმედება აღნიშნული ბრძანების წინააღმდეგ: იყო შემთხვევა ქართული ენის გაძევების სურვილისა ზოგიერთი დაწესებულებიდან.

რევკომი ერთხელ კიდევ ბრძანებს, სასტიკად არსულელებულ იქნას მისი ბრძანება და მოისპოს პროვოკაცია მშრომელთა უფლებისა, რომელიც არა თუ არ ცდილობს საქართველოს და მის თვითგამორკვევის მოსპობას, არამედ თავის მიზნად ისახავს სახელმწიფო ენის დაცვასთან ერთად, გააძლიეროს და ცხოვრება-

ში გაატაროს საქართველოს მშრომელთა სრული თვითგამორკვევა.

უკანასკნელ დროს, გამოჩნდნენ პროვოკატორები, რომლებიც შლიან დუქნების და სხვა საზოგადო დაწესებულებებიდან ქართულ წარწერებს. უკვე რამოდენიმე კაცი ამისთვის დაპატიმრებულია და მიიღებენ ღირსეულ სასჯელს.

რევკომი აფრთხილებს ყველას, რომ ამისთანა პროვოკაციული მოქმედებისათვის, რომელიც ასუსტებს საბჭოთა მთავრობას საქართველოში, სასტიკად იქნებიან დასჯილი“.

ამ დროს საქართველო ერთი თვის გასაბჭოებულისა; უმძიმესი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური თუ სოციალურ-ეკონომიკური ვითარებაა ქვეყანაში... მაგრამ იმჟამინდელი ხელისუფლებაც კი იცლის ენისათვის – ყველაზე არაეროვნული და ყველაზე ანტიქართული ხელისუფლება... ეს კეთილი მაგალითია. სალიტერატურო ენის მიმართ ყურადღების მოდუნებამ სავალალო შედეგებამდე შეიძლება მიგვიყვანოს... ამ შეგნებით იწერებოდა ეს წიგნი – ვიმეორებთ, მცირე წვლილი დიდ საქმეში.

ქართული სალიტერატურო ენის ნორმირების ისტორია და პერსპექტივა

1. ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი

როცა ვსაუბრობთ ახალი ქართული ენის ნორმირების საკითხზე, უპირველესად უნდა დაზუსტდეს, რა გვესმის ამ ცნების ქვეშ. ე. ი. რა არის ახალი ქართული სალიტერატურო ენა, რა პერიოდს მოიცავს იგი; რა ეტაპის ნორმებზე ვსაუბრობთ... ამიტომ საჭიროდ ვთვლით, მიმოვიხილოთ ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი.

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი აზრთა დიდ სხვადასხვაობას იწვევს.

არსებობს თვალსაზრისი, რომ არ უნდა მოხდეს ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდებად დაყოფა: „თხუთმეტსაუკუნოვანი ქართული მწერლობა ერთი სალიტერატურო ენით იქმნებოდა და იქმნება დღემდე... სპეციალურ ლიტერატურაში ხმარებული იმგვარი ტერმინები, როგორცაა „**ძველი ქართული ენა**“, „**ძველი ქართული ლიტერატურა**“, **ეს არის პირობითი, სამუშაო ტერმინები**, უმთავრესად სხვა ხალხთა წამხედურობით შექმნილი, რომლებიც **ისმარება მეცნიერული კვლევა-ძიების დროს გამოყენებული მასალის მარჯვედ დასაჯგუფებლად**...“ მკვლევარის აზრით, „ძველ და ახალ წერილობით ძეგლებს შორის არსებული ენობრივი სხვაობა არავითარ საფუძველს არ ქმნის დედაქართულის „ძველ“ და „ახალ“ ქართულად გამოყოფისათვის“ (თვარაძე, 1978, 42).

არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში **ორი პერიოდი** უნდა გამოიყოფოს: „ძველი ქართულისა (V-XI სს) და ახალი ქართულისა (XII-საუკუნიდან დღემდის). ახალი ქართულის ჩამოყალიბება XII საუკუნიდან იწყება საერო მწერლობის ძეგლებში; XVIII საუკუნისთვის ეს პროცესი დამთავრებულია... ახალი ქართულისა და ძველი ქართულის გვერდით ვერ დავაყენებთ XII-XVII საუკუნეთა ქართულს; მას დამოუკიდებელი სახე არ აქვს, არც გრამატიკული წყობისა და არც ძირითადი ლექსიკური ფონდის მხრივ. ე. ი.

არც ერთი იმ მომენტის მიხედვით, რაც ენის საფუძველს ქმნის... მას, როგორც გარდამავალ საფეხურს, ცალკე პერიოდად – ძველი და ახალი ქართულის გვერდით – ვერ გამოყოფთ“ (ჩიქობავა, 1952, 364).

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში **სამ პერიოდს** გამოყოფს აკაკი შანიძე:

ძველი ქართული ენა (V-XI სს.);

საშუალო ქართული ენა (XII-XVIII);

ახალი ქართული ენა (XIX-XX სს.) (შანიძე, 1920; 1976 და სხვა).

ეს თვალსაზრისი დღეს ყველაზე მეტად არის გავრცელებული; მის დასაბუთებას საგანგებო წერილში შეეცადა ზ. ჭუმბურიძე (ჭუმბურიძე 1982). იქვე წარმოდგენილია საკითხის შესწავლის ვრცელი მიმოხილვა.

სალიტერატურო ენის განვითარებაში **სამ პერიოდს** გამოყოფს ფ. ერთელიშვილი, თუმცა დაყოფა განსხვავებულია: „ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაცია ამგვარი დაყოფითა და ტერმინებით წარმოგვიდგება: ძველი სალიტერატურო ენა – V-XI სს., ახალი სალიტერატურო ენა – XII-XIX სს., თანამედროვე სალიტერატურო ენა – XX ს. (ერთელიშვილი, 1968).

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში **ხუთ პერიოდს** (ავტორი მას ეტაპებს უწოდებს) გამოყოფს ბ. ჯორბენაძე: სალიტერატურო ენის განვითარებაში „უნდა გამოვყოთ რამდენიმე პერიოდი: 1. **პირველი**, საწყისი ეტაპია ძველი ქართული, კლასიკური სალიტერატურო ენა V საუკუნიდან XI-XII საუკუნეებამდე, რომლისთვისაც ნიშანდობლივია მკვეთრად გამოყოფილი კანონზომიერებანი, კერძოდ კანონიზებულია ფორმების მკვეთრად დაცვა... 2. ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების **მეორე** ეტაპი XI-XIII საუკუნეებიდან იღებს სათავეს, როცა საერო ლიტერატურის დამკვიდრებას არსებითი ცვლილებები მოჰყვა ენობრივი თვალსაზრისითაც... 3. ... რეალური საფრთხე განსაკუთრებით XVII-XVIII საუკუნეებში დაუდგა ქართულ ენას. უთუოდ ამგვარ ვითარებაზე რეაქციას წარმოადგენს ანტონის სამი სტილის თეორია... სწორედ ეს თეორია დაედო საფუძველად ქართული სალიტერატურო ენის **მესამე** ეტაპს... 4. მხოლოდ ცოცხალი კილოების შინაგანი განვითარების ტენდენციათა შესისხლხორცება გადაარჩინდა ქართულ ენას სრული განადგურებისაგან. ეს პროცესი XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო თერგდალეულთა მესვეურობით და იგი უკვე **მეოთხე** ეტაპია ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა... 5. XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ცხოვრების რევოლუციურმა გარდაქმნებმა,

ქართული უნივერსიტეტის დაარსებამ, ეროვნული თვითშეგნების აღორძინებამ, ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებამ ახალი თვალსაწიერი გადაუშალა ქართულ სალიტერატურო ენას. მას პირობითად თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა შეიძლება ეწოდოს (**მეხუთე ეტაპი**)“ (ჯორბენაძე, 1989).

ქართული სალიტერატურო ენის სტრუქტურისა და ისტორიის კვლევისას ამ თემას მრავალი მეცნიერი შეხვებია. ისინი ძირითადად იზიარებენ ა. შანიძის ან არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისებს. მათ ჩამოთვლას აღარ შევუდგებით. რ. თვარაძის თვალსაზრისი, ფაქტობრივ, არავის გაუზიარებია, პირიქით, საკმაოდ მკაცრადაც გააკრიტიკეს (ძიძიგური, 1978; ჭუმბურიძე, 1982).

ფ. ერთელიშვილისა და ბ. ჯორბენაძის თვალსაზრისები ნაკლებად პოპულარულია (ამიტომ შევეცადეთ უფრო ვრცლად წარმოგვედგინა), თუმცა, ვფიქრობთ, საინტერესო და ანგარიშგასაწევი.

რატომ ჩათვალეთ საჭიროდ ამავე საკითხზე ყურადღების გამახვილება? ვფიქრობ, მსჯელობისას არათანაბარი ოდენობის ერთეულებია დაყენებული გვერდიგვერდ. კერძოდ: რის პერიოდიზაციას ვახდენთ: ქართული სალიტერატურო ენისას თუ ქართული ენისას? შევეცდებით ჩვენი შეკითხვა განვმარტოთ.

რა არის სალიტერატურო ენა?

ჩვეულებრივ განმარტავენ: „სალიტერატურო ენა არის ეროვნული ენის უმაღლესი და დახვეწილი, ნორმირებული სახე“ (ჯორბენაძე, 1989, 205). სალიტერატურო ენა არ ფარავს ეროვნულ ენას. ჩვენთვის ამოსავალია თვალსაზრისი: „ეროვნული ენა აერთიანებს ყველაფერს – ყველა სახის დიალექტს, სალიტერატურო ენას, სხვადასხვა სახის კონინეს, იდიოლექტს. აქ უფრო კონგლომერატთან გვაქვს საქმე, ვინმე მკაცრ ენობრივ სისტემასთან“ (ჯორბენაძე, 1989, 151). შესაბამისად, ნებისმიერი ენობრივი სახესხვაობა, ნაირსახეობა (ტერმინისათვის იხ. ვაინრაიხი, 1968) არის შემადგენელი ნაწილი ეროვნული ენისა, იქნება ეს ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტი, სოციალური დიალექტი თუ სალიტერატურო ენა. როგორც ითქვა, სალიტერატურო ენა არის „უმაღლესი და დახვეწილი, ნორმირებული“ სახესხვაობა ეროვნული ენისა; მეტ-ნაკლებად ხელოვნური, უფრო მეტად კონსერვატიული, ვიდრე ბუნებრივი სახესხვაობანი.

ამდენად, როცა ვსაუბრობთ თანამედროვე ქართულ ენაზე (**ქართული ენა** ჩვენს მსჯელობაში უდრის **ეროვნულ ენას**), იგულისხმება ერთობლიობა თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენისა და ყველა იმ ნაირსახეობისა, რომლებიც მოეპოვება დღეს ქართულ ენას, უპირველესად ეთნიკურ-ტერიტორიული

დიალექტებისა. ვიმეორებთ: **დიალექტები ბუნებრივი ნაირსახეობანია თანამედროვე ქართული ენისა, ხოლო სალიტერატურო ენა – ზედიანექტური, ნორმირებული ნაირსახეობა, მეტ-ნაკლებად ხელოვნური**; ცხადია, სხვადასხვა სახისა, მაგრამ მაინც ერთი დონის (დროული გაგებით) ერთეულები. ნებისმიერი ეპოქის, ნებისმიერი დროის ეროვნული ენა მსგავსი კონგლომერატია (ცხადია, ვგულისხმობთ ენას, რომელსაც მოეპოვება სალიტერატურო სახესხვაობა).

ამ პოზიციიდან ვხედავთ განსახილველ პრობლემას.

ახალი ქართული არის ენის განვითარების ერთი საფეხური ყველა ზემოწარმოდგენილი ნიშნის მიხედვით; ჩვენ მასზე შეგვიძლია ვიქონიოთ სრულყოფილი წარმოდგენა მისი შემადგენელი ყველა სახესხვაობის გათვალისწინებით, ანუ; სალიტერატურო ენითა და დიალექტებით.

ასე არ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ძველი ქართული ენის შესახებ. ძველ ქართულ ენაზე წარმოდგენა შეგვიძლია ვიქონიოთ მხოლოდ მისი ერთი ნაირსახეობის – სალიტერატურო ენის – მიხედვით. ანუ; ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ ძველ ქართულ სალიტერატურო ენას და არა გვაქვს წარმოდგენა, მის გვერდით რა სახესხვაობანი იყო ძველი ქართულისა. ცხადია, სალიტერატურო ენის გვერდით იყო არაერთი დიალექტური სახესხვაობა. ასახელებენ კიდევ სამეცნიერო ლიტერატურაში რამდენიმე მათგანს: ა) სამხრეთ-აღმოსავლური დიალექტი (იგივე ხანმეტი), ბ) სამხრეთ-დასავლური დიალექტი (იგივე ჰამეტი), გ) ცენტრალური დიალექტი (იგივე –**გვ** კილო), დ) ჩრდილო-აღმოსავლური (იგივე ფხოური კილო). ეს ვარაუდებია (საკმაოდ სარწმუნო არგუმენტებზე დამყარებული). როგორც ვთქვით, რეალურად შეგვიძლია მსჯელობა მხოლოდ სალიტერატურო ნაირსახეობაზე.

ამგვარად, ძველი ქართული ენა და ახალი ქართული ენა ჩვენს წარმოდგენაში სხვადასხვა დონის ენობრივი ერთეულებია. პირველ მათგანს ვიცნობთ მხოლოდ ერთი ნაირსახეობით; მეორეს –სრულყოფილად, ყველა ნაირსახეობით. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია **ძველი ქართული სალიტერატურო ენის** გვერდით მხოლოდ **ახალი ქართული სალიტერატურო ენა** განვიხილოთ – როგორც თანაბარი დონის ენობრივი ერთეულები.

არავინ დაობს და არც შეიძლება სადაო იყოს ის, რომ ეს არის კლასიკური გაგებით ორი სალიტერატურო ენა ყველა „იმ მომენტის მიხედვით, რაც ენის საფუძველს ქმნის“ (ჩიქობავა, 1952, 369).

არსებობს თუ არა საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა? ანუ ახლისა და ძველის გვერდით მესამე სახესხვაობა სა-

ლიტერატურო ენისა „ყველა იმ მომენტის გათვალისწინებით, რაც ენის საფუძველს ქმნის?“ ცხადია, არა. არ იზიარებენ, მაგრამ არავის უცდია განხილვა და უარყოფა მსჯელობისა: „ახალი ქართულისა და ძველი ქართულის გვერდით ვერ დაგაყენებთ XII-XVII საუკუნეთა ქართულს; მას დამოუკიდებელი სახე არ აქვს არც გრამატიკული წყობისა და არც ძირითადი ლექსიკური ფონდის მხრივ“ (არნ. ჩიქობავა, იქვე). არადა, ძველისა და ახლის გვერდით მესამე ერთეულის გამოყოფისათვის ეს აუცილებელი პირობაა. უფრო მარტივად რომ ვთქვათ, ჩვენ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის სისტემაზე; ახალი ქართული სალიტერატურო ენის სისტემაზე; მაგრამ ვერ ავაგებთ საშუალო ქართული სალიტერატურო ენის სისტემას, რადგან ასეთი რამ არ არსებობს. საშუალო ქართულის შესახებ წერენ: „ამ პერიოდის სალიტერატურო ენის ყველაზე დამახასიათებელ ნიშნად უნდა მივიჩნიოთ ფორმათა სიტყვლე და ერთიანი ნორმების უქონლობა“ (ჭუმბურიძე, 1982, 24). ფორმათა სიტყვლე და ერთიანი ნორმების უქონლობა არ შეიძლება იყოს სალიტერატურო ენის ნიშნები.

ამდენად, თუ ვმსჯელობთ **ქართული სალიტერატურო ენის** თაობაზე, მართებული იქნება, გამოიყოს **ორი ერთეული – ძველი ქართული სალიტერატურო ენა და ახლი ქართული სალიტერატურო ენა**; რეალური ფაქტია როგორც ერთი, ასევე მეორე.

რა არის საშუალო ქართული? არსებობს თუ არა ასეთი რეალობა? ცხადია, არსებობს, მაგრამ ის არ არის სალიტერატურო ენა. უფრო სწორად, არ არსებობს საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა ყველა იმ პარამეტრის მიხედვით, რაც უნდა ახასიათებდეს სალიტერატურო ენას. გავიხსენოთ: „ყველა სალიტერატურო ენას აქვს თავისი ნიშნები:

ა) იგი არის საერთო და სავალდებულო ყველასათვის, ვინც ამ ენაზე მეტყველებს;

ბ) სალიტერატურო ენა არის სამწერლობო და ზეპირი...

გ) სალიტერატურო ენა არის ნორმირებული...

დ) სალიტერატურო ენა არის ოფიციალური ურთიერთობის საშუალება“ (ჯორბენაძე, 1989, 154).

საუბრებია სხვა ნიშნებზეც, მაგრამ არც ერთი ეს ნიშანი არაა დამახასიათებელი საშუალო ქართულისათვის. უფრო სწორად XII-XVIII საუკუნეების ქართული არ შეიძლება გაერთიანდეს ამ ნიშნების მიხედვით; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ენობრივი ერთეული – საშუალო ქართული – არ არის იმ ნიშნების მატარებელი, რაც მას წარმოგვიდგენდა როგორც სალიტერატურო ენას, განსხვავებით ძველი და ახალი ქართული სალიტერატურო ენისაგან.

ამ მსჯელობით ჩვენ მხარს ვუჭერთ თვალსაზრისის ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში ორი პერიოდის გამოყოფის თაობაზე. მაგრამ მსჯელობას აქ ვერ შევწყვეტთ. არ არსებობს საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა, მაგრამ საშუალო ქართული, როგორც ენობრივი რეალობა, ფაქტია – უაღრესად რთული და საინტერესო. მაგრამ იგი განიხილება, როგორც კონგლომერატი – სხვადასხვა ტიპის სახესხვაობათა ერთობლიობა.

დაიძებნა ცალკეული ენობრივი მოვლენები; ფაქტები, რომლებიც თავს იჩენს საშუალო ქართულის პერიოდში (იხ. ჭუმბურიძე, 1982); მაგრამ მათ შორის არ არის არც ერთი ენობრივი ფაქტი და მოვლენა, რომელიც თანაბრად იყოს დამახასიათებელი XII-XVIII საუკუნეების ქართულისათვის, როგორც ამ პერიოდის ენობრივი ნორმა. სხვაგვარად, არ დასტურდება არც ერთი ენობრივი ფაქტი თუ მოვლენა, რომელიც ძველისა და ახლის გვერდით (მათ მსგავსად) შეიძლება მივიჩნიოთ საშუალო ქართულის ნორმად. ჩვენ არ ვსაუბრობთ ისეთ ფაქტებსა თუ მოვლენებზე, რაც ნორმა იყო ძველისათვის ან ნორმა ახალი ქართულისათვის და გვაქვს საშუალოშიც. ჩვენი მსჯელობა, ცხადია, არ უარყოფს საშუალო ქართულის ფაქტებსა და მოვლენებს, მაგრამ სხვა კვალიფიკაციას აძლევს მას. კერძოდ: ეს ენობრივი ფაქტები თუ მოვლენები არის დამახასიათებელი საშუალო ქართულის სხვადასხვა სახესხვაობისათვის. ეს სახესხვაობები შეიძლება განიხილებოდეს დროშიც და სივრცეშიც. ანუ: არის ფაქტები და მოვლენები, რომლებიც დამახასიათებელია საშუალო ქართულის მხოლოდ ადრეული პერიოდისათვის და – პირიქით, დამახასიათებელია მხოლოდ მოგვიანო პერიოდისათვის.

ამავე პერიოდის ძეგლებში ჩვენ ვხვდებით ისეთ ენობრივ ფაქტებს, რომელთა კვალიფიკაცია შეიძლება მხოლოდ როგორც დიალექტიზმებისა... გასათვალისწინებელია სტილებრივი სხვაობაც; ცალკეული ავტორის ენობრივი თავისებურებანი და სხვა...

ამის თაობაზე არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი დაწერილა (მაგალითად, ქავთარაძე, 1964 და სხვა.); ბოლო პერიოდში რამდენიმე დისერტაცია იქნა დაცული. იმ დისერტაციათა განხილვისას აღვნიშნე კიდევ, რომ თითოეული ასეთი კვლევა ადასტურებს თვალსაზრისს, რომ არ არსებობს ერთიანი საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა, მაგრამ არსებობს საშუალო ქართული, როგორც ენობრივი რეალობა თავისი მრავალგვარი ნაირსახეობით.

ამ გაგებით საშუალო ქართული ჩვენ შეიძლება დავაყენოთ ახალი ქართული ენის გვერდით – როგორც საერთო-ეროვნული ენის განვითარების ორი საფეხური.

თუ ჩვენ მხედველობაში მივიღებთ ისტორიული დიალექტოლოგიის კვლევის შედეგებს, შეიძლება მწირი, მაგრამ მაინც გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ ძველ ქართულ ენაზე – როგორც საერთო-სახალხო ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე.

ამის გათვალისწინებით საერთო-სახალხო ენის განვითარების საფეხურებზე როცა ვსაუბრობთ, შეიძლება გამოვყოთ: ა) ძველი ქართული ენა, ბ) საშუალო ქართული ენა, გ) ახალი ქართული ენა. პირობითად შეიძლება გვემსჯელოს უძველეს ეტაპზეც – V საუკუნემდე პერიოდზეც. ამ შემთხვევაში განიხილებოდა ის ენობრივი ვითარება, რამაც ხელი შეუწყო ძველი ქართულის პერიოდის ჩამოყალიბებას.

საგულისხმოა ის აზრი, რომლის მიხედვითაც ძველი ქართულის შემდგომ პერიოდში შესაძლებელი არის რამდენიმე ეტაპის გამოყოფა (ბ. ჯორბენაძე, ფ. ერთელიშვილი), მაგრამ ამჯერად ეს არ არის ჩვენი კვლევის მიზანი.

ჩვენ მსჯელობა შეიძლება ამგვარი სახით დავასრულოთ:

1. თუ ვმსჯელობთ ქართულ სალიტერატურო ენაზე, უნდა გამოვყოთ ორი ერთეული.

ა) ძველი ქართული სალიტერატურო ენა და ბ) ახალი ქართული სალიტერატურო ენა.

2. თუ ვსაუბრობთ ქართული ენის – საერთო-სახალხო ენის (არამხოლოდ სალიტერატურო ენის) შესახებ, შესაძლებლად მიგვანჩნია ვიმსჯელოდ სამ ერთეულზე:

ა) ძველი ქართული ენა.

ბ) საშუალო ქართული ენა.

გ) ახალი ქართული ენა.

დასაშვებად მიგვანჩნია ამ შემთხვევაში საუბარი სამზე მეტ ერთეულზეც (მაგალითად: უძველესი ქართული, თანამედროვე ქართული და სხვა.).

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ახალი ქართული ენა, ალბათ, სწორედ XI-XII საუკუნეებში იღებს სათავეს. ცხადია, იმდროინდელი სალიტერატურო ენა და მისი ნორმები პრინციპულად სხვაობს იმ სალიტერატურო ენისა და მისი ნორმებისაგან, რასაც თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენას ვუწოდებთ. შესაბამისად, ჩვენ შეგვიძლია ვისაუბროთ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების შესახებ ეტაპობრივად და არა ზოგადად. ცხადია, არის ისეთი ფაქტები, რომელიც ნორმატიული თვალსაზრისით საერთოა XII საუკუნის ქართულისათვისაც და XXI საუკუნის ქართულისათვისაც; თუმცა არაიშვიათია ისეთი ფაქტებიც, რაც ნორმა ახალი ქართულის ადრეული პერიოდისათვის, ანაქრონიზია თანამედროვე ენისათვის.

2. მცირე ისტორიული ექსკურსი

არსებობს თვალსაზრისი, რომ სალიტერატურო ენის ნორმირებისათვის აუცილებელია ნორმატიული გრამატიკის არსებობა. ამ დებულების მიხედვით, ვერ ვისაუბრებთ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმირებაზე, რადგანაც V-X საუკუნეებში ამ სახის გრამატიკული ნაშრომები არ მოგვეპოვება. მაგრამ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის გაცნობა სხვაგვარი დასკვნის საშუალებას იძლევა; რომ ძველი ქართული „წერილობით ძეგლთა ენის შესწავლა უეჭველს ხდის იმას, რომ სალიტერატურო ენის ნორმები მტკიცეადაა ჩამოყალიბებული და მათ მწერლები და გადამწერები მკაცრად იცავენ. სწორედ ამიტომაც თვალში საცემი ყოველი გადახვევა სალიტერატურო ენის ნორმათაგან“ (სარჯველაძე, 1984, 89).

ვიგნობრებმა რომ კარგად იციან, რა არის ნორმა და რომ არსებობს ენაში ფორმები, რომლებიც არ არის სამწიგნობრო ქართული, ამის კარგი მაგალითია გიორგი მთაწმიდელის (1009-1065) ანდერძი: „ესე საცნაურ ყავნ ყოველთა, რამეთუ ესე წმინდად ოთხთავი არა თუ ახლად გუთარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ძმთა ვიეთმე სულიერთადათა ბერძნულთა სახარებათა შეგუწამებია ფრიადითა გამოწულილეთა. და ვინცა-ვინ სწერდეთ, ვითა აქა კპოთ, ეგრე დაწერეთ. თუ ამისგან ჯერ-გინდეს დაწერად, ღმრთისათჳს სიტყუათა ნუ სცვალდებთ, არამედ ვითა აქა სწერია, ეგრე დაწერეთ. და თუ არა რამე გაშუნდეს, ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმინდად თარგმნილნია და კეთილად – ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიცა, – მუნით დაწერეთ და ღმრთისათჳს ერთმანეთსა ნუ გაჰრევთ!“ (შანიძე, 1981, 283). ფაქტია: მოთხოვნა გიორგი მთაწმიდელისა ენის ნორმათა დაცვაა. გარდა ხაზგასმულისა, ერთი მომენტია საგულისხმო: „ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმინდად თარგმნილნია და კეთილად – ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიცა,“ – როცა ამას ამბობს, ეს ხაზგასმა იმისა, რომ ყველა თარგმანი სახარებისა, წმინდად და კარგად არის თარგმნილი, ცხადია, ენა იგულისხმება. წმინდა და კეთილი – სწორ ქართულს გულისხმობს, ნორმალურ ენას ვარაუდობს. ამიტომ მოუწოდებს, არაფერი შეცვალოთ!

აქედან კარგად ჩანს, რომ ბიბლიის ქართული თარგმანის ენა იყო ნორმა სალიტერატურო ქართულისა და არა მხოლოდ მთაწმიდელების ეპოქაში; ასე იყო ეს, როგორც ჩანს, V საუკუნიდან მოყოლებული. ამიტომაც იყო მკაცრად ნორმირებული ძვე-

ლი ქართული სალიტერატურო ენა. წიგნობარს არ ჰქონდა ამ ნორმებიდან გადახვევის უფლება. მან ზეპირად იცის საღმრთო წიგნები. გაეისხენოთ გიორგი მერჩულე: გრიგოლმა „საღმრთონი წიგნი ზეპირით მოიწუართნაო“... სწორედ საღმრთო, სულიერი რომ სწორ, წმინდა, ლიტერატურულ ქართულთან ასოცირდება, ეს ჩანს გიორგი ხუცეს-მონაზვნის მინიშნიდან მთაწმიდელების თაობაზე: „ხუცესი იგი ესევითარი კაცი იყო, რომელ პირსა მისსა მსოფლიოდ სიტყუად არა გამოვიდოდა, არამედ ყოველივე საღმრთოდ და სულიერი“. მსოფლიოდ სიტყუად კი არასალიტერატუროდ, დიალექტურ ფორმებს გულისხმობს. სწორი, ლიტერატურული ქართული – საღმრთოდ და სულიერია! სალიტერატურო ენით საუბარი რომ ღირსება იყო კაცისა, ეს თავისთავად ფასს სდებდა წიგნიერებას, სალიტერატურო ენას.

და კიდევ ისიც უნდა ითქვას, რომ მიანიათ – კარგი ქართული წმინდა სალიტერატურო ენით მოღვაწეობა ქართველთა ენისა და ქვეყნის ამბულაა. გიორგი მთაწმიდელი ექვთიმეს შესახებ ამბობს: „განანათლა ქართველთა ენად და ქუეყანად, რომლისა – იგი ნამუშავეი ახარებს შორიელთა და მახლობელთა“.

ღიას, შედეგი ამგვარი დამოკიდებულებისა სამწიგნობრო ენისადმი, სალიტერატურო ენისადმი იყო ის, რომ სალიტერატურო ენა მეტ-ნაკლებად დაშორდა ცოცხალ სასაუბრო ენას, მსოფლიოდ სიტყუად უკვე აშკარად სხვაობს სამწიგნობრო ენისგან. ეს სხვაობა თანდათან იზრდება. დაუკვირდეთ: წიგნის ენა შორდება ცოცხალ სასაუბრო ენას, საერთო-სახალხო ენას. მიუთითებენ: „სალიტერატურო ენის ნორმებსა და ცოცხალ მეტყველებას შორის გარკვეული წინააღმდეგობა არსებობს. სალიტერატურო ენის ნორმები კონსერვატული ხასიათისაა, საუკუნეებს უძღვები; ცოცხალი მეტყველების ფორმები გაცილებით სწრაფი ტემპით იცვლება. სალიტერატურო ენის ნორმები ხშირად მას შემდეგაც უცვლელია, რაც ცოცხალ მეტყველებაში ამ ნორმათა საფუძველი გრამატიკული თუ ფონეტიკური ევოლუციის შედეგად აღარ არსებობს“ (სარჯველაძე, 1984, 90).

სალიტერატურო ენის ნორმათა თვალსაზრისით რეფორმატორულ ცვლილებად უნდა იქნეს განხილული ხანმეტობიდან ჰაემეტობამდე და შემდგომ სანნარევი ვითარებამდე მომხდარი ცვლილებები. რა იყო მექანიზმი ამგვარი გადასვლისა, რა გზით გატარდა ეს რეფორმა, ძნელია დღეს ამის შესახებ საუბარი. საორიენტაციოდ დიალექტის ცვლის საკითხი საინტერესო პიპოთეზად რჩება.

და პირველი პრინციპული ხასიათისა და ფართომასშტაბიანი რეფორმა ქართული სალიტერატურო ენისა მოახდინა შოთა რუსთაველმა.

როგორც ვთქვით, საკმაოდ დაშორდა „წიგნური“ და „ხალხური“ მეტყველება ერთმანეთს. შოთა რუსთაველმა, ფაქტობრივ, მოხსნა ეს განსხვავება და სამწიგნობრო ენა (ამ შემთხვევაში „ვეფხისტყაოსნის“ ენა) დააფუძნა ცოცხალ სასაუბრო ენას – საერთო-სახალხო ენას. პრინციპი – სალიტერატურო ენა საერთო-სახალხო ენას უნდა ეფუძნებოდეს – რუსთაველმა გაატარა ბოლომდე. ამიტომაც: X-XI საუკუნეების ძეგლების ენა უფრო მეტ სახესხვაობას ამჟღავნებს რუსთაველის ენასთან, ვიდრე V-VI საუკუნეების ძეგლთა ენასთან.

რუსთაველის შემთხვევაში ვერ ვიტყვით, რომ იგი რომელიმე კონკრეტულ დიალექტს დაემყარა; მისთვის საორიენტაციოდ იყო საერთო-სახალხო ენა. საკითხის საგანგებო შესწავლის შემდეგ არნ. ჩიქობავა დაასკვნია, რომ შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნში“ მოიპოვება როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის კილოების (უმთავრესად ქართლურ-კახურის) დამახასიათებელი მოვლენები, ისე დასავლეთ საქართველოს (იმერეთ-გურია-აჭარის) დიალექტური სინამდვილისთვის ნიშანდობლივი მონაცემები; ფაქტია სამცხური დიალექტის თავისებურებათა დადასტურებაც (ჩიქობავა, 1938)...

ამიტომ ვიმეორებთ: შოთა რუსთაველის მიერ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში მომხდარი რეფორმის მთავარი მიმართულება ასეთია: **სალიტერატურო ენა უნდა ემყარებოდეს საერთო-სახალხო ენას და მასში უნდა აისახებოდეს ცოცხალ ენაში მიმდინარე ცვლილებები.**

რეფორმა, რომელიც რუსთაველმა ჩაატარა, წარმატებული აღმოჩნდა...

რუსთაველის შემდგომ ეპოქაში საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის რღვევამ, ეროვნული და სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაციის დასუსტებამ რეალური საფრთხე შეუქმნა ქართულ სალიტერატურო ენას. დიდია უცხო ენათა გავლენა... მაღალი პოეტური ენა რუსთაველისა გადაგვარების საფრთხის წინაშე დადგა. „სხვა ენათა განუკითხავმა მოძალეებამ გარდაუვალი შერყევის საშიშროება შეუქმნა მას. დარბაისლური მეტყველება გარმიანული ჟარგონით იცვლება. ენა კარგავს ეროვნულ ნიშანს, იცვება ბარბარიზმებით, უცხოური კალკებით, იფიტება, მოუქნელი და მყიფე ხდება“ (ჯორბენაძე, 1989).

შეშფოთდნენ ერისკაცები.

„ეგ ნუ გგონიათ, სხვა ენა მეც არ ვიცოდე სხვასავეთ, მაგრამ ცუდია გარევა ქართულ ენაში სხვას ავით“ – ეს მეფე-პოეტ არჩილის შეძახილია. სულხან-საბა ორბელიანმა ქართული ლექსიკონი შექმნა; თავთავისი ადგილი მიუჩინა დიალექტურ თუ უცხოენოვან სიტყვებს და სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით ნორმატიული ფორმები წარმოაჩინა. არ შევლის...

XVII-XVIII საუკუნეებში განსაკუთრებით რეალური საფრთხის წინაშე დადგა ქართული ენა...

და ასპარეზზე გამოჩნდა ანტონ ბაგრატიონი – ანტონ I კათალიკოსი. ამ უდავოდ ბუმბერაზმა პიროვნებამ, თვალსაჩინო მოღვაწემ ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმა შემოგვთავაზა.

3. ანტონ პირველი და ახალი ქართული სალიტერატურო ენა

ახალი ქართული სალიტერატურო ენა XIX საუკუნის ფაქტია. იგი ყალიბდება, ფაქტობრივ, ანტონ კათალიკოსის მიერ დამკვიდრებული ტრადიციის წინააღმდეგ ბრძოლის ფონზე.

ილია ჭავჭავაძე თავის ოპონენტებს „ანტონ კათალიკოსის გემოვნებით“ ცხოვრებას უწუნებს: „მე რომ სხვის გემოვნებით ვცხოვრობდე, როგორც უფ. ბარათოვი ანტონ კათალიკოსის გემოვნებითა, მე თქვენ მოვიწონებდით მაგ-გვარ აზრის გასხვიონებასა“ (ილია, 1953, 48).

ცხადია, ამ შემთხვევაში ილია ენობრივ „ნორმებს“ გულისხმობს, თორემ ანტონს, როგორც მოღვაწეს, იგი ღირსეულ შეფასებას აძლევს: „ნურავინ ნუ გაიფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოსისა. ანტონი დიდს ალაგს დაიჭერს ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლებისა, მაგრამ ესეღა რომ პოეზიის განხილვა იმ დროის კანონებით მოვიხდომოთ, ძალიან შევცდებით. მაშინ სხვა-რიგად ესმოდათ, ესეღა სხვა-გვარად...“ (ილია, 1953, 48-9)

რა ესმოდათ „მაშინ სხვა-რიგად“? რა უძღოდა წინ ილიას ეპოქას? რას წარმოადგენდა ანტონ პირველის ნორმები?

არსებობს ურთიერთსაპირისპირო, ურთიერთგამომრიცხავი შეფასებანი ანტონის ღვაწლისა ამ თვალსაზრისით:

არნოლდ ჩიქობავა : „ქართული სალიტერატურო ენის ბუნებრივი განვითარების ხაზი მეთვრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებში გაწვდა. ეს დაკავშირებულია ანტონ კათალიკოსის (ანტონ პირველის) და მისი სკოლის მოღვაწეობასთან. ამ სკოლის ხელში იყო ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება მთელი

საუკუნის განმავლობაში – მეთვრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებიდან მეცხრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებამდე“ (ჩიქობავა, 1950, 020). ანტონის სახელთან აკავშირებენ სამი სტილის თეორიის დანერგვასა და გაბატონებას. ქართულ სინამდვილეში ამ თეორიის თანახმად „ყველა საგანზე მსჯელობა ერთი და იმავე ენით დაუშვებლად იყო მიხნეული: „მაღალ მატერიალს“ (მაგალ. ღვთისმეტყველებას) აღზევებული ენა – „მაღალი სტილი“- შეეფერებოდა; ისტორიული თხრობა, მაგალითად, საშუალო სტილს მოითხოვდა; ყოველდღიური ამბები, საყოფაცხოვრებო მოვლენები „უბრალოდ“ ითქმოდა, მას ჩვეულებრივ სასაუბრო ენა გამოადგებოდა, – ეს იყო „დაბალი სტილის“ სამყარო“ (ჩიქობავა, იქვე). დასკვნა მკაცრია: „ამგვარად, ანტონ პირველმა რიტორიკას ჩააბარა ქართული სალიტერატურო ენის ბედი. რიტორიკის ნორმები – სამი სტილის თეორია – პრინციპში უარყოფდა ერთი სალიტერატურო ენის საკმარისობას: ერთი სალიტერატურო ქართულის ნაცვლად უნდა შეექმნათ სამი სახის წიგნიერი მეტყველება – სამი სტილის ქართული. ანტონ პირველმა დააქონა მაღალი სტილისათვის ძველი ქართულის თავისებური სუროგატი, ენა ღვლარჭნილი, რთულ წინადადებათა მოტრფიალე, მიმღებებით მდიდარი, ზმნებით ღარიბი, გასაგებად ძნელი“ (ჩიქობავა, იქვე)

სხვაგვარად ფიქრობს თ. უთურგაიძე: „ამ პარადიგმების (სახელის პარადიგმების – გ.გ.) შედარების საფუძველზე ჩანს, ეს არის ანტონის ცდა, სალიტერატურო ენა დაუახლოვოს ხალხის სამეტყველო ენას, ე.ი. მოახდინოს მისი დემოკრატიზაცია და ამავე დროს გარკვეული კანონზომიერების საფუძველზე შეინარჩუნოს ტრადიციული ლიტერატურული ხაზიც, რამდენადაც ამის შესაძლებლობას იძლეოდა მისი დროის სამწერლობო ენა. ეს დებულება სხვა მეტყველების ნაწილებსაც ეხება ანტონის გრამატიკაში“ (უთურგაიძე, 1999, 165).

შთაბეჭდილება „ძველი ქართულის თავისებური სუროგატის“ შესახებ, ამგვარად იხსენებს: ანტონ პირველი „ცდილობდა ქართული სალიტერატურო ენაც ქართული თეოლოგიურ – ფილოსოფიური მწერლობის ენის ხალხურ სამეტყველო ენასთან შერწყმის გზით განევითარებინა“ (უთურგაიძე, იქვე, 167)

როგორც ჩანს, ეს თემა კვლავაც დარჩება სპეციალისტთა დავა-კამათის საგნად. სალიტერატურო ქართული ენის ისტორიის სპეციალისტი ვერ აუვლის გვერდს იმას, რომ ანტონის მიზანი ნორმირებული სალიტერატურო ენის შექმნა იყო. საგულისხმოა ანტონის მიერ წიგნის წინასიტყვაობაში („შეყუანილება წიგნისა ღრამმატიკადსა...“) თქმული: „არარად მოყვარება სიბრძნისა იქმნების თვნიერ მართლუბნობისა და წესიერწერისა“ (ანტონი, 1997, 8).

ამ მიზნით იწერება ეს წიგნიო. მიზანი ანტონისა არაა სადავო. მიზანი უადრესად კეთილშობილურია. თ. უთურგაიძის აზრით, ანტონი მომხრეა „ყველასათვის საერთო ერთიანი ლიტერატურული ენისა, რომლის ნორმები უნდა შემუშავებულიყო სამწერლობო ქართულის ტრადიციული ფორმების შერწყმით სახალხო ენასთან“ (უთურგაიძე, 1999, 167).

ახერხებს კი ამას ანტონი? რა მასალას ემყარება იგი, რას აანალიზებს და რა დასკვნას აკეთებს? ე. ბაბუნაშვილის აზრით, „ანტონს ყველგან ძველი ქართულის მასალა აქვს გათვალისწინებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ძველ ქართულში არარსებულ, ფსევდოარქაულ ფორმებს (პრწამნ... აღმიხუმიეს... ტიპისას...) (ბაბუნაშვილი, 1970, 176). ეს საინტერესო დაკვირვება საინტერესო კითხვას აღძრავს: ანტონი ძველი ქართულის მასალას ემყარება (ეს არაა მარტო პარადიგმებიდან, დამოწმებული ტექსტებიდანაც ჩანს), მაგრამ ანტონის გრამატიკა ძველი ქართულის გრამატიკაა თუ ახალი ქართულისა, ე.ი. ანტონის დროინდელი ქართულისა? კითხვის დასმა იმდენად მიგვანინია ლოგიკურად, რამდენადაც **ანტონის დროინდელი ქართული ახალი ქართულია.** ცოცხალ, სასაუბრო ენაში ძველი ქართულის ფაქტები ნაშთის სახითღა შემორჩენილი XVIII საუკუნეში, ამის დასტურად სულხან-საბა ორბელიანისა და დავით გურამიშვილის გახსენებაც კმარა.

მართალია, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ იმავე სულხან-საბა ორბელიანის საერო და სასულიერო ხასიათის თხზულებანი სხვაობენ სტილის თვალსაზრისით: **სასულიერო ხასიათის თხზულებანი არქაული სტილით იწერება, მაგრამ იმავე არქაულ ფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკური გააზრება, როგორც ჩანს, ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება.**

ვიმეორებთ კითხვას, ანტონის გრამატიკა ძველ-ქართულის გრამატიკაა თუ ახალი ქართულისა?

დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემას შევეცდებით ანტონის გრამატიკაში ზმნის უღლების საკითხების ავტორისეული სისტემის განხილვით. ვფიქრობთ, მიღებული დასკვნა შესაძლებელია განზოგადდეს.

შევეცდებით ცოტა ვრცლად მიმოვიხილოთ საუღლებელ ერთეულთა (დროების – ანტონის ტერმინით, მწკრივების – შემდგომში ა. შანიძის ტერმინით) წარმოების საკითხების განხილვის მაგალითზე. მსჯელობის გასაადვილებლად დროებს დავალაგებთ ა. შანიძის სისტემის მიხედვით.

I. სერიის ფორმები. ე. ბაბუნაშვილი აღნიშნავს: „ანტონს გამოუყენებია ძველი ქართულის თითქმის ყველა მწკრივი: აწმყო, უწყვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებით, წყვეტილი, II კავშირებითი, I თურმეობითი, II თურმეობითი. სპორადულად: აწმყოს ხოლმეობითი, უწყვეტელი, I ბრძანებითი, II ბრძანებითი, II ხოლმეობითი. არ ჩანს მხოლოდ III კავშირებითი (ბაბუნაშვილი, 1970, 177).

მართალია, I სერიის ფორმათაგან ანტონი ამჩნევს ყველა ფორმას ძველი ქართულისას.

აწმყოს

აწმყოს ხოლმეობითს

უწყვეტელს

I ბრძანებითს

უწყვეტელის ხოლმეობითს

I კავშირებითს

მაგრამ ამ ექვსი მწკრივის ფორმებს პარადიგმებში სამ დროში ანაწილებს:

აწმყოში,

უწყვეტელში (ნამყო უსრულში – ავტორის ტერმინოლოგიით),

I კავშირებითში (საწადისისა სქესისა აწმყო – მყოფადში).

რა ხდება? ფორმებს ამჩნევს, აანალიზებს და უღვლილებების სისტემაში ყველას ვერ უძებნის ადგილს? ავტორისათვის დამახასიათებელი ენობრივი აღლოს პატრონისათვის და, საერთოდ, ენათმეცნიერული ანალიზის ხელოვანისათვის, ეს ფაქტი თითქოს უცნაურად ჟღერს.

ამთავითვე ვიტყვი: **ახალი ქართულის ენობრივი სინამდვილე ახდენს გავლენას ანტონზე; ახალი ქართულის სემანტიკურ-ფუნქციური პოზიციებიდან უყურებს ძველი ქართულის ფაქტებს და ამიტომ ძველი ფაქტების კვალიფიკაცია ყიველთვის ვერ იქნება სწორი; სხვაგვარად: ფორმობრივად ძველი ქართულის მონაცემები სემანტიკურად ახალი ქართულის პოზიციებიდანაა გაანალიზებული.**

ა წ მ ყ ო – მ ყ ო ფ ა დ ი. აწმყოს პარადიგმებში ანტონი ძველი ქართულის ვითარებას ასახავს: უზმნისწინო და ზმნისწინიანი ვარიანტები ანტონისათვის ორივე აწმყოა თხრობითი კილოისი; მაგ.: აწმყოა, ერთი მხრივ, **ვასუამ, ვისუმევი, ვაწყენ, ვჭუჭმი...** მეორე მხრივ, **შეგკრავ, განგჰბან, განვიბანები, აღვიხუამ, აღვიხმი...**

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ზმნისწინის საკითხი ანტონთან საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს. უღვლილების პარადიგმებში (I ნაწილში) ზმნა ყველა დროში ან უზმნისწინოდაა წარმოდგენილი, ან – ზმნისწინით. ზმნისწინის ფუნქციითაგან მომავალი დროის გამოხატვაზე ანტონი არას ამბობს. ისე კი, 12 ზმნის პარადიგმიდან 9 უზმნისწინოდაა წარმოდგენილი, 3 – ზმნისწინით (შეგკრავ, განვპბან, აღვიხუამ)... საერთოდ კი, უღვლილების ტიპებზე და მის სახეობებზე მსჯელობისას ანტონი I ნაწილში 80-მდე ზმნას განიხილავს. ამათგან ათიოდეს წარმოადგენს ზმნისწინით. ჩვეულებრივ მსჯელობისას აწმყოს ფორმას (უზმნისწინოს) ასახელებს და საუბრობს მის მიმართებაზე ნამყო სრულსა და მყობადთან (ე.ი. მეორე კავშირებითთან). ძნელი სათქმელია, ძირითადად უზმნისწინო ფორმათა შესახებ მსჯელობა ნიშნავს თუ არა იმას, რომ სწორედ ამგვარ ფორმებში ხედავს ავტორი აწმყოს მნიშვნელობას. ვფიქრობ, არ უნდა იყოს გამოორიცხული ამგვარი გაგებაც.

ზმნისწინის ფუნქციაზე, მიანიჭოს ზმნას მყოფადის გაგება, არაა საუბარი ანტონთან. საერთოდ, ზმნისწინის საგანგებო როლს ზმნური ფორმის სემანტიკურ გაგებაში, როგორც ჩანს, გრძნობს ავტორი, მაგრამ არაა ბოლომდე გააზრებული მისი მნიშვნელობა და თავს არიდებს ერთსა და იმავე პარადიგმაში ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა წარმოდგენას. საგულისხმო ფაქტია, რომ ანტონმა გამოყო ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ყველა ზმნისწინი (ვეშაპიძე, 1967, გვ. 4-8). გრამატიკის II ნაწილში, სადაც საგანგებო მსჯელობაა ზმნისწინზე, აღნიშნავს, რომ ისინი არიან „მცუალებელნი მათისა მნიშვნელობისანი, რომლთაცა ზედ-დაედებიან“. ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ანტონი მიანიშნებს ზმნისწინის არა რომელიმე კონკრეტულ მნიშვნელობაზე, არამედ ზოგადად შენიშნავს, რომ ზმნისწინის დართვა ზმნას გარკვეული თვალსაზრისით მნიშვნელობას უცვლის (შდრ. ფოცხვიშვილი, 1979, გვ. 106.). ამგვარი დასკვნის უფლებას გვაძლევს ანტონის შემდგომი მსჯელობა: „ხოლო ესენი (ზმნისწინები – გ.გ.), წულილ მხედუმლობითა დრამმატიკოსისათა, არიან მნიშვნელ რადმესა“ (გვ. 160.) ე.ი. მათ რაღაც მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ კონკრეტულად რა, ამის თაობაზე არას შენიშნავს.

საგანგებოდ ზმნისწინზე იმიტომ შევჩერდით, რომ ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს ავტორი ორივეს აწმყოდ მიიჩნევს, არა იმიტომ, რომ ძველი ქართულის სინამდვილის გრამატიკულ აღწერას ახდენს, არამედ თავს არიდებს ზმნისწინის ფორმაწარმოებით ფუნქციაზე ყურადღების გამახვილებას. ზმნისწინიანი და

უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირების შესაძლებლობას ხედავს ყველა დროში. ყველგან ზმნისწინი ერთი ფუნქციისად მიიჩნევა.

ღირსსაცნობია ის ფაქტი, რომ ძველი ქართულის ე.წ. აწმყოს ხოლმეობითი, რომელსაც, რა თქმა უნდა, ამჩნევს ავტორი, მისთვის აწმყოს ვარიანტია მხოლოდ პირის ნიშნით განსხვავებული; მიანიშნებს იმასაც, რომ ამგვარი ვარიანტი ყველა ზმნას შეიძლება ჰქონდეს: „ყოველი ზმნად აწმყოსა დროსა შინად პირისამებრ მესამისა შესაძლებელ არს ნიშნითა ამით 6 განპიროვნებად, მაგალითებრ: ჰრწამნ, შეგკრავნ, ჰცემნ და სხუანი“ (გვ. 171). აღნიშნავს იმასაც, რომ სანიან და ნარიან მხოლობითის ფორმებს მრავლობითებიც შესაბამისი აქვს; „რომელსაც აწმყოსა შინა დროსა, პირსა მესამესა, აპიროვნებს 6, მაგალითებრ: ჰრწამნ, მამრავლებელ ექმნების კუალად 6, მაგალითებრ: ჰრწამნნ“ (იქვე). ეს ფორმა სამეცნიერო ლიტერატურაში კვალი-ფიცირებულია „ქართულში არარსებულ, ფსევდოლარქაულ ფორმად“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 176) მართალია, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ანტონი ცდება, მაგრამ ამ შეცდომას საფუძველი ისევ ძველ ქართულში ეძებნება. ისეთი შემთხვევების არსებობა ძველ ქართულში, როგორიცაა:

აწმყო: ა-ქუნ-ს // ა-ქუ-ს აწმყ. ხოლმ. ა-ქუნ // ა-ქუნ-ნ
ჩან-ს // ჩა-ს ჩან // ჩან-ნ

უბიძგებს ავტორს **ჰრწამნნ** ფორმის შექმნისაკენ. მართალია, ფორმა ხელოვნურია, მაგრამ საფუძველს ამგვარი ფორმის შექმნისას ძველი ქართულის ენობრივი სინამდვილე იძლევა.

შენიშვნა: ეს რომ ასეა, ამას ისიც ადასტურებს, რომ ავტორისეულ მსჯელობაში **აქუნნ** ფორმას აწმყოს მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელობით გამოიყენებს: „...მამრავლედ და მაპიროვნედ აქუნ იგივე ნიშანი“... (გვ. 181) შდრ.: „მესამისა მიმართ პირისა აქუს მაპიროვნედ მხოლობითად ა“ (გვ. 187). ასევე: „მრავალნი ნამყოსა სრულსა დროსა შინანი ზმნანი სხუსა და სხუსა უღვლებიანი ჰსჩანნ ერთშესახედ-დაყოფად“... (გვ. 187).

სამწუხაროდ, ანტონი ვერ ამჩნევს ძველი ქართულის აწმყოს ხოლმეობითის მრავლობითის ფორმებს -**ედ** ბოლოსართით, მაგრამ ფაქტი მაინც საგანგებო მსჯელობას მოითხოვს. საქმე ისაა, რომ პირველ ნაწილში, უღვლილების პარადიგმებში, ნარიანი აწმყო საერთოდ არაა წარმოდგენილი. ყველა შემთხვევაში სანიანი ფორმებია მესამე პირში **შეგკრავს** ტიპისა. ე.ი. ავტორი პარალელურ სანიან და ნარიან ვარიანტთაგან ძირითადად

პირველს მიიხნევს; ნარიან ფორმებში აწმყოს გაგებას ხედავს; ვერ ამხნევს სემანტიკურ სხვაობა არს და არნ ფორმებს შორის. ვითარება ნათელია: ანტონი ძველი ქართულის ფაქტებს ახალი ქართულის ფუნქციურ-სემანტიკურ პოზიციებიდან ხედავს.

და ის ფაქტი, რომ პარალელურ (ნარიან და სანიან) ვარიანტთაგან ძირითადად სანიანს მიიხნევს, პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის უპირატესობის მინიჭების ანტონისეულ პრინციპზე მიგვანიშნებს: არს და არნ ორივე აწმყოა (ანტონისათვის); სისშირე სანიანი ფორმების გამოყენებისა წყვეტს არს ფორმის ძირითადობის საკითხს. პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის ძირითადად მიიხნევისას სისშირული მონაცემების გათვალისწინება უმთავრესი პრინციპია ანტონისათვის. სისშირული მონაცემები ძველი ქართულის მიხედვით განისაზღვრება. აქაც და სხვა შემთხვევაშიც ანტონი ცდილობს სალიტერატურო ენის ნორმათა დადგენასაც (ფოცხიშვილი, 1971, გვ. 117).

უ წ ყ ვ ე ტ ე ლ ი (ნ ა მ ყ ო უ ს რ უ ლ ი). ე . ბ ა ბ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი ა ღ ნ ი შ ნ ა ვ ს , რ ო მ „ ა ნ ტ ო ნ ი ს ა წ მ ყ ო უ ს რ უ ლ ი , რ ო გ ო რ ც ე ს ჩ ა ნ ს მ ი ს ი მ ს ჯ ე ლ ო ბ ი დ ა ნ და პ ა რ ა დ ი გ მ ე ბ ი დ ა ნ ა ც , ე ს ა რ ი ს ძ ი რ ი თ ა დ ა დ ძ ვ ე ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი ს უ წ ყ ვ ე ტ ლ ი ს ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი („ გ ა ნ ჰ ბ ა ნ ი , გ ა ნ ჰ ბ ა ნ დ ი , გ ა ნ ჰ ბ ა ნ დ ი ს , გ ა ნ ჰ ბ ა ნ დ ი თ , გ ა ნ ჰ ბ ა ნ დ ი თ , გ ა ნ ჰ ბ ა ნ დ ი ა ნ . II, 16V) თ უ მ ც ა ხ ა ნ დ ა ხ ა ნ მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი ს III პ ი რ შ ი უ წ ყ ვ ე ტ ლ ი ს ფ ო რ მ ე ბ ი ც და ს ტ უ რ დ ე ბ ა („ შ ე ი ყ ვ ა რ ე ბ ე ნ – I, 21V)“ (ბ ა ბ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი , 1970, 155).

ამგვარი დასკვნის გაკეთების საშუალებას, რა თქმა უნდა, გვაძლევს ძველი ქართული ენის ნორმათა გათვალისწინება და ანტონისეულ პარადიგმათა ანალიზი. მაგრამ, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია ზოგი რამ. კერძოდ: განსხვავებულად უნდა მივუდგეთ, ერთი მხრივ, I და II პირის ფორმებს და, მეორე მხრივ, III პირის ფორმებს.

ფაქტია, რომ ანტონის პარადიგმებში წარმოდგენილი I და II პირის ფორმები ძველი ქართულის უწყვეტის ხოლმეობითის ფორმებია რაგორც დონიანი, ისე ოდიან ზმნებში, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ძველსავე ქართულში დონიანი ზმნების უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმები I და II პირში ფორმობრივად ემთხვევა ერთმანეთს; მათი გარჩევა არ ხერხდება ფორმობრივად. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ დონიანობის და ოდიანობის უწყვეტლის ფორმათა გაერთფეროვნება ძველსავე ქართულში იწყება. რამდენადაც ანტონი ვერ ხედავს სხვაობას

აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითს შორის (არს-არნ), მოსალოდნელია, რომ ვერც ის სხვაობა იქნეს დაფიქსირებული, რაც უწყვეტელსა და უწყვეტლის ხოლმეობითს შორისაა. ამ ორ ოდენობას ანტონი სემანტიკურად არ განარჩევს. უფრო მეტიც, რამდენადაც ოდიანი ზმნების ძველი ქართულის უწყვეტელი (ოდ-ე დაბოლოებით) არც ერთ შემთხვევაში არაა წარმოდგენილი ნამყო უსრულის პარადიგმაში და, პირიქით, ოდე ტიპის დაბოლოების მქონე ფორმები I კავშირებითის (მყოფადის – ავტორის ტერმინოლოგიით) პარადიგმაშია წარმოდგენილი დე ტიპის დაბოლოების ფორმათა გვერდით, აშკარაა, რომ სემანტიკურ-ფუნქციური შეფასება ამ ფორმათა ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება.

წყვეტილისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებზე მსჯელობა ამ შემთხვევაში ძირითადად III პირის ფორმათა მონაცემებს უნდა დაემყაროს. III პირის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით სამი შემთხვევა გაირჩევა:

1. როცა მხოლოდობითსა და მრავლობითში უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია წარმოდგენილი:

შეჰკრუდიან (გვ. 24)
განბანიდის, განბანიდიან (გვ. 27)

2. როცა ორივე რიცხვში უწყვეტლის ფორმებია წარმოდგენილი:

განიბანებოდა, განიბანებოდენ (გვ. 29)
აწყენდა, აწყენდენ (გვ. 49)

3. როცა ხდება პარადიგმათა აღრევა: მხოლოდობითში უწყვეტლის ფორმაა, მრავლობითში – უწყვეტლის ხოლმეობითის და პირიქით:

განიბანებოდა, განიბანებოდიან (გვ. 29)
ასმიდა, ასმიდიან (გვ. 39)
ჰგუჰმდა, ჰგუჰმდიან (გვ. 56)

ანდა:
შეიკრვოდის, შეიკრვოდენ (გვ. 26)
აყოფინებდის, აყოფინებდენ (გვ. 56)

შენიშვნა: 1. ღირსსაცნობია ის ფაქტიც, რომ უწყვეტელში სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითობის ფორმები ახალი ქართულისაა (-ენ სუფიქსით); ძველი ქართულის ფორმები ანტონთან არ გვხვდება (-ეს ბოლოსართით).

2. უწყვეტლის პარადიგმაში წარმოდგენილი შეიყვარებულ ტიპის ფორმათა გაგება I კავშირებითის ფორმად (შდრ. ბაბუნაშვილი; 1970, 155) არ გვეჩვენება მართებულად. ისინი ახალი ქართულის უწყვეტლის ფორმებია, რომლებიც ფორმობრივად ძველი ქართულის I კავშირებითს ემთხვევა. როგორც ქვევით ვნახავთ, ანტონის გრამატიკაში არ არის შემთხვევა ერთი საუღლებელი ერთეულის პარადიგმაში სხვადასხვა სემანტიკის ფორმების წარმოდგენისა. აწყენდა და აწყენდენ მხოლოდ სუბიექტის რიცხვით განსხვავებული ფორმებია; შესაბამისად, მრავლობითის ახალი ქართულის უწყვეტლის ფორმად უნდა იქნეს მიჩნეული.

აღნიშნული სამი შემთხვევიდან II და III შემთხვევა იშვიათია. უფრო ხშირია I შემთხვევა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ III პირის უწყვეტლის ფორმები მხოლოდ პირველ ნაწილში, პარადიგმაში, არის წარმოდგენილი. II, თეორიულ, ნაწილში მხოლოდ უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია დამოწმებული. უფრო სწორად, მოყვანილი 15 მაგალითიდან მხოლოდ ერთია უწყვეტლისა, ისიც მხოლოდითში: **ჰსწონიდა** (გვ. 179). არც ეს ჩანს შემთხვევითი: მეორე ნაწილში ჯერ წესებს გვთავაზობს უწყვეტლის წარმოებისას, ხოლო შემდგომ ამ წესების შესაბამისად წარმოადგენს ფორმებს. აქ აღრევა ნაკლებ მოსალოდნელიც იყო. ხოლო პირველ ნაწილში პარადიგმათა აგებისას სასაუბრო ენის გავლენამ იჩინა თავი და გაიპარა რეალური ფორმები.

გვიჭრობთ: უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმათა ამგვარი აღრევა იმის მაუწყებელი არის, რომ ეს ორი განსხვავებული ერთეული ანტონისათვის ფუნქციურ-სემანტიკურად ერთი და იგივეა. ამავე დროს, უწყვეტლის ფორმათა (III პირის მაგალითზე) სიმცირე და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმათა სიჭარბე მოყვანილ საილუსტრაციო მასალაში გამოწვეული უნდა იყოს ანტონის ენობრივი პოზიციით – მაღალი სტილისათვის შესაფერისად –ის/-იან ტიპის დაბოლოებიან ფორმებს მიიჩნევს (ავტორისეული მსჯელობაც ამგვარი ფორმებით მიმდინარეობს). თავისი დროის სასაუბრო ქართულიდან ამომდინარე ამ ტიპის ფორმებს უფრო არქაულად თვლის.

ამდენად, უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმები ანტონისათვის ერთი და იგივე ფუნქციურ-სემანტიკური ოდენობაა. აღქმა აქაც ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება. სინონიმურ (ანტონის გაგებით) ფორმათაგან ერთ-ერთის ძირითადად მიჩნევას ამ შემთხვევაში არქაულობის პრინციპი (ანტონისავე გაგებით) განსაზღვრავს.

ანტონი საგანგებო ყურადღებას ამახვილებს ნამყო უსრულის წარმოებაზე. აღნიშნავს, რომ „საზღურებითისა სქესისა ნამყოსა უსრულისა, ესე იგი, არა სრულისა დროსა შინანი ზმნანი წარმოებენ საზღურებითისავე სქესისა, აწყო დროთა შინათა ზმნათაგან“ (გვ. 178); რომ „მაპიროვნედ სამთავე პირთა მიმართ, იგივე არნნ, რაეცაღა არნნ აწყოთა დროთა შინათა. ეგ-სახედ მამრავლედ-ცა. ხოლო ნიშნათ თვისისა არა სრულებისა, მიიღებენ მარცუალსა...“ (გვ. 179); რომ „დი და ოდი მარცუალთა მიერ არიან არა სრულ“ (გვ. 181). თუმცა ამ უკანასკნელთაც დაშლის და –ი-ს გამოყოფს, რომელსაც საკუთარ, ზოგად ნიშნად მიიჩნევს უწყვეტლისათვის: „იკიდურებენ უწინარეს ნიშნისა არა სრულეობითისა ასოღსა ამის ი სამთავე პირთა შინა მხოლოდობითისამებრცა და მრავლობითისა“ (გვ. 180). ნამყო უსრულის ფორმის ანალიზი, როგორც ვხედავთ, სწორია: **აწყოს ფუძე+დი**, ანდა **ოდი**; **ი** საკუთრივ ნამყო უსრულის მაწარმოებელია (**დ** და **ოდ ე**-სთან კომბინაციაში პირველ კავშირებითშიც – საწადისისა სქესისა აწყო და მყობადი – გვხვდება. მასაც ამჩნევს ანტონი). **ი**-ს საკუთრივ ნამყო უსრულის ნიშნად მიჩნევა არ ჩანს შემთხვევითი ავტორისათვის. იგივე **ი**, როგორც ჩანს, ავტორს გაიგივებული აქვს II ხოლმეობითის –ი სუფიქსთან.

შენიშნა: საინტერესო ჩანს ისიც, რომ ეგვევ **ი** გაიგივებულია აწყოში ვნებითების **ი** სუფიქსთან: „ესე (ე. ი. II ხოლმეობითის ფორმები) მსგავსი არს ვნებითისა ვიბრწყინვი, ვისურვი“ (გვ. 181). აქ მხოლოდ მასალებრივი იგივეობის საკითხი რომ არ დგას, იქიდანაც ჩანს, რომ ნამყო სრულის ი-სთან მისი გაიგივება არ ხდება.

II ხოლმეობითის ფორმებს ანტონი, რა თქმა უნდა, ამჩნევს, მაგრამ მიიჩნევს მათ ნამყო უსრულად: „სხუთაცა ნიშნებითა იქმნებიან ზმნანი ნამყოსა დროსა არა სრულსა შინა მიმოსრილ ხოლო ნიშნანი იგი არიან: 1, **ი**, 2, **ჴ**, მაგალითებრ: შევიკრი, განვიბანი, შევიყუარი... ვჴჴ... ვჴჴძრცჴ... ესენი ორითა ნიშნითა არიან არა სრულნი, ესე იგი განკიდურებით : 1. **ი** მარცულისათა, მაგალითებრ: ვჴნერგი, 2. **ჴ**, მაგალითებრ: ვჴჴ, და სხუანი. ხოლო მამრავლედ და მაპიროვნედ აქუნნ იგივე ნიშანი, რომელნიცა **დი** და **ოდი** მარცვალთა მიერ არიან არა სრულ“ (გვ. 181).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „არანაკლებ საინტერესოა ანტონის მიერ II ხოლმეობითის ფორმების უწყვეტლად გამოცხადებაც. როგორც ჩანს, ანტონს შეუმჩნევია, რომ ძველ ქართულში ასეთი ფორმები უწყვეტლის ფუნქციით გამოიყენება“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 156). ძველ ქართულში რომ II ხოლმეობითი უწყვეტლის მნიშვნელობით გამოიყენება, ეს არ უნდა იყოს არსებითი საფუძველი ანტონისეული ანალიზისათვის, მთა-

ვარი აქაც ის ჩანს, რომ ანტონი ვერ ამჩნევს იმ სემანტიკურ სხვაობას, რაცაა უწყვეტელსა და II ხოლმეობითს შორის. ფორმათა ამგვარი ანალიზის საფუძველი აქაც ახალი ქართულის პოზიციებიდან ჭვრეტაა.

ამგვარად: მეორე ხოლმეობითი ანტონის გაგებით იგივე ნამყო უსრულია, მისი ფორმოზოგი ვარიანტი.

ნამყო უსრულადაა გაგებული, მის ფორმოზოგი ვარიანტად, ძველი ქართულის I ბრძანებითიც: „კუალად მაპიროვნედ აქუს ზმნათა ამათა, მესამის პირისათა, ნამყოთა არა სრულთა დროთა შინა **ნ**, მაგალითებრ: შეკრუდინ, განჰპანიდინ, ჰკუშდინ, ჰსძრცუდინ, და სხუანი... – მაგრამ ცოტა ქვევით, I კავშირებითის ფორმებზე მსჯელობისას, I ბრძანებითის ფორმები მოჰყავს და სწორადაც! „მხოლობითისამებრ მაპიროვნედ იქმნებიან **ნ**. მაგალითებრ: შეიკვროდინ, შეიკურებოდინ, ხოლო მამრავლედ ედ მარცუალი, მაგალითებს: შეიკვოდედ, განიბანებოდედ, აღიხუოდედ და სხუანი“ (გვ. 184).

შენიშვნა: ისიც საგულისხმო ფაქტია, რომ მხოლობითის ნარიან ფორმას მეწყვილედ მრავლობითში ელ-იან ფორმას დაუყენებს.

როგორც ვნახეთ, **ნამყო უსრულზე** მსჯელობისას ანტონი განიხილავს სხვადასხვა საუღლებელი ერთეულის ფორმებს: **უწყვეტლისას, უწყვეტლის ხოლმეობითისას, I ბრძანებითისას, მეორე ხოლმეობითისას**. ყველა ეს ფორმა ანტონისთვის შინაარსობრივად იდენტურია. ანტონი საჭიროდ ცნობს თითოეული მათგანის ანალიზს, რამდენადაც მიზანი გრამატიკული ფორმის დახასიათებაა ფუნქციურ-სემანტიკური მხარის გათვალისწინებით. რადგან ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი საუღლებელ ერთეულთა გამოყოფისა ფორმის ფუნქციურ-სემანტიკური მხარის გათვალისწინებაა, ამიტომ რამდენიმე ფორმა ერთ საუღლებელ ერთეულში იყრის თავს. ე. ი. **აანალიზებს ძირითადად ძველი ქართული ენის მასალას, ფორმა არ რჩება შეუმჩნეველი, მაგრამ ხდება ფუნქციურ-სემანტიკურად ამ ფორმათა იდენტიფიკაცია**. გრამატიკის II ნაწილში ყველა მათგანს ეძებნება ადგილი; პარადიგმებში ასე არაა. მაგრამ ღირსსაცნობია ის, რომ პარადიგმებში ფორმოზოგი პრინციპი მკაცრადაა გატარებული (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ უწყვეტლისა და უწყვეტელის ხოლმეობითის II პირის ფორმებს): ფუნქციურ-სემანტიკურად იდენტურ (ანტონისათვის) II ხოლმეობითის ფორმა არ შეიძლება მოხვდეს უწყვეტლის ფორმის გვერდით ერთ პარადიგმაში. ერთადერთი შემთხვევაა, როცა I ნაწილში II ხოლმეობითის ფორმებია ნამყო უსრულის პარადიგმაში: **ვიყვი, იყვი, იყვის...** (გვ. 21) საგულისხმო შემთხვევაა:

ვარ ზმნას უწყვეტლის ფორმა არა აქვს და ანტონმა ნამყო უსრულის დროში II ხოლმეობითის ფორმა ჩასვა, მისი აზრით, იგივე ნამყო უსრული. რა თქმა უნდა, ზმნას უწყვეტლის ფორმა რომ ჰქონოდა, II ხოლმეობითი პარადიგმაში არ მოხვდებოდა.

ძირიადი საფუძველი სხვადასხვა ფორმათა ერთ სემანტიკურ-ფუნქციურ ოდენობად გააზრებისა ისაა, რომ ხოლმეობითის კატეგორია ანტონს შეუმჩნეველი დარჩა. ეს კი იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ აღნიშნული კატეგორია ანტონისდროინდელი ქართულისათვის უკვე ისტორიული ფაქტია. ანტონი ფორმას ახალი ქართულის ფუნქციურ-სემანტიკური პოზიციიდან აფასებს.

I კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი (საწადისისა სქესისა აწყო და ყობადი).

I კავშირებითის ფორმები, ისევე როგორც საწადისი (კავშირებითი) კილოს სხვა ფორმები, **ვაშათუ** შორისდებულს დაირთავს.

I კავშირებითისათვის სპეციფიკურად ანტონი **დე** და **ოდე** დაბოლოებებს მიიჩნევს. ამასთანავე გახაზავს, რომ **ოდე** დაბოლოება ვნებითი გვარის ზმნათათვისაა დამახასიათებელი (გვ. 184).

ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ ამ საუღლებელი ერთეულის ფორმოზოგი ანალიზი ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს: **ოდე**-იან ზმნებთან **ე** სუფიქსი გვაქვს. **ე**-ს სპეციფიკურ კავშირებითის ფორმანტად გააზრება ანტონს ერთ ლაფსუსს დააშვებინებს: **შეიკვოდედ, განიბანებოდედ** ტიპის ფორმებს I კავშირებითად გაიზრებს (გვ. 184).

II სერიის ფორმები.

ნ ა მ ყ ო ს რ უ ლ ი. ამ საუღლებელ ერთეულს ანტონი ერთ-ერთ ძირითად საუღლებელ ერთეულად მიიჩნევს. იგი ყველა ზმნის პარადიგმაშია წარმოდგენილი.

შენიშვნა: მხოლოდ ერთი ზმნის შემთხვევაშია არეული პარადიგმა (I ნაწილში). ნამყო სრულად წარმოგვიდგენს ფორმებს: ვჰსციქუდ, ჰსციქუდ, ჰსციქულა; ვჰსციქუთ, ჰსციქუთ, ჰსციქუს. ეს ერთადერთი შემთხვევაა ანტონთან, როცა ერთი და იმავე ზმნის ერთი დროის პარადიგმაში მხოლობითი და მრავლობითი ასე სხვაობს ფორმოზოვიად. მხოლობითის ფორმები ნამყო უსრულის ფორმებია, მრავლობითისა – ნამყო სრულისა. ფაქტის ახსნა ჭირს.

ნამყო სრულისთვის, ისევე როგორც აწყოსთვის, საყრდენად ანტონს მასდარი მიაჩნია: „სრულსა დროსა შინანი ზმნანი, საზღვრებითისა სქესისა მეზრნი, წარმოებენ ძირითგან თქმულ-

თა“ (გვ. 187). თუმცა მას სხვაგვარი მსჯელობა მოსდევს; თუ სწორად გვესმის ანტონის აზრი, მსჯელობა ასე გრძელდება: ნამყო სრულისთვის ამოსავალია (საყრდენია) აწმყო, რომლისთვისაც თავისთავად ამოსავალია მასდარი: „კუაღად უფორე შესაბამ არს, რათა პირველად იწარმოონცა ძირთაგან თუსთა, აწმყო-სა შინა ზმნათა და მათგან სხუათა, მაგრამ, ვინაფთგან ნამყოდ სრულად დროებითნი სხუაობენ, აწმყო დროებითთაგან ითქმიან **საშუალობითა** (ხაზი ავტორისაა – გ. გ.), აწმყო დროებითთა ზმნათთა ძირთაგან პირველად წარმოებად ზმნანი ნამყოსა სრულისა დროსა შინანი“ (გვ. 187).

ზმნური ფორმაწარმოების თვალსაზრისით ფასეულად მიგვანჩნია აწმყოსა და ნამყო სრულის ფორმათა წარმოების ურთიერთმიმართების საკითხის დასმა. საგულისხმოა ანტონის დაკვირვება იმის თაობაზე, რომ აწმყოს ფორმის სტრუქტურა (წარმოება) არ განსაზღვრავს ნამყო სრულის წარმოების ტიპს. სხვაგვარად: ზმნები აწმყოში შეიძლება ერთგვარად იწარმოებდეს ფორმებს, მაგრამ განსხვავებული იყოს მათი ნამყო სრულის წარმოება: „**აღვიხუამ, ვჰსდგამ** არიან ერთის უღლეებისა ქუჭშენი ერთ-ხატნი აწმყოსა დროსა შინანი, მაგრამ ნამყოსა სრულსა დროსა შინა განსხვავებულნი ურთიერთას, მაგალითებრ: **აღვიხუ, ვადგე**“ (გვ. 170).

ეს ფაქტი იმდენად გვეჩვენება საინტერესოდ, რამდენადაც კი ნამყო სრულის წარმოების საკითხებს აწმყოს ფორმათა წარმოებიდან ამოსვლით განიხილავენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ნამყო სრულის ფორმათა წარმოება თითქოსდა მარტივია, ყველაზე მეტი აღრევა და სიჭრელე აქ გვაქვს ანტონთან. რვა ნიშანს გამოყოფს ნამყო სრულის მაწარმოებლად ავტორი:

1. ა (შევჰკარ, განვჰყავ)
2. ე (შევოყუარე, ვეც)
3. ოდა (მჰსუროდა)
4. ი (განვარდი)
5. ჭ (ავიხუ)
6. ზ (ვისურჰჰ, ვჰსძარცჰჰ)
7. გ (დავდგე)
8. „**ჟღ**, და ოდესმე **ღ**“ (ვჰსდევდ, ვჰსწონდ)

(გვ. 187)

როგორც ვხედავთ, მართებულადაა გამოყოფილი მე-2 და მე-4 შემთხვევაში ნამყო სრულის მაწარმოებელი ე და ი; აქვე შემოვა მე-6 შემთხვევაც – ზ მაწარმოებელი: ეს ავტორის ორ-

თოგრაფიის თავისებურებაა: უ-ს შემდგომ ე ყოველთვის ზ-ს სახითაა წარმოდგენილი (ბაბუნაშვილი, 1970, 52). რა თქმა უნდა, შეცდომაა ვარ, ყავ, ვეც მაგალითთა შემთხვევაში ფუძისეული ხმოვნის მაწარმოებლად მიჩნევა, მაგრამ თავისთავად საინტერესოა ის, რომ ამ ხმოვანთა გამოვლენა ნამყო სრულის თავისებურებად მიჩნევა (ამ ტიპის ზმნათა ძირი სრული სახით მხოლოდ ნამყო ძირითადში წარმოგვიდგება!). მე-3 შემთხვევაში შეცდომის წყარო მსურს სტატიკური ზმნის ფორმაწარმოების თავისებურებაა: მსუროდა ნამყო უსრულია, ნამყო სრული არ ეწარმოება; ფუნქციურად მსუროდა იტვირთავს ნამყო სრულის მნიშვნელობას. არასწორი ანალიზის მიზეზი მე-8 შემთხვევაშიც ნამყო სრულისა და ნამყო უსრულის ფუნქციურ-სემანტიკური მსგავსება უნდა იყოს. გაუგებარია მე-5 შემთხვევაში ბოლოკიდური უ-ს მიჩნევა ნამყო სრულის ნიშნად. ანტონი ჩვეულებრივ ნამყო სრულის ფორმის შეპირისპირებას ახდენს აწმყოს ფორმასთან და განსხვავებულ ნიშანს დაარქმევს ნამყო სრულის ნიშანს. უ ამ ტიპის ზმნებთან აწმყოში გვაქვს (აღვიხუამ)... ფაქტის ასხნაჭირს.

სწორია ავტორის დაკვირვება იმის თაობაზე, რომ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად ა და ო ნამყო სრულის ფორმათა წარმოების თავისებურებაა (გვ. 187). თუმცა შეცდომა იჩენს თავს მრავლობითის ფორმებზე მსჯელობისას: **ჰწერეს, ჰკუჭთეს**, ფორმებში მრავლობითის ნიშნად ს არის მიჩნეული; შეცდომა I-II პირთან III პირის ფორმის შეპირისპირებამ დააშვებინა: **ვჰსწერეთ, ჰსწერეთ, ჰსწერეს...**

ყურადღებას მივაქცევთ იმასაც, რომ III პირის მრავლობითი რიცხვის შესახებ მსჯელობისას ავტორი განსხვავებს ვითარებას მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებში. განმარტავს, რომ „მესამისა მიმართ პირისა, ზმნათა ამათ ვნებითთა ნამყოდ სრულ დროებითთა მამრავლედ აქუსყე: 1. ენ, 2. ნენ ანუ ნეს. ნიშანთა ამათ ყოველთა მიიღებენ ყოველისა უღვლილებისა ქუჭშენი ზმნანი ყოველისა მაგალითისა მებრნი“ (გვ. 190). საინტერესოა ის, რომ ნენ და ნეს ერთიმეორის ვარიანტებადაა ჩათვლილი. მიუხედავად იმისა, რომ ანტონისთვის საანალიზო მასალა ძველი ქართულისაა, ავტორი მაინც ვერ გაექცა ახალი ქართულის ფაქტებს. თუმცა პარადიგმებში (I ნაწილში) ჭარბობს ნეს (ანდა ეს) ტიპის დაბოლოება. ვფიქრობ, ეს ანტონის ენობრივი პოზიციით უნდა აიხსნეს.

მ ე ო რ ე კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი (საზღვრებითისა სქესისა მყობადი). ეს საუღლებელი ერთეული სწორადაა გამოყოფილი და ანალიზიც მართებულადაა. სამ მაწარმოებელს გამო-

ყოფს: **ა, ე, ო.** „არიან ნიშანი მყობადსა შინა მოხრილთა ზმნათანი: **1. ა,** მაგალითებ: შევკრა, განვჰსნა, ვჰქმნა, და სხუანი, **2. ო,** მაგალითებ: აღვლესო, ვჰკუწო, ვჰწერო, და სხუანი. **3. ე,** მაგალითებ: ვჰსდგე, განვარდე, განვჰსძლიერდე, ვესვიდე, და სხუანი“ (გვ. 195).

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ I ნაწილში უღვლილების სახეობებზე მსჯელობისას, ერთ-ერთი არსებითი ნიშანი ზმნათა დახასიათებისა ნამყო სრულისა და მყობადის ფორმათა ურთიერთმიმართების საკითხია: „ესე სრულსა დროსა შინა საშუაღ შემოიყვანს **ა.** მაგალითებ: შევკარ და მყობადსა შინა განიკიდურებს **ა.** მაგალითებ: შევკრა... სრულსა დროსა შინა განიკიდურებს **ე.** მაგალითებ: ვიესვე... და მყობადსა შინა **ო.** მაგალითებ ვიესვი“ (გვ. 23) და მისთ.

შენიშვნა: ერთადერთ შემთხვევაში – ციქუა – აღრეულია პირველი და მეორე კავშირებითის ფორმები; II კავშირებითად არის გაგებული ფორმები ჰსციქვდეს, ჰსციქვდენ (გვ. 73). შდრ.: იმავე ზმნის ნამყო სრული.

საინტერესოა პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა II კავშირებითის მრავლობითის ფორმები. I-II პირი ახალი ქართულისა: **შევიკრათ, შეიკრათ** (გვ. 26), **განვიბანოთ, განიბანოთ** (გვ. 29); მესამე პირის ფორმებში გვაქვს, ერთი მხრივ, ახალი ქართულის ვითარება – **განიბანონ;** მეორე მხრივ, ძველი ქართულისა – **შეიკრნენ.** ერთადერთი შემთხვევაა, როცა ძველი ქართულის ვითარებაა სამსავე პირში: **ვიყუწნით, იყუწნით, იყუნენ** (გვ. 21) (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ანტონის ორთოგრაფიის თავისებურებას); თუმცა შემდგომ **ვიყოფით** ზმნის პარადიგმაში, სადაც II და III სერიის ფორმები ემთხვევა **ვარ** ზმნის პარადიგმებს, მყობადი ასეა წარმოდგენილი: **ვიყოთ, იყოთ, იყუნენ** (გვ. 71).

ამგვარად, II კავშირებითის პარადიგმები ანტონთან ძირითადად ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს.

მეორე ხოლმეობითის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი ნამყო უსრულის საკითხის განხილვისას. აღვნიშნავთ ისევ, რომ ანტონი ამ ფორმებს ამჩნევს, გამოყოფს მაწარმოებლად ი ელემენტს, ოღონდ არ მიიჩნევს მას დამოუკიდებელ საუღლებელ ერთეულად. ავტორისთვის მეორე ხოლმეობითი იგივე ნამყო უსრულია, მისი ფორმობრივი ვარიანტი.

მ ე ო რ ე ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი (ბრძანებითისა სქესისა აწმყო). წართქმით ბრძანებითში ნამყო სრულის ფორმებია მხოლოდ II პირისთვის, II კავშირებითისა – III პირისთვის, ხოლო უკუთქმითი ბრძანებითისათვის – აწმყოს ფორმები **ნუ** ნაწითლად ითვრთ. პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

მხოლოდითად **შეკარ, ნუ შეკრავე, შეკრას, ნუ შეკრავს.**
მრავლობითად **შეკართ, ნუ შეკრავთ. შეკრან, ნუ შეკრავენ** (გვ. 25).

„ბრძანებითისა სქესისა აწმყო“ სისტემებ ამ სახითაა წარმოდგენილი ანტონის პარადიგმებში. უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ესაა **ერთადერთი შემთხვევა უღვლილების პარადიგმაში, როცა ფორმობრივად სხვადასხვა მონაცემები სისტემებ ერთ საუღლებელ ერთეულშია მოქცეული.** ავტორისთვის ამ შემთხვევაში მხოლოდ ფუნქციაა ამოსავალი. სხვა შემთხვევაში, როგორც ვნახეთ, ფორმობრივ-ფუნქციური მონაცემებია გათვალისწინებული და ისეა გამოყოფილი საუღლებელი ერთეული. როგორც ჩანს, ვერ ახერხებს ავტორი იმას, რომ გვერდი აუაროს ბრძანებითის ფუნქციის მქონე ფორმებს და შესაბამის საუღლებელ ერთეულსაც გამოყოფს, თუმცა გრძნობს, რომ ეს ფორმობრივი პრინციპის დარღვევაა და მიუთითებს კიდევ, რომ: „შესახედავი და ნაკუწით ბრძანებითისა სქესისა აწმყო საზღურებითისა იგივე არს, რადცა არს ნამყოისა სრულისა, დროებითისა პირისა და ესე დამტკიცებითად იქმნების, მაგალითებ: ჰქმენ. ხოლო პირისა მიმართ მესამისა, მყობადისა დროებითისა ზმნისა, მესამისა მსგავსი არს და იგივე ყოვლითურთ, მაგალითებ: ჰქმნას. ხოლო ნაბრძანნი უკუთქმითრე, ანუ ნავედრნი პირისა მიმართ მეორისა, მსგავსი არს ყოვლითურთ აწმყო დროებითისა, მეორისა და მესამისა პირისა, მაგალითებ: **ნუ იქმ, ნუ იქმს.** ხოლო მრავლობითად წარმოდგომა დამტკიცებითთა და უკუთქმითთა ბრძანებითთა, იგივე არს, ვითარ იგი მხოლოდითა“ (გვ. 166-167). და რომ ბრძანებითი პირნაკლია, აკლია I პირის ფორმა (მხოლოდითიც და მრავლობითიცო), ამაზეცაა მსჯელობა და მიზეზსაც იძიებს („მით რომელ არავინ არს თუსადმი თუსისა მბრძანებელ და მვედრებელ“ – გვ. 163). როგორც ვხედავთ, ბრძანებითი ანტონისთვის მხოლოდ ფუნქციური ერთეულია; ფორმობრივად სხვა საუღლებელი ერთეულია გამოყენებული. დაკვირვება ფასეულია. ასევე, ფასეულად მიგვაჩნია თხოვნით-ბრძანებითის ფუნქციის დაღანდვაც („ნაბრძანნი ანუ ნავედრნი“).

ისიც უნდა აღინიშნოს ალბათ, რომ ბრძანებითის ცალკე საუღლებელ ერთეულად გამოყოფა სხვა ენათა გრამატიკების გავლენის გარკვეული შედეგი უნდა იყოს.

III სერიის ფორმები. მესამე სერიის ფორმათაგან ანტონის პარადიგმებში მხოლოდ I და II თურმეობითის ფორმებია წარმოდგენილი. III კავშირებითი, როგორც ითქვა, ანტონს შეუმჩნეველი დარჩა.

I თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი (ნამყო უსრულესი). ამ საუღლე-ბელი ერთეულის ფორმათა ანალიზი კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნებს ანტონის ღრმა მეცნიერული დაკვირვებისა და მსჯელობის უნარში. ნამყო უსრულესის (ე. ი. I თურმეობითის) წარმოებისას ანტონი განარჩევს მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს (ვნებითაგან მხოლოდ ერთპირიანებს განიხილავს, ორპირიანებზე მსჯელობა არა აქვს).

მოქმედებითი გვარის ზმნებში სამგვარ წარმოებას გამოყოფს:

1. **მითქუამს, შემიკრავს** ტიპისა (თუმცა ნიშნად -ს-ს გამოყოფს),
2. **მიწერიეს** ტიპისა (მაწარმოებელი იეს)
3. **წარმიყვანია, წარმიღია** ტიპისა (მაწარმოებელი -ია)

აქვე ავტორი შენიშნავს, რომ „განაღა, რომელნიცა ზმნანი, მეორესა ნიშანსა მიიღებენ – მესამესაცა და რომელნიცა მესამესა – მეორესაცა“ (გვ. 192). ამგვარად, **იეს** და **ია** ტიპის დაბოლოებებს პარალელურ ვარიანტებად მიიჩნევს, რომლებიც ყველა შემთხვევაში შეიძლება შეენაცვლოს ერთმანეთს. მაგრამ ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ I ნაწილში, უღვლილების პარადიგმაში, მხოლოდ **იეს** დაბოლოებას წარმოადგენს. ფაქტია, ანტონი გრძნობს, რომ ამგვარი დაბოლოება უფრო არქაულია და სხვაგვარად არც იყო მოსალოდნელი, ავტორის ენობრივ პოზიციას თუ გავითვალისწინებთ. ეს ტენდენცია (**იეს** დაბოლოების ძირითადად მიჩნევა) იმდენად ძლიერია ანტონთან, რომ ერთგან **ავ** თემისნიშნისა ზმნასაც **იეს** დაბოლოებით წარმოვიდგენს: შემიკრავს, შეგიკრავს, შეუკრავს (გვ. 25). ეს ფორმები „საწადისისა სქესისა ნამყო სრულისა და უსრულესის“ პარადიგმაშია წარმოდგენილი. ეს დრო ჩვეულებრივ საზღვრებითი სქესის ნამყო უსრულესისგან მხოლოდ „ვაშათუ“ შორისდებულთ განსხვავდება: **მიგუჭმიეს** და **ვაშათუ მიგუჭმიეს, მისმევიეს** და **ვაშათუ მისმევიეს** და მისთ. **შეკრავს** ზმნის შემთხვევაში თხრობით კილოში სწორი ფორმებია წარმოდგენილი (შემიკრავს, შეგიკრავს, შეუკრავს...), კავშირებითში **იეს** დაბოლოებიანი. II ნაწილში **აღმისუამს** ზმნის სქემაში პარალელურად ორივე, **იეს** და **ია**, დაბოლოებაა წარმოდგენილი: **აღ-მი-გი-ტმ-ხტმიეს, ია, ია, ია, იათ, იათ** (გვ. 133).

ამრიგად, როგორც ე. ბაბუნაშვილი შენიშნავს „ერთი და იმავე უღვლილების ზმნას ზოგჯერ შეიძლება სამი მაწარმოებელი დაერთოს“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 168). ამათგან **იეს** დაბოლოებიანი ფორმები არაბუნებრივია. შეცდომის წყარო, როგორც ჩანს, სასაუბრო ენაში გავრცელებული ია დაბოლოებიანი ფორმებია.

იმ წესის საყოველთაოდ გატარებამ („რომელნიცა ზმნანი, მეორესა ნიშანსა მიიღებენ – მესამესაცა და რომელნიცა მესამესა – მეორესაცა“) უკარნახა ანტონს **შეუკრავია, აღუხუმიია** ფორმათა საფუძველზე **შეუკრავს, აღუხუმიეს** ფორმების გაკეთება.

ძალიან საინტერესოა ერთპირიანი ვნებითი გვარის ზმნათა I თურმეობითის ანალიზი. მოვიყვანთ ციტატას: „ვნებითთა ზმნათა ნიშანნი უსრულესსა ნამყოსა დროსა შინა არის ზმნად არსებითი, აწმყოსა დროსა შინად, სამთავე მიმართ პირთა, ვითარმედ პირველად ზმნად იცვლების მიმდებარედ, ნამყოდ ვნებითად, და მერმელა დაედების თუთეულისა პირისა მიმართნი ზმნანი არსებითანი, აწმყოსა დროსა შინანი, მაგალითებრ: **შეკრულ-ვარ, შეყუარებულ-ხარ, მოწყულ-არს ანუ შეკრულ-არიან** და სხუანი“ (გვ. 192), როგორც ვხედავთ, I თურმეობითის ფორმათა ანალიზი ერთპირიანი ვნებითი გვარის ზმნათათვის სწორია: წარსული დროის ვნებითი გვარის მიმდებარე+მეშველი ზმნა აწმყოს ფორმით.

სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია ისიც, რომ ანტონი მოქმედებითი გვარის ზმნათა ინვერსიულობაზეც მიაინიშნებს, გახაზავს იმ ფაქტს, რომ ობიექტური პირის ნიშნები ირენს თავს: „მაპიროვნენი ნამყოსა უსრულესა დროსა შინა არიან, პირველისა პირისა მიმართ –**მ**, მეორისა მიმართ – **გ** და მესამისა მიმართ – **უ**, ნიადაგ და მარადის“ (გვ. 192).

II თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი (საზღვრებისა სქესისა ნამყო უსრულესი). ამ საუღლებელი ერთეულის შემთხვევაში რაიმე არსებითი ხასიათის თავისებურება არ გვხვდება. ფორმაწარმოების თვალსაზრისით პარადიგმა სწორადაა აგებული; მაგალითისათვის:

შემეკრა, შეგეკრა, შეეკრა
შეგუეკრა, შეგეკრათ, შეეკრათ (გვ. 25).

თუმცა როცა იმავე ზმნის ობიექტური წყობის პარადიგმას (პირნაკლ პარადიგმას – ავტორის აზრით) წარმოვიდგენს, მესამე პირის მრავლობითობას **თ** სუფიქსის ნაცვლად –**ყე** ნაწილაკით აღნიშნავს: **შეკარ-ყე** (გვ. 35). ამგვარივე ფორმას იმეორებს საწადისი სქესის ნამყო უსრულესში: **ვაშათუ შემეკარ-ყე**. საერთოდ, ანტონი აწმყოში მესამე პირის მრავლობითობის გამოსატყვავზე როცა მსჯელობს, **ყე** ნაწილაკს მორფოლოგიურად –**ან** და –**ენ** სუფიქსთა ტოლფასად მიიჩნევს, მაგ: **ჰსწერენ, განწყვიდიან და უყვარს-ყე** (გვ. 171). როგორც ვხედავთ, აწმყოში **ყე** მხოლოდ ობიექტური წყობის ზმნასთანაა დამოწმებული. პარადიგმაში მხოლოდ ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში იხინა თავი (შეკარს-ყე).

ფაქტი ერთია, ავტორი აშკარად გრძნობს, რომ **ყე**-ს ფუნქცია მიცემითში დასმული სუბიექტის (ან, რეალური სუბიექტის) მრავ-

ლობითობის გამოხატვაა. ერთიგვარად, ყველა ნაწილაკი პარადიგმებში დეფინიციითაა გამოყოფილი, მსგავსად მეშველი ზმნისა. პირის ნიშნებს ჩვეულებრივ არ გამოყოფს ანტონი ფორმაში. ეს ალბათ იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ავტორი გრძნობს ყვე-ს ნაწილაკურ წარმომავლობას. ისიცაა ღირსსაცნობი, რომ ამ შემთხვევაშიც სასაუბრო ენის გავლენა აშკარაა გრამატიკული ანალიზისას.

როგორც დავინახეთ, ანტონი ძირითადად ძველი ქართულის მასალის ანალიზს ახდენს და ფორმობრივი თვალსაზრისით ძველი ქართულის თითქმის ყველა საუღლებელი ერთეულია გამოყოფილი; მაგრამ აშკარაა ახალი ქართულის ენობრივი სინამდვილის გავლენა ავტორზე. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკურ ანალიზში იგრძნობა.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენს მსჯელობაში (როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ) ტერმინები „ძველი ქართული“ და „ახალი ქართული“, ასე ვთქვათ, პირობითი, სამუშაო ტერმინები არიან. ჩვენ ამ შემთხვევაში მივანიშნებთ, ერთი მხრივ, ძველი ქართულის პერიოდისათვის და, მეორე მხრივ – ახალი ქართულის პერიოდისათვის დამახასიათებელ ფორმებს. ანტონისათვის კი არ არსებობს ცნება ძველი და ახალი ქართულისა. მისთვის ქართული ერთია, ერთიანი ენაა, რომელშიც ზოგ შემთხვევაში ხდება ამა თუ იმ გრამატიკული კატეგორიის ნაირგვარი გამოხატვა, გვაქვს პარალელიზმი წარმოებაში (ჩვენი თვალსაზრისით ძველი და ახალი ფაქტების დაპირისპირება). ძველი ფაქტები მისთვის უფრო წინურია, ლიტერატურული და ამიტომაც ეძლევა ხშირ შემთხვევაში უპირატესობა.

4. ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება და დამკვიდრება

XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე, მართალია, დიდია ანტონის გავლენა, მაგრამ გაჭირდება საუბარი ამ პერიოდის ქართულის ერთიან ენობრივ ნორმებზე. სალიტერატურო ენისადმი მიდგომა უფრო მეტად ინდივიდუალურია ამ თვალსაზრისით. ვისაც თუნდაც რომანტიკოსთა ენისათვის გადაუხედავს, დამეთანხმება.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ლიტერატურული მასალის მიხედვით ამგვარი კვლევა არ ჩატარებულა. ვგულისხმობთ: რა არის საერთო ენობრივი თვალსაზრისით და რა – განსხვავებული. რას მიიჩნევს ესა თუ ის ავტორი ნორმად, რას

აძლევს უპირატესობას მოსალოდნელ პარალელურ ფორმათაგან. არადა, ამის შესაძლებლობას იმ პერიოდის მწერლობა იძლევა.

ერთიანი ნორმის არარსებობა მწერალს გარკვეულ თავისუფლებას ანიჭებს, თუმცა შინაგანი მოთხოვნილება – განასხვავოს წინური მეტყველება არაწინურისაგან (ე. ი. იმ გაგებით – ლიტერატურული ენა არალიტერატურულისაგან) – ყველა მწერალს აქვს.

არ არის იოლი ამჟამად იმაზე საუბარი, თუ რას მიიჩნევდა ესა თუ ის მწერალი „ნორმად“ და რატომ. თუმცა არის შესაძლებელი, ცალკეულ შემთხვევებში ამ საკითხებზე მსჯელობისა.

მაგალითისთვის ნიკოლოზ ბარათიშვილი შემთხვევას მოვიყვანო.

შემორჩენილია ნ. ბარათაშვილის რამდენიმე პირადი წერილი. ცხადია, ეს წერილები გამოსაქვეყნებლად არ იწერებოდა, ამიტომაც მეტ ენობრივ თავისუფლებას გრძნობს პოეტი ამგვარ წერილებში. თუმცა ისიცაა გასათვალისწინებელი, ვინაა ადრესატი, როგორია მწერლის პირადი დამოკიდებულება მისადმი, რა შინაარსისაა (რა მიზნით იწერება) წერილი და სხვა. ვიმეორებთ: ზოგადად ეს თემა არაა რიგიანად დამუშავებული.

ნ. ბარათაშვილის შემთხვევაში აშკარად ჩანს, რომ პოეტისათვის არსებობს ის ენობრივი ვარიანტები, რომლებიც მართებულია და ამიტომაც ჩვეულებრივ ასეთი ფორმები გამოიყენება პოეზიაში და არსებობს ისეთი ვარიანტები, რომელთა გამოყენება არ შეიძლება პოეზიაში, თუმცა პირად წერილებში არაიშვიათია მათი გამოყენება. ნ. ბარათაშვილის პირადი წერილების ადრესატები ჩვეულებრივ შინაური (საახლოობლო) წრეა: გრიგოლი და ზაქარია ორბელიანები, მიხეილ თუმანიშვილი თუ ალექსანდრე საგინაშვილი, მაიკო ორბელიანი თუ ბაბაღე საგინაშვილი. განსაკუთრებით ენობრივ თავისუფლებას გრძნობს პოეტი ამ უკანასკნელებთან საუბრისას...

რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი, რა პარალელიზმთან გვაქვს საქმე, ანუ რა არის ნორმა პოეტისათვის და რა – არა:

პოეტის ნორმა	სასაუბრო ვარიანტი
აქამდე, აქამდენ	აქამდისინ
თვარემ	თორემ
მანდ, მანდეთ	მანთ
მომავონდა, მოავონდა	მაავონდა, მამავონდა
მომივიდა	მამივიდა
წარვედ, წარვიდენ	წავედით, წავიდენ

მომიკითხეთ	მამიკითხე
მომსვლია,	მამსვლია
შემასწრა	შემასწრო
და სხვა...	

მო ზმნისწინის ა ხმოვნის ვარიანტი რომ სასაუბრო მეტყველების ფაქტია, ეს არაა დიდი მიგნება, მაგრამ ამ და სხვა ფორმათა დადასტურებაა პირად წერილებში საინტერესოა... ნ. ბარათაშვილს აქვს თავისი სალიტერატურო ენა. ასეა, როგორც ჩანს, სხვებიც. ვთქვით ზემოთ, რა არის საერთო და რა – განსხვავებული, ამას საგანგებო კვლევა გააჩვენებს. ამ თვალსაზრისით 60-იანი წლების კლასიკოსთა შემოქმედების შესწავლაც არ იქნება უმნიშვნელო. მართალია, 60-იან წლების რეფორმაზე ბევრი თქმულა, მაგრამ **ამ კუთხით არ შესწავლილა ეს საქმე.**

ილიას თავისი ნორმები აქვს (თუნდაც ზმნის პირის ნიშანთა სისტემა გავისხენოთ), აკაკის – სხვა. არადა, ორივე საფუძვლის ჩამყრელია ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა, სხვას რომ ყოველივეს თავი დაეანებოთ. ილია ჭავჭავაძის უდიდესი დამსახურება ისიცაა, რომ მან „ქართული ენა გამოაცხადა ქართველთა უპირველეს საუჯედ („ღვთაებრივ საუნჯედ“). ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღორძინებას 60-იან წლებში ილიამ ქართული ენის დროშა წაუმიღვარა. არაა ეს მაღალფარდოვანი გამონათქვამი. იმ პირველ წერილში, „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლის დასაწყისად რომ იქცა, უმთავრესი სწორედ ქართული ენის პრობლემა იყო. ენის გადარჩენა, ქვეყნის გადარჩენააო. ენისათვის ბრძოლა – ქვეყნისთვის ბრძოლააო. ენისათვის თავგამოდება, შეფასებები ამ პირველი წერილიდან:

„თარგმანი ხომ არ ვარგა, ენა უფრო უარვისი აქვს თავად ერისთავს“.

„უენო ენად ვნახეთ ჩვენი საყვარელი ენა“.

„როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის დედ-მამის ენა ისე, როგორც თავად ერისთავს გამოუმეტნია“.

„არამც თუ იყოს ერის სიყვარული, არამედ ენის სრული უპატიობა და სიძულვილი“

„რატომ არა ვსწავლობთ იმათ მშვენიერს ლექსებში მშვენიერ ენას?“

მსგავსი რეპლიკები საძებარი არ არის. ენისადმი პატივისცემის დანერგვას ამგვარი გამოთქმითაც ცდილობს: **„ქართული ენა ბრძანებს“.**

და ყველასათვის ცნობილი დასკვნითი ნაწილი წერილისა, მრავალმხრივ საყურადღებო. რამდენიმე მონაკვეთი მცირე კომენ-

ტარებით. ქართული ენის მოვლა, პატრონობა, პატივისცემა ყველა ჩვენგანის ვალია. შეცდომის მხილებაა საჭირო, ესაა ერთადერთი გზა ენის განწმენდისა, ერთიანი სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა: „ჩვენ ყველანი ქართული ენის ხმარებაში ცოდვილნი ვართ და ჩვეულება ურთიერთის ცოდვების ჩვენებისა არ იქნება მომატებული. მაშ, როგორ უნდა გავსწორდეთ, თუ ჩვენი სიმრუდე არ გვეცოდინება?“

სწორი ქართულით წერა ენის პატრონობაა, ენის გადარჩენაა. ენა მამულისა და სარწმუნოების ტოლფასი ფენომენია: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას?“

მეაცრია ილია იმათ მიმართ, ვისაც შეუძლია უპასუხისმგებლად მოეპყროს ქართულ ენას. ესაა ალბათ მითითება იმაზე, რომ სალიტერატურო ენის ნორმებს დაცვა სჭირდება; ენის ნორმათა დარღვევა მეაცრად უნდა შეფასდეს: „სხვისა არა ვიცით და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობთ ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“. ეს არის ის პრინციპული დამოკიდებულება, რომელიც შემდგომ საფუძვლად დაედო ერთიანი სალიტერატურო ენის დაფუძნებას.

სწორედ ის ფაქტი, რომ შემდგომ იტყვის ილია, „მტერობა ენის არს მტრობა ქვეყნის“, ისევ მოწოდებაა ერთიანი სალიტერატურო ქართული ენის ჩამოყალიბებისა და დაცვისა. ცხადია, ილია აქ მარტო არ არის (თუნდაც ეს აზრი გამოხმაურებაა გორბუღიანის ცნობილ შეგონებაზე: „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“).

შეიძლება ილიას ძალისხმევას ის შედეგი არ მოჰყოლოდა, რომ არა შემართება თაობისა. ამის შესახებ ბევრი თქმულა, მე აქ ერთ ფაქტზე მინდა გავამახვილო ყურადღება. როგორც აღვნიშნეთ, ილიასათვის ენა სამთაგან (**მამული, ენა, სარწმუნოება**) ერთ-ერთი უმთავრესი ფენომენია („ღვთაებრივი საუნჯე“).

ასეთივე მნიშვნელობას ანიჭებს ენას აკაკიც: „ჩვენ ჩვენი წინაპრების ანდერძის გამტეხი არა ვართ... გვწამს მათი ანდერძი და დღესაც მოველით იმას, რასაც ისინი თხოულობენ: **ენას, რჯულს და ეროვნული საქმის მოწყობას**“ და იაკობიც: „საფუძველს ნაციონალურის ძალისას შეადგენს ტერიტორია, მიწა-წყალი, **მამული**, სამშობლო...“

მეორე ბურჯი ერის აღორძინებისათვის გახლავთ **სამშობლო ენა**.

მესამე ბურჯი ერის წარმატებისა გახლავთ **სკოლა**,

მეოთხე ბურჟი ერის წარმატებისა არის **ეკლესია**.“

კლასიკოსთა მიერ ენის როლის ამგვარი წარმოჩენა ფაქტობრივ მოწოდებაა ქართული ენის სიწმინდის დაცვისა, ქართული ენის უფლებების აღდგენისა; ქართული სალიტერატურო ენის წინააღმდეგ მიმართული ყოველივე ქმედების აღკვეთისაკენ. ესაა ფაქტობრივ საფუძველი ერთიანი სალიტერატურო ქართული ენის დამკვიდრებისა.

ილიას შეგონება „ხალხია ენის კანონის დამდები და არა ანბანთეორეტიკა“ არის მოწოდება იმისა, რომ **ქართული სალიტერატურო ენის საფუძველი უნდა იყოს საერთო სახალხო ენა**.

ხედებოდნენ ახალი თაობის მიზანს, ამიტომაც დაუპირისპირდნენ ასე მკვეთრად მათს ენობრივ პოზიციას. ერთი საგულისხმო ფაქტი – 1860 წელს აკაკი წერეთელი „ცისკარში“ აქვეყნებს ლექსს „საიდუმლო ბარათი“. ანნისხატის დეკანოზს – ეფრემს – მიუწერია: „გილოცავ მეშაირობას და თანვე გთხოვთ, მამა-შვილობას, ამისთანა ლექსებს მდაბიო ენით ნუ წერ... ვაი თუ მაგ შენ ენას მიეჩიონ და გადაიგდონ გულიდან ძველი დარბაზ-ლური ქართულიო“. ამ მოგონებას აკაკი ასე დაასრულებს: „და მეც გადავწყვიტე, რომ თავი დაეუდვა მწერლობას, მაგრამ სახალხო ენით და არა დარბაზლურად ვწერო“.

ეს აზრი აკაკი წერეთელისა 1860 წელს გამოქვეყნებული ლექსის გამო გამოითქვა. ე. ი. ამ წლით თარიღდება აკაკის გადაწყვეტილება, „სახალხო ენით“ ემსახუროს მწერლობას. 1860 წელს დაიწერა, „ხალხია ენის კანონის დამდებიო“.

ფაქტობრივ, ეს არის დასაწყისი მეორე დიდი რეფორმისა ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში. მთავარი **დევიზი: სალიტერატურო ენა უნდა იყოს ერთი და იგი უნდა ეფუძნებოდეს საერთო სახალხო ენას**.

ბევრი თქმულა და დაწერილა ილიას და აკაკის როლზე ახალი სალიტერატურო ქართული ენის დამკვიდრებაში.

არნ. ჩიქობავა წერს: „ილიას მხატვრულ სიტყვას ავტორის შემოქმედებითი ინდივიდუალურობის ბეჭედი აზის. იგივე ითქმის აკაკისა და ვაჟას შესახებაც. და მაინც, სამივე ერთი ენით (ახალი სალიტერატურო ქართულით) მეტყველებს. ეს მეტყველება ორგანული განვითარებაა იმ მდიდარი ტრადიციისა, რასაც ქართული სალიტერატურო ენის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ქმნის... ილიას, აკაკის, ვაჟას მხატვრულ სიტყვას ასაზრდოებს ქართული ხალხური ენათშემოქმედების უშრეტი წყარო...“

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა შემდგომი განვითარებაა ილიას, აკაკის და ვაჟას ენისა“ (ჩიქობავა, 1950, 026).

ცხადია, განუზომელია ილიას და აკაკის როლი ახალი ქართული **სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში**, მაგრამ, ვფიქრობთ, ვაჟას როლი განსხვავებულია; უფრო სწორად, **ვაჟას როლი განუსაზღვრელია ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დასვეწასა და დამკვიდრებაში**.

ამ ვითარებაში უსამართლოდ არის შეუფასებელი იაკობ გოგებაშვილის როლი. მართალია, ამ თემაზე საუბრისას არ იგივეებენ მას, მაგრამ შეფასებაში მთლიანად შეიძლება არ დავეთანხმეთ: „იაკობ გოგებაშვილის შესანიშნავი სასწავლო წიგნები „დედა-ენა“ და „ბუნების-კარი“, რომლებზედაც არა ერთმა თაობამ გაიკეთა წერა-კითხვა, კვლავ ამ ახალი სალიტერატურო ქართულის განმტკიცებას უწყობს ხელს“ (არნ. ჩიქობავა). სხვა შეფასებანი: „ახალი სალიტერატურო ქართულის წარმატება ორგანულადაა დაკავშირებული ილიასა და აკაკის სახელებთან. ეს ორი უდიდესი პიროვნება თავიანთი მოღვაწეობითა და მრწამსით თავდადებით იღვწოდა და უძღვებოდა ბრძოლას ქართული ენის ღირსების დასაცავად, უფლებების აღსადგენად, ამის დასახვეწად“ (ლეჟავა, 2004, 88). იგივე ავტორი ასე აფასებს იაკობის დედაწას ამ საქმეში: „XIX ს-ის ჟურნალ-გაზეთებში ქართული ენის შესახებ ბევრ წერილს აქვეყნებდა დიდი ქართველი პედაგოგი ი. გოგებაშვილი. ამ წერილების უმეტესი ნაწილი დედაენის სწავლებას ეხებოდა, ბევრიც – სადავო კერძო საკითხებს (აღვიარებ / ვაღვიარებ, სწორი / სწორე, კარგათ / კარგად...), ამასთანავე, ზოგადთეორიული ხასიათის ბევრ საინტერესო მონაზრებასაც შეიცავს ეს მასალა“ (ლეჟავა, 2004. 38).

ვფიქრობთ, **ი. გოგებაშვილის მნიშვნელობა არაა სრულყოფილად შეფასებული**.

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან მოყოლებული ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება – დამკვიდრებაში იაკობ გოგებაშვილს სხვაზე მეტი თუ არა, ნაკლები დამსახურება არ მიუძღვის. არ იყო შემთხვევითი აკაკი წერეთლის ნათქვამი: „მთელ საქართველოში იაკობ გოგებაშვილი ერთ-ერთი ქართველი მოღვაწეა, რომელიც თავის შრომით და ენერგიით, თავის მძლავრი კალმით უდიდეს სამსახურს უწევს მთელ ქართველობას. იაკობ გოგებაშვილის მიერ შედგენილი ქართული სახელმძღვანელოებით მოფენილია მთელი საქართველო. ვინაა ისეთი ქართველი, რომ იაკობ გოგებაშვილის „დედაენაზე“ არ აეხილოს“

თვალეები. ჩემი და ილიას ღვაწლი რა მოსატანია იმ დიდ ღვაწლთან, რომელიც იაკობ გოგებაშვილს მიუძღვის ქართველი ერის წინაშე: ქართველი მწერლობის ნაწერებს დღესდღეობით თუ გასავალი აქვს, იაკობ გოგებაშვილს უნდა ვუმაღლოდეთ. იაკობ გოგებაშვილმა ქართველ ხალხს ქართული ენა შეაყვარა. განა ეს პატარა საქმე! იაკობ გოგებაშვილი ღირსია, რომ ქართველმა ხალხმა სიცოცხლეშივე ძეგლი დაუდგას. ეს ღირსეული მამულიშვილი შეუპოვარ დარაჯად უდგას ქართველ ერს და სიტყვით, საქმით, მწერლობის საშუალებით მედგრად იგერიებს ჩვენზედ მოსულ მტერს“. ეს არ არის ნათქვამი სიტყვისთვის. ვინაა თვალი მიუდევნებია იაკობის დამოკიდებულებისათვის სალიტერატურო ენისადმი, იმ ენობრივი პრინციპებისათვის, რომელიც იაკობმა გაატარა თავის სახელმძღვანელოში, დამეთანხმება: იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში – „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“ – იყო ფაქტობრივ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ნორმირებული სახელმძღვანელოები; „ნორმათა კრებული“... იაკობი ნორმებს მიუსადავებდა ილიასა და აკაკის ნაწერებსაც კი. სახელმძღვანელოში შესატან თითოეულ სადავო ფორმას, თითოეულ სიტყვას საფუძვლიანად განიხილავდა და მხოლოდ ამის შემდეგ შეჰქონდა სახელმძღვანელოში. ხოლო ამის შემდგომ მკაცრად მოითხოვდა ამ ფორმათა დაცვას.

ვიმეორებთ: XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა ფართოდ გაიშალა ბრძოლა ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისათვის, როცა არ არსებობდა ერთიანი ენობრივი ნორმები, უპირველესად ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებმა იტვირთეს ეს მისია. „დედაენისა“ და „ბუნების კარის“ ქართული იყო ნორმა, ნიმუში სალიტერატურო ქართულისა... ამას გულისხმობდა ზაქარია ჭიჭინაძე, როცა წერდა: „გოგებაშვილმა თავის „დედაენაში“ აღადგინა დაცემული ენა ქართველთა... და ამ წიგნის მეოხებით მთელი ქართველობა, ყველა თემისა და ხეობის მონათესავენი ერთის ქართული ენით იწყებენ წერა-კითხვის სწავლებას და ლაპარაკს, ყველგან ამ წიგნის მეოხებით ქართული ენა ეფინება“. იგივე აზრი მხატვრული ფორმით შალვა დადიანმა ასე გამოხატა: „დედაენა“ ამაფეთქებელი ნაღმოსანით მისრიალდა ჩვენს მიუვალ მთა-კლდეებში – თუშეთსა და სვანეთში; მიდიოდა ბარად, შეუყვებოდა აჭარას და მესხეთს და ყველგან სძრავდა ენას საქართველოდ. ყველგან აფეთქებდა გრძნობას ეროვნულსა“.

რა იყო ნორმა იაკობ გოგებაშვილისათვის და რა – არა, რა პრინციპით არჩევდა პარალელურ ფორმათაგან უპირატესს, როგორ მოითხოვდა წიგნში გატარებული „ნორმების“ დაცვას?...

იაკობ გოგებაშვილის როლი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში, დახვეწასა და დამკვიდრებაში საგანგებო კვლევას ითხოვს. ამ მხრივ ძალიან მდიდარ მასალას იძლევა იაკობის პოლემიკური წერილები (აკაკისთან, გ. წერეთელთან და სხვებთან); ასევე წერილები „დედაენის“ შესახებ.

საინტერესოა ისიც, თუ რა შეიცვალა ნორმატული თვალსაზრისით 1876 წლიდან 1912 წლამდე (33-ე გამოცემამდე) „დედაენაში“.

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას: „დედაენამ“ ერთიანი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში შეასრულა იგივე როლი, რაც ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში შეასრულა „სახარებაში“. ვიმეორებთ, ეს ეტაპი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა, ამ კუთხით დანახული, წარმოსაჩენია.

სხვა მხრივ ახალი სალიტერატურო ენის განვითარება 60-იანი წლებიდან მოყოლებული საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. უპირველესად ლ. ლეჟავას წიგნი (ლეჟავა, 2004) უნდა მოვისხინოთ... აქვე კარგადაა წარმოდგენილი „თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ისტორიის საკითხები (სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი კომისიები)“ (ლეჟავა, 2004).

რა ვითარებაა ამჟამად და რა პერსპექტივა აქვს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებას?

XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში საგრძნობლად შესუსტდა ყურადღება ქართული სალიტერატურო ენის ნორმირების საკითხებისადმი. მუშაობა შეწყვიტა ნორმათა დამდგენმა მუდმივმა სახელმწიფო კომისიამ (შეიქმნა 1935 წელს). 1995 წელს საქართველოს პრეზიდენტთან შეიქმნა ქართული ენის სახელმწიფო კომისია, რომელმაც იარსება 2004 წლამდე (თუმცა ნაყოფიერებითა და აქტიური საქმიანობით ეს კომისია არ გამოირჩეოდა. მხოლოდ ერთხელ იმსჯელა ნორმირების თაობაზე)...

პრობლემა უამრავია: მოჭარბებული პარალელური ფორმები, მომრავლებული (მომალელებული) უცხოური ტერმინოლოგია... საჭიროება გასული საუკუნის დასაწყისში მიღებული ნორმების გადასინჯვისა...

შექმნილ ვითარებაში არცთუ ოპტიმისტური პერსპექტივა ჩანს.

ლიტერატურა:

- ანტონი, 1885** – ქართული დრამატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბილისი, 1885
- ბაბუნაშვილი, 1970** – ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, 1970
- ერთელიშვილი, 1968** – ფ. ერთელიშვილი, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №2, 1968
- ვაინრაიხი, 1968** – უ. ვაინრაიხი, შესაძლებელია თუ არა სტრუქტურული დიალექტოლოგია: მიმომხილველი, № 4-5, 1968
- თვარაძე, 1968** – რ. თვარაძე, თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №3 1978
- ილია, 1953** – ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. 3, 1953
- ლექვაა, 2004** – ლ. ლექვაა, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ისტორია და პრინციპები, 2004
- სარჯველაძე, 1984** – ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, 1984
- უთურგაიძე, 1999** – თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ისტორიის საკითხები, 1999
- ფოცხიშვილი, 1979** – ა. ფოცხიშვილი, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიიდან, 1979
- შანიძე, 1920** – ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნაში, 1920
- შანიძე, 1981** – ა. შანიძე, თხზულებანი, ტ. II, 1981
- ჩიქობავა, 1938** – არნ. ჩიქობავა, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: ენიმკის მოამბე, ტ. 3, 1938
- ჩიქობავა, 1953** – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952
- ჩიქობავა, 1950** – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქეგლ, ტ. I, 1950
- ძიძიგური, 1978** – შ. ძიძიგური, მთლიანობა ოღონდ ნაირგვარი: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №3, 1978
- ჭუმბურიძე, 1982** – ზ. ჭუმბურიძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაციისათვის: მადლი დედაენისა, 1982
- ჯორბენაძე, 1989** – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, 1989

იაკობ გოგებაშვილი და ქართული სალიტერატურო ენა

დედა ენა მთავარი ეროვნული ძალააო, ამბობს იაკობი და სწორედ ამ ძალას მომართავს იგი ერის სასიკეთოდ. დედაენაზე სწავლის აუცილებლობაც სწორედ ამისთვისაა საჭირო. ამიტომ იტყვის გულდაწყვეტილი: „ჩვენ გვერდით მცხოვრებმა სომხის ერმა, ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, მოიპოვა სრული უფლება – ასწავლოს თავისი დედა ენა ყოველ დღეს და ყველა საგნები ამ ენაზე არამცთუ ერთკლასიან სკოლებში, არამედ ორს კლასშიაც მთელს რვა წლის განმავლობაში და ჩვენ კი ხელს ვუწყობთ თითქმის მოსპობას ქართულის ენისას და წიგნისას ერთკლასიანს სკოლაშიაც“ (იაკობი, IV. 345).

ეს კომენტარია „სახალხო გაზეთში“ (1910. № 78) დაბეჭდილ ვინმე ჭილაძის წერილზე; უფრო სწორად, იმ აზრზე, რომ ქართული ენა გამოუსადეგარი ენააო: „მშობლები ხშირად ამბობენ სკოლისადმი საყვედურსა, რომ იქ რუსულის ენის სწავლებას ნაკლები ყურადღება ექცევა, ვიდრე ქართულის ენისა, რომელიც გამოუსადეგარი არისო“. იაკობის აღშფოთებას განსაკუთრებით იწვევს ის, რომ „უჩინო ავტორი“ (იაკობის სიტყვებია) გურიის სახელით საუბრობს: „საქართველოს იმ კუთხეშიაც კი, რომელიც კულტურულად, დაწინაურებულად ითვლება, სხვა მხარეებთან შედარებით, გურიაში ხშირად შეხვედებით ამის მაგალითსა: ქართული ენა და „დედა-ენის“ კითხვა მე კაი ხანია კარგათ ვიცი, მაგრამ ეს ჩემთვის გამოუსადეგარია, ბავშვებს სკოლაში იმიტომ ვაბარებ, რომ ორიოდ რუსული სიტყვა ისწავლონო“.

ეს რომ „სიცრუეა და ცილისწამება“, ამის საინტერესო მაგალითები მოჰყავს იაკობს, მაგრამ არსებითი ისაა, რომ ამ სიცრუესა და ცილისწამებას დიდი ზიანის მოტანა შეუძლია ქვეყნისთვის, ხალხისთვის: „ყველა ხალხს მშობლიური ენა მიანიით განათლებისა და განვითარების დედა-ბოძათ და მის ფართო დაყენებაზე სკოლებში დაუცხრომლათ ზრუნავს“ (იაკობი, IV. 343); რომ ამგვარს აზრს „შეუძლია დიდი ვნება მოუტანოს ჩვენს ბედკრულს ხალხსა“ (იაკობი, IV. 344).

ხალხი და ქვეყანა რა შუაშიაო, იაკობის მკითხველი არ იტყვის, რადგან იცის, რომ, **თუ უარს ვიტყვით ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენით სწავლებაზე, სწორედ ამით შევუწყობთ ხელს „პროვინციულურ სეპარატიზმს“, რომელიც უფრო მანებელია, ვიდრე „ისტორიული პოლიტიკური სეპარატიზმი“** (იაკობი, IV. 319).

* * *

XIX საუკუნეში არსებულმა მძიმე ენობრივმა თუ ეროვნულმა პოლიტიკამ ერთიანი სალიტერატურო ენას საფრთხე შეუქმნა. დაიწყო ინსპირირება მეგრულ და სვანურ ენებზე სკოლების გამართვის აუცილებლობისა. აქ იაკობ გოგოლაშვილი, როგორც ყოველთვის, თავის სიმაღლეზე აღმოჩნდა.

საჭირო გახდა გარკვევა-დასაბუთება იმისა, რა არის სალიტერატურო ენა და რა – არასალიტერატურო. ეს საკითხი ქართველოლოგიაში არასწორი ინტერპრეტაციის საგანიც გახდა; დღეს ასეთი აზრის დამკვიდრებას ცდილობენ: იაკობისთვის მეგრული და სვანური ისეთივე ენობრივი რეალობაა, როგორც იმერული, კახური თუ ხევსურული, ანუ: იაკობის აზრით, მეგრული და სვანური ქართული ენის ისეთივე დიალექტებია, როგორც იმერული, კახური და ა.შ. (გვანცელაძე 2006, ფუტკარაძე 2006). იაკობის ნააზრევის ასეთი გააზრება, მარტივად რომ ვთქვათ, შეურაცხყოფაა ავტორისა: იაკობი იმ დროისათვის ღრმად განსწავლული ლინგვისტია. ამიტომაც თავის ნაწერებში არაერთგზის მსჯელობს იმის თაობაზე, რა არის სალიტერატურო ენა, რა არის დიალექტი, რას წარმოადგენს ენობრივი ერთეულები მეგრული და სვანური... ასევე, საინტერესოა, რა ტერმინებს გამოიყენებს იაკობი და როგორია ამ ტერმინებით აღნიშნულ ცნებათა იაკობისეული გაგება.

იაკობს კარგად აქვს გაცნობიერებული არსებული ენობრივი რეალობა – მეგრული და სვანური მეტყველება განსხვავებულია ქართულისაგან; ზოგ შემთხვევაში სკოლებში ქართულის გასაგებად (განსამარტავად) მასწავლებლები ადგილობრივ მეტყველებას მიმართავენ: „ყველა სკოლებში სწავლება მოწყობილია დედა-ენაზე და ადგილობრივს კილოკავებს ხმარობენ ასახსნელად და განსამარტავად იმ საერთო სიტყვებისა, რომელიც ადგილობრივ ბავშვებს კარგად არ ესმით“ (იაკობი, III. 321).

ერთ-ერთ წერილს იაკობი ასე იწყებს: „ცნობილია, რომ ყოველს ერს აქვს მთავარი ენა, რომელიც საერთო საუნჯეს შეადგენს ამ ერის ყველა ნაწილისათვის და იწოდება მისს დედა-

ენად, და თემიური კილო-კავები (наречия), რომელნიც იხმარებიან ადგილობრივ“ (იაკობი, III. 320).

ქართველურ ენობრივ სივრცეში იაკობი სამი დონის ენობრივ ერთეულებს გამოყოფს:

**ქართული სალიტერატურო ენა,
სვანური და მეგრული,
ქართული დიალექტები.**

ამ პრობლემა იაკობის მოღვაწეობაში მაშინ იჩინა თავი, როცა დაისვა სამეგრელოს სკოლებში მეგრულ ენაზე სწავლების საკითხი. მეგრელები და სვანები სხვა ხალხია, ქართველები – სხვაო. იაკობის წერილებში არის მტკიცება ამგვარი მსჯელობის უაზრობისა; იგი ცდილობს დაასაბუთოს, რომ ქართული არის სალიტერატურო ენა ყველა ტომის ქართველთათვის, მთავარი დედაენა, ძირითადი დედაენა.

ქართული სალიტერატურო ენის სინონიმად იაკობი რამდენიმე ტერმინს გამოიყენებს (ვეუთითებთ მხოლოდ ხმარების თითო შემთხვევას):

ქართული სალიტერატურო ენა (იაკობი, III. 438),
ლიტერატურული დედა-ენა (იაკობი, III. 437)
ძირითადი ქართული ენა (იაკობი, III. 320),
ძირითადი მშობლიური ენა (დედა-ენა) (იაკობი, III. 439)
მთავარი ენა (იაკობი, III. 320),
მთავარი დედა-ენა (იაკობი, III. 477),
საერთო ენა (იაკობი, IV. 320),
ზოგადი დედა-ენა (იაკობი, IV.109),
ზოგად-ქართული კულტურული ენა (იაკობი, IV. 109),
საღმერთო ენა (იაკობი, VI. 625)

(ტერმინს – სახელმწიფო ენა – იაკობი გამოიყენებს რუსული ენისათვის: „იგი ვერც სახელმწიფო ენის ცოდნას გააგრძელებს და დედა-ენაზედ წიგნის ცოდნასაც ააცდენს ბავშვებსა“ (იაკობი, III. 54).

მეგრულ ჭანურისა და სვანურის აღსანიშნავად გამოიყენებს ტერმინებს:

ადგილობრივი კილო (იაკობი, III. 477),
ადგილობრივი დიალექტი (იაკობი, III. 439),
ადგილობრივი კილო-კავი (იაკობი, III. 321),
მშობლიური კილო (იაკობი, III. 439),
თემიური კილო-კავი (იაკობი, III. 320).
პროვინციული კილო (იაკობი, III. 439),
პროვინციული კილო-კავი (იაკობი, III. 320).

კილო, კილო-კავი და დიალექტი ამ შემთხვევისათვის სინონიმებია. ქართული ენობრივი სივრცის დასახასიათებლად ამ ტერმინების სინონიმად **ენის** გამოყენებას პუბლიცისტურ წერილებში ერიდება (ამის თაობაზე ქვემოთაც ვისაუბრებთ). ქართული ენობრივი სიტუაციის უფრო ნათლად წარმოჩენისათვის მაგალითად მოიყვანს რუსულ, სომხურ და აზერბაიჯანულ ენობრივ სიტუაციას. ქართულისათვის ამ ტერმინების (კერძოდ **თემი-ური კილო-კავის**) განსამარტავად наречие-ს მოიშველიებს. იმავე რუსულ ტერმინს აზერბაიჯანულის შემთხვევაში თარგმნის როგორც **ენა**: азербайджанское наречие – ადერბეიჯანური ენა (იაკობი, III. 320). ადგილობრივი დიალექტი ენად იწოდება ამ შემთხვევაში: „კავკასიის თათრებს აქვთ მაგალითად რამდენიმე პროვინციული ენა, ადგილობრივი კილო, რომელიც დიდად განირჩევა მათის დედაენისაგან, რომელსაცა ჰქვია ადერბეიჯანური ენა“ (იაკობი, III. 477).

იაკობი ადგილობრივ კილოკავს ენად მოიხსენიებს სომხურისა და რუსულის შემთხვევაშიც: „ასეთი წესია სომეხთა შორისაც. ამ ხალხსაც მთავარის სომხურის გარდა, აქვთ პროვინციული ენებიც, მაგალითად, ზოკური, რომელნიც ისე განირჩევიან მათი დედაენისაგან, რომ ბევრგან ბავშვებს ძლიერ უჭირთ ამ უკანასკნელის გაგება“ (იაკობი, III. 321). „ასეთივე წესი არსებობს რუსეთის ხალხთა შორის“ (იაკობი, III. 477).

ფაქტია, **კილო // კილო-კავი // დიალექტი** „პროვინციული ენაა“, „ადგილობრივი ენაა“. ეს, ცხადია, ამ ლოგიკიდანაც გამომდინარეობს: თუ არსებობს ძირითადი ენა, არსებობს არაძირითადი ენაც; თუ არსებობს მთავარი ენა, არსებობს არამთავარი ენაც.

ასე რომ, ერთ ენობრივ სივრცეში ენა შეიძლება იყოს:
მთავარი და არამთავარი,
ძირითადი და არაძირითადი,
ლიტერატურული და არალიტერატურული,
საყოველთაო და ადგილობრივი.

როგორც ვთქვით, ქართული ენობრივი სინამდვილისათვის **ენას** უწოდებს მხოლოდ: **ლიტერატურულს, მთავარს, ძირითადს, საყოველთაოს, საერთოს, ზოგად-ქართულს, საღმრთოს, საღმრთოს...**

რაც შეეხება ტერიტორიულ დიალექტებს (იმერული, გურული, კახური, ქართლური...), მათ იაკობი ამგვარი ტერმინებით არ განმარტავს, არ მოიხსენიებს ამგვარად; ჩვეულებრივ მიანიშნებს: ასე იტყვიან იმერეთში, ქართლში, კახეთში... თუ ფაქტი ან მოვლენა საერთოდასავლურია ან საერთოაღმოსავლური, წერს: „ბავშვები სრული შეგნებით ითვისებენ **ამიერ** სინონიმებს და

ამიერი მოსწავლენიც უნებლიედ სწავლობენ კითხვის დროს **იმიერ** სინონიმებსა“ (იაკობი, IV. 317); „... **აქეთა** და **იქითა საქართველოსი**“ (იაკობი, IV. 429).

როგორც ვთქვით, ამგვარი მსჯელობა გვხვდება, ეს ტერმინები გამოიყენება იმ წერილებში, რომლებიც იწერება გართულებული ეროვნული ვითარების გამო; წინააღმდეგ იმ მცდელობისა, რომელიც ქართულ ეროვნულ სკოლაში შეინიშნებოდა; კერძოდ, იყო მოთხოვნა სამეგრელოში სასწავლებელთა მეგრულ ენაზე გამართვისა, საღვთისმეტყველო ლიტერატურის მეგრულად და სვანურად თარგმნისა. მოკლედ რომ ვთქვათ, წმინდა პოლიტიკური ხასიათი ჰქონდა თავშეკავებას, რომ მეგრულისა და სვანურისათვის ეწოდებინა ენა. ეს პრობლემა (პოლიტიკური) არ ედგა იაკობს „ბუნების კარში“, ამიტომ მისი მსჯელობა მეგრულისა და სვანურის შესახებ შესაბამისი ტერმინებით მიმდინარეობს:

იაკობის მტკიცებით, მეგრული და სვანური შტოებია ქართულისა (იაკობი, III. 447). „რაც **მეგრელთა შტოს** შესახებ ითქვა, სავსებით შეეხება ქართველი ხალხის **მეორე შტოსაც – სვანებს**, რომელთა არაქართველებად გადაქცევის ლამობენ იგივე გულმოდგინე, მაგრამ ხეპრე პოლიტიკანები, წინააღმდეგ ამ სიმპატიური მთიელი ქართველების სურვილისა, რომლებიც ჩვენი წელთაღრიცხვის მეოთხე საუკუნიდან დღემდე მხოლოდ ქართულ ენას და ქართულ ალფაბეტს ხმარობენ ეკლესიაშიც, სკოლაშიც და თავისი ცხოვრების ყველა სხვა სფეროშიც“ (იაკობი, III. 448).

ქართველური ტომების, ქართველური ენების ურთიერთდამოკიდებულებაზე უფრო ვრცლად და გახსნილად (პოლიტიკისაგან თავდაღწეულად) მსჯელობს იაკობი „ბუნების კარში“:

„მეგრელები შეადგენენ ქართველთა შტოსა, სხვა ქართველებისაგან ბევრით არაფრით განსხვავდებიან“ (იაკობი, VI. 625); „ჭანები ძმები არიან მეგრელებისა, ძველის-ძველად ჭანები და მეგრელები შეადგენდნენ ერთს ერსა და გაბმით ეჭირათ მთელი აღმოსავლეთი ნაპირი შავის ზღვისა და სამხრეთი ნაპირი ნახევრობით, შემდეგში გურულები აღმოსავლეთით მიაწვნიან შავი ზღვის პირას, შუა გააპკეს მეგრე-ჭანების ტომი, დასახლდნენ ესხანდელს საცხოვრებელს ადგილებზედ და გააცალკევეს დიდის ხნის ერთად მცხოვრები ძმები“ (იაკობი, VI. 647). „ქართველების ტომის უფრო შორეულს შტოს სვანები შეადგენენ“ (იაკობი, VI. 632). ეს რაც შეეხება ქართველ ტომთა ეთნიკურ ერთობას (წარმომავლობას).

ქართულ ენობრივ სივრცეს იაკობი „ბუნების კარში“ ასე წარმოგვიდგენს: **მეგრელები** „მარტო **ენით** არიან ცოტათი გან-

ცალკეებულნი, მაგრამ ეს ენაც ღვიძლი ძმაა ქართულის ენისა, გარდა ამისა, თითქმის ყველა მეგრელებმა კარგად იციან ქართული ლაპარაკი და ქართული ენა ძლიერ უყვართ. იმათ ეს საღმრთო ენად მიაჩნიათ, რადგან წირვა-ლოცვა მთელს სამეგრელოში იმთავიდანვე ქართულს ენაზედ სრულდებოდა და ახლაც სრულდება“ (იაკობი, VI. 625).

თუმცა მთლად ვერ თავისუფლდება პოლიტიკისგან და მოსწავლეებსაც მიანიშნებს მოსალოდნელ საფრთხეს „მეგრულ-ქართული განხეთქილების“ მოსურნეთაგან: „ოცის წლის წინად სასულიერო მთავრობამ მოინდომა მეგრულს ენაზედ წირვა-ლოცვის შემოღება და კიდევ გადაათარგმნინა ოქროპირის წირვა ამ ენაზედ, მაგრამ ყველა წოდებამ სამეგრელოში ერთ-ხმად უარ-ჰყვეს ცვლილება და არ დასთანხმდა ეკლესიაში მეგრულის კილოს ხმარებას ქართულის ენის მაგივრად“ (იაკობი, VI. 626). საინტერესო ფაქტია: როცა საუბრობს მეგრულზე, ენად მოიხსენიებს; როცა ქართული ენის გვერდით სჭირდება მეგრულის დასახელებს, ზოგჯერ კილოს უწოდებს (ამით ქართულს მეგრულზე მაღლა აყენებს...); მაგრამ არასოდეს კილოს (დიალექტს) არ უწოდებს კახურს, იმერულს: რომ არ მოხდეს სვანურის (მეგრულის, ჭანურის) და იმერულის (კახურის, თუშურის...) ერთი დონის ენობრივ ერთეულებად გააზრება... ასე რომ, მეგრული ენა (ჩვეულებრივ ხმარებული ტერმინი) და მეგრული კილო (იშვიათად ხმარებული ტერმინი) „ბუნების კარში“ სინონიმებია.

ჭანური და მეგრული იაკობისთვის ერთი ენაა „ცოტაოდენის განსხვავებით“: „ჭანური ენა იგივე მეგრული ენაა ცოტაოდენის განსხვავებით. ქართული ენაც ბევრმა ჭანმა ისევე კარგად იცის, როგორც მეგრელებმა“ (იაკობი, VI. 647). „სვანური ენაც ქართული ენიდან არის წარმომდგარი“ (იაკობი, VI. 632).

იმავე „ბუნების კარში“ საქართველოს ცალკეულ კუთხეებზე საუბრისას, განსხვავებით სამეგრელოს, სვანეთისა და ჭანეთისა, უმეტესად არას ამბობს მათს ენაზე; იგულისხმება, რომ ქართულია მათი ენა; მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში მიანიშნებს: „ზემო თუშები ქართულად ლაპარაკობენ, ქვემო თუშები კი – თუშურად (იგულისხმება წოვა-თუშური – გ.გ.), მაგრამ ქართული ყველამ იცის“ (იაკობი, VI. 595); აჭარლები „შინ ოჯახობაში ქართულად ლაპარაკობენ, თათრული ენა მხოლოდ ხანშიშესულმა კაცებმა იციან“ (იაკობი, VI. 643). იაკობს მოჰყავს გ. ყაზბეგის ციტატა: „მავშელები ლაპარაკობენ წმინდა ქართულ ენაზედ და გამოთქმით ძლიერ ემსგავსებიან ხევსურებს“ (იაკობი, VI. 643).

როგორც ვხედავთ, იაკობ გოგებაშვილის თვალსაზრისით ქართველურ ენათა რაობისა და ურთიერთმიმართების თაობაზე

ასეთ სახეს იღებს: მეგრულ-ჭანური ერთი ენაა („ცოტაოდენი განსხვავებით“). ქართული ეროვნული ენის ტოტემია (შტოებია) მეგრულ-ჭანური და სვანური („ბუნების კარის“ პირველ გამოცემაში ტოტემს ეძახის, ბოლო გამოცემაში – შტოებს). სვანურის შტო უფრო ადრე გამოეყო ეროვნულ ხეს, ვიდრე მეგრულ-ჭანურისა. მეგრულ-ჭანური და სვანური ენების მოწყვეტა ეროვნული ხისაგან (რისი მცდელობაც იყო ამ ენებზე ანბანის შექმნა) დაღუპავს ამ ენებს: „დაჭკნობა და გახმობა აუცილებელი შედეგია მათის მოწყვეტისა საერთო ნიადაგიდან... დიად, განცალკევება ჰღუპავს ეროვნულ ხესაც და მისგან მოშორებულს ტოტემსაც“ (იაკობი, III. 479).

შედარება ტოტემთან (შტოებთან) ხაზგასმია იმისა, რომ ეს ენები საერთო წარმომავლობისანი არიან, მონათესავენი არიან: „შტომ შეიძლება იხაროს მხოლოდ ახლოს ნათესავს ხეზე, მაგრამ თუ იგი ამყნეს სრულიდ სხვა გვარის ხეზე, ვერც გაიხარებს და ვერც იხარებს“ (იაკობი, III. 479).

ლინგვისტური თვალსაზრისით იაკობის აზრი სრულიად თანამედროვე და მისაღებია დღეს. თავად ტერმინები – მეგრული შტო ქართული ენისა, სვანური შტო ქართული ენისა – საგულისხმოა დღევანდელი სოციოლინგვისტური თვალსაზრისითაც.

წარმოდგენილ მსჯელობაში სრულიად გარკვეულია ქართული სალიტერატურო ენის როლი და მნიშვნელობა ქართველთა ეროვნულ ერთიანობაში.

* * *

„სიკვდილის გზას ადგია ყოველი ენა, რომელიც გამეფებული არ არის ოჯახსა და სკოლაში... იზრდება, ძალით და ღონით ივსება ყოველი ენა, რომელიც მეფობს ოჯახსა და სკოლაში“ (იაკობი, IV. 89). ოჯახის დამსახურება – ეს ერთი მხარეა ენის სიცოცხლისა, სიძლიერისა... იაკობი ეროვნული სკოლის თავკაცია და ამიტომაც განსაკუთრებულ ყურადღებას ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში სწორედ ეროვნული სკოლის დამსახურებაზე ამახვილებს... თუმცა მარტივად და უბრალოდ ნათქვამი „ამახვილებს“; ყველაფერს გვერდზე გადადებს და სიცოცხლეს მიუძღვნის ეროვნულ სკოლას.

რა არის ეროვნული სკოლა იაკობისათვის? გვახსოვს, რა თქმა უნდა, ილიას შეგონება: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამაპაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას?“ (ილია, III. 27). ეს ილიამ 1860 წელს თქვა.

ილია რომ იაკობისათვის უდიდესი ავტორიტეტია, ფაქტია. გავიხსენოთ: იაკობს 1900 წელს იუბილეს გადახდა შესთავაზეს. გაზეთ „ივერიის“ (1900. № 43) „ახალ ამბებში“ ცნობა იყო მოთავსებული: „როგორც შევიტყუეთ, ბ-ნ იაკობ სიმონის-ძის გოგებაშვილის პატივისმცემელთ, მისდა პატივსაცემლად, მისის სალიტერატურო და საპედაგოგიო ასპარეზზედ მოღვაწეობის 35 წლის შესრულებისა გამო, განუზრახავთ სადილი გამართონ. სადილის გამართვის დრო ცალკე იქნება გამოცხადებული“. იაკობი შეწუხებული ჩანს ამ „ახალი ამბის“ გაგებით; წერილს მისწერს რედაქციას: „როგორც თქვენნი ახალი ამბებიდან სჩანს, ზოგიერთ ქართველს მოუწადინია გამართონ საიუბილეო სადილი. დიდ მადლობას მოვასხენებ და ვთხოვ დიდი თხოვნით, ხელი აიღონ ამ თავის წადილზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს სადილი უჩემოდ ჩაივლის. ჯერ ქართველმა საზოგადოებამ უნდა გადაიხადოს ის დიდი ვალი, რომელიც მას აწევს კისერზე შესახებ ჩვენის მთავარ-მოღვაწეებისა, რომელთაც ჩემზე უფრო დიდხანს უმოქმედნიან და ჩემზედ უზომოდ მეტი გაუკეთებიათ. ჯერ იალბუზსა და მყინვარს ღირსეული იუბილეები გაუმართონ, და მერე გაუწიონ თავაზიანობა სერებსაც, თუ არ დაუშლიათ“ (იაკობი, III. 197).

მყინვარი მთავარმოღვაწე ილია ჭავჭავაძეა, **იალბუზი** – მთავარმოღვაწე აკაკი წერეთელი; **სერი** – თავად იაკობი... ეს ბარათი „ივერიამ“ დაბეჭდა (1900. № 85).

ილიასადმი იაკობის განსაკუთრებული დამოკიდებულება ამ ჭეშმარიტებაშიც ჩანს: „იქნება არც ერთს მსოფლიო გენიოსს არა ჰქონდეს იმოდენა მნიშვნელობა თავისი ერისათვის, რამოდენაც აქვს ილია ჭავჭავაძეს საქართველოსათვის“ (იაკობი, IV. 215).

დიახ, ილია იაკობისათვის უდიდესი ავტორიტეტია და, რა თქმა უნდა, იზიარებს აზრს სამი **ღვთაებრივი საუნჯის** შესახებ; ოღონდ ესაა, იაკობი მას **ეროვნების ბურჯს** უწოდებს და, რაც დიდად მნიშვნელოვანია, მეოთხე ბურჯს დაუმატებს – **ეროვნულ სკოლას**. იტყვის, ჩვენი ეროვნულობა ოთხ ბურჯზე დგას:

პირველი ბურჯი: „საძირკველს ნაციონალურის ძალისას შეადგენს **ტერიტორია, მიწა-წყალი, მამული, სამშობლო**... წართვით ერს მისი მიწა-წყალი, მისი ტერიტორია, და იგი დაჰკარგავს არა მარტო ნიადაგს არსებობისას, არამედ მოსწყდება იმ დიდებულს სულსაც, რომელიც სამშობლოში ტრიალებს“.

„მეორე ბურჯი ერის აღორძინებისათვის გახლავთ **სამშობლო ენა**. ერის განვითარება პირდაპირ დამოკიდებულია ენის განვითარებაზე“...

„მესამე ბურჯი ერის წარმატებისა გახლავთ **სკოლა**. რომელ ქვეყანაშიაც კი უმრავლესიათ სკოლები, ყველგან მათ მოუხდენიათ საოცარი ძირითადი ცვლილება: ერი გამდიდრებულა ცოდნით, ამადლებულა ზნეობით, ავსილა დოვლათით“...

„მეოთხე ბურჯი ერის წარმატებისა არის **ეკლესია**... თუ საქართველომ მთელის თხუთმეტის საუკუნის განმავლობაში გაუძლო აუარებელს და მძლავრს მტრებს და კავკასიაში დიდი ადგილი დააჭერინა მართლ-მადიდებელს ქრისტიანობას, ამისათვის უაღრესად უნდა ვუმაღლოდეთ ქართულს ეკლესიას“ (იაკობი, III. 245-249).

შენიშნავთ: ერთ ჩვენს წიგნში („მარადიულნი თანამედროვენი“, 2000, გვ. 6) ვწერდით, იაკობის აზრით, ეროვნულობას სამი ბურჯი აქვს-თქო. შეცდომაში შეგვიყვანა წიგნმა – ი. გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, შედგენილი დ. გურგენიძისა და გ. საჯიას მიერ, 1977 –, რომელშიც იაკობის წერილი „ქართული მიმართულება“ დაბეჭდილია შემოკლებით: მთლიანად ამოღებულია მონაკვეთი, რომელშიც **მეოთხე ბურჯზე – ეკლესიაზე** – არის საუბარი (ცხადია, არაა მინიშნება, რომ წერილი იბეჭდება შემოკლებით)...

ერთგან იაკობი წერს: „ხალხის არსებობას და წარმატებას ორი ბურჯი ჰქონია და აქვს: **სარწმუნოება** და **ცოდნა, ეკლესია** და **სკოლა**“ (იაკობი, II. 443). **ეროვნული სკოლა** ყველა შემთხვევაში უმთავრესია. ამასაც იტყვის: „ხალხის განათლება დედაბოძია, მთავარი ბურჯია ქვეყნის კეთილდღეობისა, ბედნიერებისა“ (იაკობი, II. 464).

როცა ილია ორ ღვთაებრივ საუნჯეს ასახელებს, მამულსა და სარწმუნოებას გამოყოფს:

„ორი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღვწოდა, ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა, **მამულისა** და **რჯულისათვის** იგი იბრძოდა, ორივე დაიცვა, მაგრამ ყველა მას ანაცვალა“.

ეს ისე, სხვათაშორის... თუმცა ამგვარი კლასიფიკაცია არ არის საგულისხმო: ხომ ცნობილია იაკობის აზრი: დედაენა „არის მთავარი ბურჯი ერის არსებობისა და წარმატებისა, ეს-მით, რომ დედაენის შეუსწავლელობა მათს შვილებს დააქვეითებს ზნეობითაც, გონებითაც, ხასიათითაც და მისწრაფებითაც“ (იაკობი, III. 333). ასევე ფიქრობს ილიაც: „ენა ხალხის გონებრივი და ზნეობრივი საუნჯის გასაღებია“, ანდა „უდედაენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოველად შეუძლებელია“ და სხვა...“

და მაინც: ეროვნული სკოლა იაკობისთვის ეროვნულობის უმთავრესი ბურჯია. ეროვნული სკოლა დედაენას უნდა ემყარებოდეს... ეს ერთ-ერთი მთავარი თემაა იაკობის მოღვაწეობისა.

რით აძლევს ძალას დედაენას ეროვნული სკოლა? – **სწორი გეზი სწავლებისა, სწორად შედგენილი სახელმძღვანელოები – ესააო არსებითი!**

იაკობი ასეთ მოგონებას გვთავაზობს: „ამ ოცდაათი წლის წინათ ჩვენს სასწავლებლებში გრამატიკა იოსელიანისა ქართული ენის სახელმძღვანელოდ იყო მიღებული. ვერ წარმოიდგენს მკითხველი, რა ჭირივით მეჯავრებოდა ქართული ენის გაკვეთილები და რა სიძულვილი ჩამისახა გულში დედა-ენისა ამ გრამატიკამ იმ დრომდინ, ვიდრე იგი არ შემაყვარეს ჩვენმა მაღალნიჭიერმა პოეტებმა და ლიტერატორებმა“ (იაკობი, II. 90). ამიტომაც ანიჭებს უდიდეს მნიშვნელობას იაკობი კარგად შედგენილ სახელმძღვანელოს; ამიტომაც ზრუნავს ასე თავდადებით სახელმძღვანელოთა შედგენაზე: **სახელმძღვანელომ უნდა შეაყვაროს მოზარდს დედაენა.**

იაკობის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელოების ენას იწუნებენ; ედავებიან, შენი სახელმძღვანელოების ენა არააო გასაგები ყოველი კუთხის ქართველთათვისო. იაკობი იძულებულია, განმარტოს, ამ თვალსაზრისით როგორ მუშაობს სახელმძღვანელოს ენაზე. მისთვის, როგორც აღმოსავლელი კაცისთვის, დასავლური ქართულის „მთავარი ექსპერტი“ აკაკი წერეთელია. წერს: „რამდენიმე წლის წინად „დედა-ენის“ ანბანში, აკაკის დახმარებით, გამოვეტოვეთ ყველა ის სიტყვები, რომელნიც დასავლეთ საქართველოში არ იხმარებიან, აგრეთვე გამოვეტოვეთ სურათები, რომელთაც იქ სხვა სახელი ჰქვიათ, მაგალითად ლოქო, რომელსაც იქაურად დღეაი ეწოდება“ (იაკობი, IV, 317). ეს თემა იაკობისთვის ძალიან მნიშვნელოვანი თემაა. საგანგებოდ მსჯელობს, „დედა-ენის“ საანბანე ნაწილში რატომ შეიტანა **თითა**, რომელიც დასავლელი ბავშვისთვის უცხოა, მაგრამ საანბანე ტექსტის აუცილებლობა ითხოვდა: „ვერ გამოვეტოვე იმის გამო, რომ აქ ყოველი შემდეგი სიტყვა, გასაადვილებლად კითხვის პროცესისა, უნდა იწყებოდეს იმ მარცვლით, რომლითაც მთავრდება წინა სიტყვა. აი ეს გაკვეთილი: **ა-თი, თი-თა, თა-თი, თითი**. შეიძლება დასავლეთ საქართველოში ყველგან არ იცოდნენ, რომ **თითა** გრძელ მარცვლოვანს ყურძენსა ჰქვიათ, მაგრამ ამით არა წახდება-რა“ (იაკობი, IV. 317).

ამ მაგალითს იაკობი გამოყოფს იმ შემთხვევებისაგან, როცა ერთსა და იმავე საგანს აღმოსავლეთსა და დასავლეთში

სხვადასხვა სახელი ჰქვია; ასეთი სინონიმების ცოდნა ქართული ენის ნებისმიერი წარმომადგენლისათვის აუცილებელია, ოღონდ ეს მოგვიანებით უნდა შეისწავლოს მოსწავლემო: „რაც შეეხება „დედა-ენის“ მეორე ნაწილსა, აქ ჩვენ თვით ტექსტში, აკაკისავე დახმარებით, ამერს ტერმინებს გვერდში ამოვეყენოთ იმერი სინონიმები... ამ ხერხის წყალობით იმერი ბავშვები სრული შეგნებით ითვისებენ ამიერ სინონიმებსა და ამიერი მოსწავლენიც უნებლიედ სწავლობენ კითხვის დროს იმიერ სინონიმებსა, და ამ სახით ლექსიკონი სიტყვისა ორივე მხარეს უმდიდრდება“ (იაკობი, IV. 317). კიდევ ერთი ციტატა დასტურად იმისა, რაც ვთქვით: ერთმა იმერმა „ჩვენის თხოვნით გულდასმით გადაიკითხა „დედა-ენა“, დაგვისახელა იმერელთათვის გაუგებარი სიტყვები და ჩვენ ისინი, საცა კი შეიძლებოდა, შევცვალეთ იმისთანა სიტყვებზედ, რომელნიც იხმარებიან იქით და აქეთ საქართველოში. რასაკვირველია, „დედა-ენაში“ კიდევ მოიძებნება რაოდენიმე სიტყვა, იშვიათად სახმარი იმერეთში, მაგრამ მათ ბავშვი გაიგებს ან აზრის მიმდინარეობით, ან მასწავლებლის შემწევობით... ბოლოს ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში იხმარებიან იმისთანა გამოთქმანი, რომელნიც ზედგამოჭრილნი არიან საგანზედ, აზრზედ და რომელნიც იშვიათად იხმარებიან დანარჩენს კუთხეში“ (იაკობი, I. 299-300).

მსჯელობა მკაფიო და ნათელია: სალიტერატურო ენის ღრმად შესწავლისათვის, დაუფლებისათვის აუცილებელია სწორედ ლექსიკური მარაგის გამდიდრება; სრულიად საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებულ სიტყვათა გაცნობა... პედაგოგთათვის და სახელმძღვანელოთა ავტორთათვის საგულისხმოა კიდევ ერთი მსჯელობა: „მართალია, ეს გლეხობა (იგულისხმება დასავლეთის გლეხობა – გ.გ.) აქა-იქ შეხვედბა წიგნის ტექსტში აღმოსავლეთის სინონიმებს, რომელთა ნაცვლად დასავლეთის საქართველოში სხვა სინონიმები იხმარება; მაგრამ უცნობს სინონიმებს კითხულობს იგი არა ცალკე და განმარტოებულად, არამედ ფრაზებში, რომლის ყოველი სიტყვა, ერთის გარდა, კარგად ესმის, და ამ სიტყვების შემწევობით ტყობილობს მნიშვნელობას უცნობის ტერმინისასა“ (იაკობი, IV. 318)...

საინტერესო მსჯელობა პასუხია გაზეთ „დროებაში“ მასწავლებელ მიხ. კვაჭაძის კრიტიკულ წერილზე („ორდევ სიტყვა სახელმძღვანელოზე“, 1909, № 239). დასკვნაა იაკობის წერილისა ძალიან საინტერესო: „ამგვარს გაზვიადებას (იგულისხმება კრიტიკის ტონი – გ.გ.) ჩვენ უნდა ვერიდოთ, რადგანაც მას **შეუძლია ხელი შეუწყოს პროვინციალურს სეპარატისმს**, რომელიც უფრო მეტად იქნება მავნებელი, ვიდრე იყო ჩვენი ისტორიული პოლი-

ტიკური სეპარატიზმი, რომელმაც დააქუცმაცა ჩვენი ქვეყანა, დააუძღურა და მტრების ლუკმად აქცია“ (იაკობი, IV. 319).

ეს კიდევ ერთხელ ხაზგასმა სალიტერატურო ენის, შესაბამისად ამ ენაზე შექმნილი სახელმძღვანელოების მნიშვნელობაზე ეროვნული მთლიანობის აღსადგენად, შესანარჩუნებლად.

ესაა სწორედ ის აზრი, რომელსაც ილია დაბეჯითებით ამტკიცებდა: „დიდმა და პატარამ შეიტყოს და გაიგოს, რა ღონეა დედა-ენა სკოლისათვის და საეროსათვის საკუთრივ“ (ილია, IV, 1987, 195).

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში იყო უაღრესად აქტიური ბრძოლა ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა და დამკვიდრებისათვის. არ არის შემთხვევითი ის ფაქტი, რომ მთავარ „დარტყმას“ იაკობ გოგებაშვილი იღებს. აკაკი ხაზგასმით აღნიშნავს: „ბატონმა დოდაშვილმა, გიორგი წერეთელმა და მე დავსკეენით პირობა, რომ „კვალისათვის“ კიდევ ერთი განყოფილება მიგვემატება – „სასწორმეტყველო“ და ჩვენს მწერლობაში როცა შევნიშნავდით ურიცხვ ქართულს, გვემხილება ხოლმე, პირველი სანიმუშო ისარი მე გავტყორცნე და იმ ისარმაც ყურთან გაუზუზუნა ბატონ იაკობ სიმონიძეს. ბატონი იაკობი მისთანა კაცია, რომ ბუზსაც არავის ააფრენინებს, თვარა ყურთან ისრის გაზუზუნებას როგორ აიცილენდა? ეს ჩვენ წინდაწინვე ვიცოდით, მაგრამ პირველად სიმონიძეს იმიტომ გამოვეთამაშეთ, რომ ის სხვებზე უფრო შესამჩნევია: ისა ზრდის და ისა წვრთნის ქართველ ახალგაზრდობას, ენასაც ყველა მისგან სწავლობს და, მაშასადამე, იმის მცირე შეცდომასაც უფრო მეტი ვნების მოტანა შეუძლია, ვიდრე სხვისას“ (აკაკი, XIII. 14).

ცხადია, ეს იაკობმაც იცის – მის მცირე შეცდომასაც დიდი ზიანის მოტანა რომ შეუძლია ქართული ენისათვის და, შესაბამისად, ქართველი ხალხისათვის. ცოტა რომ გადავუხვიოთ, კორექტურის მიმართაც იმიტომ აქვს მას გამაფრებელი ყურადღება. შალვა გოგებაშვილის მოგონებიდან: „კორექტურას იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა; ამ საქმეში ყველას იშველიებდა; ასოთამწვობებს, გამოცდილ კორექტორებს, ამხანაგებს, ნაცნობებს და უცნობებსაც კი, რომელთაც თითოეული შეცდომის აღმოჩენაზე შაურს აძლევდა ჰონორარად“ (სამრეკლო, 364). გავითვალისწინოთ: საანბანე წიგნი ორი შაური ღირდა!.. იგონებენ, თურმე ქალაქის თავს, ვასილ ჩერქეზიშვილს, სთხოვდა კორექტურის წაკითხვას – კარგი თვალი გაქვსო...

ადვილი წარმოსადგენია, კორექტურულ შეცდომას რომ ასეთ მნიშვნელობას ანიჭებდა, ენობრივი შეცდომა რა ფასისა იქნებოდა მისთვის!

იაკობის სახელმძღვანელოები – „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“ – იყო სრულიად საქართველოში ქართული ენის სახელმძღვანელოები. იაკობის ენობრივი ნორმა – საყოველთაო ნორმად იქცეოდა. თავად იაკობი მიანიშნებს ამის თაობაზე ერთ-ერთი კრიტიკოსის საპასუხო წერილში: „ეს პატარა, იაფი წიგნაკი (იგულისხმება „დედა ენის“ პირველი ნაწილი – გ.გ.), შემკული მრავალი სურათით და დედნით, პატარა მინონოსკასავით, ნაღმოსანივით მისცურავს სოფლებში, შეისრიალებს ხეობებში, ადის მთაში, უწევს ოსეთსა და ქისტეთსა და ჰბადავს მოთხოვნილებას და სიყვარულს ქართულის მწიგნობრობისას“ (იაკობი, IV. 499).

ამას გულისხმობდა შალვა დადიანი: „დედა ენა“ ამაფეთქებელი ნაღმოსანით მისრიალდა ჩვენს მიუვალ მთა-კლდეებში – თუშეთსა და სვანეთში, მიდიოდა ბარად, შეუყვებოდა აჭარასა და მესხეთს და ყველგან სძრავდა ენას საქართველოდ, ყველგან აფეთქებდა გრძნობას ეროვნულსა“.

კიდევ ერთი დასტური ამ თვალსაზრისით „დედა ენის“ მნიშვნელობისა: ზ. ჭიჭინაძის აზრით – „გოგებაშვილმა თავის „დედა ენაში“ ადაღვინა დაცემული ენა ქართველთა... და ამ წიგნის მეოხებით მთელი ქართველობა, ყველა თემისა და ხეობის მონათესავენი ერთის ქართული ენით იწყებენ წერა-კითხვის სწავლებას და ლაპარაკს, ყველგან ამ წიგნის მეოხებით ქართული ენა ეფინება“.

აკაკის შეფასება: „იაკობ გოგებაშვილმა ქართველ ხალხს ქართულის ენის სიტკობა ყურში ჩააწვეთა, ქართველ ხალხს ქართული ენა შეაყვარა“... (ს. დადიანის, ზ. ჭიჭინაძისა და აკაკის შეფასებებს ვიმოწმებთ წიგნიდან: გ. გოგოლაშვილი. ი. ავალიანი, „დედაენა“ – წიგნთა-წიგნი, 2001).

* * *

იაკობ გოგებაშვილს თავისი მართლწერა აქვს შემუშავებული და ამ წესებს ამკვიდრებს თავის სახელმძღვანელოებში. იგი არავის აძლევს უფლებას (იგულისხმება რედაქციები), შეცვალონ მისი მართლწერა. „ჯეჯილს“ მიუწერია: „თქვენ არავის აძლევთ ნებას ენას შეეხონ, ჩვენ კი უცვლელად არავის ვბეჭდავთ ამ ბოლო ხანებში“ (იაკობი, III. 75).

ეს ის პერიოდია, როცა არ არსებობს ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენა, ერთიანი ნორმები. ყოველ რედაქციას თავისი პრინციპები აქვს. ამის თაობაზე თავის დროზე ვაუცხიოდა და მოითხოვდა, ენობრივი შესწორებანი არ შეეცანათ მის ნაწერებში. იაკობს, როგორც ჩანს, ძნელად უბედავენ შესწორებას, მაგრამ მაინც სჭირდება განმარტება: „ჩემი მართლწერა (...) მი-

მაჩნია ქართულ ლიტერატურულ მართლწერად, რომელსაც მი-სდედნენ ბოლოს დრომდე საზოგადოდ ქართველი მწერლები იმერნი და ამერნი, ყველა ჩვენებური პერიოდული გამოცემანი აღმოსავლეთის და დასავლეთის საქართველოსა“ (იაკობი, IV. 456).

იაკობმა იცის, რომ დედაენის მდგომარეობა სავალალოა. უკომპრომისო, პრინციპული პოზიციის დაჭერაა საჭირო, რომ ეშველოს ქართულ ენას. ამიტომ მისი თავგამოდება არ უნდა გაუკვირდეთ: „ქართული ენის ბედი რომ ნორმალურს მდგომარეობაში იყოს, ჩვენ ყურსაც არ გავიბერტყავდით, კრინტსაც არ დავძრავდით, რადგანაც მაშინ წიგნს თავის-თავად ეწეოდა ის ბედი, რისაც ღირსია იგი“ (იაკობი, III. 95).

მართლწერისათვის იაკობი საინტერესო ტერმინებს შემო-გვთავაზებს: მთავარი მართლწერა, საზოგადო მართლწერა, ინდივიდუალური მართლწერა, პროვინციალური მართლწერა.

ინდივიდუალური მართლწერა მთავარი მართლწერის (სა-ზოგადო მართლწერის) სახესხვაობაა, მცირეოდენი განსხვავე-ბით; როგორც ჩანს, აქ უფრო სტილურ თავისებურებებს გულის-ხმობს ავტორისა: „ბოლოს ხანამდის ქართულ ლიტერატურაში მიღებული იყო ერთი მთავარი მართლწერა, მცირეოდენი ინდივი-დუალური განსხვავებით, რომელსაც მე მივდევი“ (იაკობი, IV. 456).

იაკობის სახელმძღვანელოებში შესული ნაწარმოებები სწორედ ამ მართლწერის (იაკობის მართლწერის) წესებს ექვემ-დებარება. საგანგებოდ მიანიშნებს იმის თაობაზეც, რომ აკაკის ნაწარმოებებსაც კი ამ წესს ვუქვემდებარებო: აკაკის „ხელთნაწე-რი ჩვენ ხელუხლებლივ ვერ დავბეჭდეთ. მასში ჩვენ, თანახმად პედაგოგიურის მოთხოვნილებისა და ბავშვის ფსიქიკისა, ჩვენ მოვახდინეთ შიგა და შიგ ზოგიერთი ცვლილება“ (იაკობი, IV. 244) და ეამაყება ის, რომ აკაკიმ თავის წიგნში სწორედ იმ სა-ხით შეიტანა იაკობის მიერ გასწორებული ნაწარმოებები, რო-გორც „დედა ენაში“ დაიბეჭდა. რა სახის იყო ეს ცვლილება, აქ არ ჩანს, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ იაკობი ენობრივად ბევრ სა-კითხში არ ეთანხმება აკაკის (ცნობილი ხანგრძლივი პოლემიკაა ამის დასტური). ასე რომ, სახელმძღვანელო ერთ ნორმებზე უნდა იყოს აგებული. სხვადასხვა ავტორის (ილიასა და აკაკისაც კი...) თუ ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები იაკობის ქურაში გა-ივლის.

ვთქვით, იაკობი დაუნდობელია სალიტერატურო ენის ნორ-მათა დამრღვევის მიმართ. თუმცა ისიც ვთქვათ: ძირითადად

ენობრივ შეცდომათა ორ ჯგუფს გამოყოფს: ა) წერილმანი და უნებლიე და ბ) „ბლომი მნიშვნელობის“ მქონე:

„ეს დევექტები წერილმანია და უნებლიეთნი, რომელნიც არავითარს ზიანს ჩვენს ენას არ აყენებენ“ (იაკობი, IV. 464).

„მართლწერას ენაში მხოლოდ მაშინ აქვს ბლომი მნიშვნე-ლობა, როცა მისი დარღვევა არღვევს აზროვნებას, ხელს უშ-ლის მას“ (იაკობი, IV. 464).

აი, ამ უკანასკნელი ტიპის შეცდომები „რეგრესულია და ენის გადატაკებას უწყობს ხელს“ (იქვე). სალიტერატურო ენის რაობაზე, მართებულ და არამართებულ ფორმებზე ხშირია საუ-ბარი იაკობთან. მან ამ თემაზე რამდენიმე პოლემიკაც გადაიტანა

გამოსვლისთანავე დაუწყეს ბრძოლა „დედა ენას“. წერს ერთგან იაკობი: „რაც მე დრო და შრომა მოვანდომე ჩემის სა-ხელმძღვანელოების შედგენას და ხან-გამომშვებით გაუკეთესებას, ათი იმდენა დრო და შრომა მომიწდა მათი დაცვისათვის სხვა და სხვა ცილისწამებისაგან“ (იაკობი, II. 179). ერთ-ერთი ცილის-წამება სწორედ ენობრივი გაუმართაობაა „დედა ენისა“. გავისხე-ნოთ: „ცილისწამება ჰქვიან იმისთანა სიცრუეს, რომელშიც შე-დის ბოროტი განზრახვა“ (იაკობი, IV. 407), – ბრძანებს იაკობი ერთგან და ამით მიანიშნებს იმაზე, რომ „დედა ენის“ წინააღ-მდეგ გალაშქრება ბოროტებაა...

იაკობისთვის ყველაზე დიდი ბრალდება (ცილისწამება) ენის უცოდინარობის დაბრალდებაა. აკაკის წერილის გამო თქვა: „მივაქციოთ ჩვენი ყურადღება მხოლოდ ენის უცოდინარობის და-ბრალებას“ (იაკობი, II. 341) და ამ „დაბრალების“ გამო გაიმართა XIX საუკუნის პრესაში ერთ-ერთი ყველაზე ხანგრძლივი და სა-ინტერესო პოლემიკა.

ვთქვით, თავისი მართლწერა იაკობს მაინცაა წმინდა, ლი-ტერატურულ მართლწერად (კარგ ქართულს ასე ახასიათებს: „წმინდა ქართული ენა და შესაბამისი კილო“ – რაფიელ ერის-თავზე იტყვის – იაკობი, I. 272). არალიტერატურულ, არაწმინდა ქართულს – პროვინციალურს უწოდებს.

სილოვან ხუნდაძე გაეპაექრა იაკობს – ქართული დაუწუნა. იაკობი თვლის, რომ გახუთ „კოლხიდაში“ სილოვანს „ჯიუტუ-რად შეაქვს თავისი პროვინციალური მართლწერა ჩემს სტატიებ-ში, ნაცვლად ჩემის ქართულ-ლიტერატურულის მართლწერისა, რომელსაც მისდევენ ყველა ქართველი მწერალი იმერნი და ამერნი და ყველა პერიოდული გამოცემანი აქეთა და იქითა სა-ქართველოსი“ (იაკობი, IV. 429).

იაკობი ამ კამათში კიდევ ერთხელ განხილავს იმას, რომ **ერთიანი სალიტერატურო ენა ამთლიანებს ერს**; ენობრივი მთლიანობის დაკარგვა ეროვნულ მთლიანობას დაშლის: „მთავარ საგნად მან (სილოვანმა – გ.გ.) გაიხადა რაღაც პროვინციალური მართლწერის შემოდება და გავრცელება და ისეთი ჭირვეულობით მიჰყავს ეს უმნიშვნელო საკითხი, რომ ჰბადებს განხეთქილებას იმერთა და ამერთა შორის... ეს ხომ ნამდვილი პროვოკაციაა, რომელიც ხელს უწყობს ძმათა შორის განხეთქილებასა, პროვინციალურს სეპარატიზმსა, და ყოველს მტერს ჩვენის ქვეყნის სიტკბოებით ავსებს“ (იაკობი, IV. 454).

ერთ რომელიმე კუთხეში გავრცელებული თუ რომელიმე პირის მიერ ნახმარი ფორმა არ შეიძლება ჩაითვალოს ლიტერატურულ ფორმად (იაკობი, II. 381); ის პირი თუნდაც აკაკი იყოს (ამას კ. დოდაშვილთან კამათში ამბობს). ისეთი ავტორიტეტული პირი, როგორც აკაკია, განსაკუთრებით ფრთხილად უნდა იყოს, რომ მისი ავტორიტეტის წყალობით არ დამკვიდრდეს ენაში უსწორო ფორმა: „მაშასადამე **ჭკვიერი** არის უხეირო, ნაძალადევი ჩიქორთული და მის ხმარებას აკაკი უნდა ერიდოს, რადგანაც თავისი ავტორიტეტის გამო ეს მდარე, შეუსაბამო ფორმა შეიძლება დაამკვიდროს ლიტერატურაში, ქართულის ენის საზიანოდ“ (იაკობი, II. 385).

თავად ის პოლემიკა აკაკისთან (და „კვალის“ ავტორებთან) ბევრი რამით არის საინტერესო. უპირველესად იმით, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებს თითოეული მოკამათე წმინდა, სალიტერატურო ქართულს; მეორე – რამდენად უკომპრომისონი და თავდადებულნი არიან ენობრივ საკითხებზე მსჯელობისას; მესამე – თითოეულის პოზიცია შემაგრებულია თეორიულად და პრაქტიკულად; და მთავარი, უფრო სწორად, უმთავრესი ავტორიტეტი არის **ქართული ენა** და მის წინაშე ყველანი ვალდებულნი ვართ, გონივრულად მოვიქცეთ.

ორიოდე მაგალითი იაკობის მსჯელობიდან; აკაკის საპოლემიკო წერილი გვახსოვს: იაკობს დაუწუნა ფორმა **გალიარებ**; სწორია **აღვიარებო**, – წერდა აკაკი. იაკობი: „**აღვიარებ** ძველი ფორმაა, **გალიარებ** ახალი, ორივე კანონიერია“ (იაკობი, II. 341); ე.ი. ენის ისტორიის თვალსაზრისით ერთი ცვლის მეორეს: „სადმართო წერილში ასეა ნახმარი... მაგრამ სადმართო წერილის ენაზედ მეათე საუკუნიდან აღარა სდგას საქართველო და ახლა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს როგორ დავუბრუნდეთ... განა ეს ათი საუკუნით უკან გადახტომა არ იქნება?“ (იაკობი, II. 345).

შემდეგ თეორიული მსჯელობა: „საკამათო ზმნამ გამოიარა სამი ფაზისი, სამი გვარი ცვლილება: **აღ-ვი-არო**, **გ-აღ-ვი-არო**, **გ-აღ-ვი-არო**... პირველი ფორმა არის **ძველი კლასიკური**, მეორე **შუალა**, მესამე **ახალი**. შუალა ფორმა ძლიერ გავრცელებულია ხალხში და იხმარება იმისთანა ქართულის ენის მცოდნეთაგან, როგორც არიან თ. ი. ჭავჭავაძე და თ. ს. გუგუნავა, მაგრამ იგი უნდა ჩაითვალოს მძიმე ფორმად... უკანასკნელი ფორმა გავრცელებულია შუაგულს საქართველოში და იხმარება მწერლობაში ქართველ ლიტერატორთაგან. იგი უნდა მივიჩნიოთ დაწინაურებულ, პროგრესულ ფორმად, რომელიც შემდგომში მიუცილებლად გააუქმებს ორსავე დანარჩენ ფორმას“ (იაკობი, II. 414-415).

ამ მსჯელობაში ერთი რამ არის ძალზე საგულისხმო: იაკობი ფორმაცვალეების ისტორიას ითვალისწინებს და კი არ აცხადებს რომელიმე ფორმას უკანონოდ, უპირატესობას აძლევს ერთ-ერთ მათგანს, **დაწინაურებულ**, **პროგრესულ** ფორმად მიიჩნევს; აკაკი ფაქტობრივ კრძალავს **ვალღარებ** ფორმას; იაკობი ითხოვს, აკრძალვა მოეხსნას, არ აიკრძალოს... იგი არც **აღვიარებ** ფორმის აკრძალვას ითხოვს; ფორმათა გავრცელების ტენდენციის გათვალისწინება მას აიძულებს, რომ **ვალღარებ** „შემდგომში მიუცილებლად გააუქმებს ორსავე დანარჩენ ფორმას“. ამის იმედს ის აძლევს, რომ „ეს უკანასკნელი ფორმა გავრცელებულია მთელს აღმოსავლეთს საქართველოში, ზემო იმერეთში, რაჭაში და იქნება სხვა იმიერს კუთხეებშიაც. წიგნის მკაზმავმა ვასილ ყიფიანმა, ქვემო იმერეთის მცხოვრებმა, მითხრა: **აღვიარებ** მხოლოდ ეკლესიაში გვეხმისო, ეკლესიის გარედ კი გლესები ყოველთვის ვამბობთ: **ვალღარებ** ან **ვალღვიარებ**“ (იაკობი, IV. 461)

ასე აქვს გამოკვლეული ეს ფორმა იაკობს: **წარმოგვიდგენს მის ისტორიას, ჩაატარებს მორფოლოგიურ ანალიზს, გამოიკვლევს მისი გავრცელების სიხშირეს და მერე აკეთებს დასკვნას**.

საინტერესოა ერთი ფაქტიც: კი სჯერა, რომ სიმართლე მის მხარესაა, მაგრამ მაინც მეტი ობიექტურობისა და სამართლიანობისათვის მიაჩნია, რომ ნორმის საკითხი ინდივიდუალურად არ უნდა წყდებოდეს; ენობრივ საკითხს, უფრო სწორად, ნორმის საკითხს, საგანგებო კომისია უნდა წყვეტდეს. წერს:

„მსგავსს საკითხებს რუსეთში სწვევს მეცნიერებათა აკადემია, ჩვენი სამეცნიერო აკადემია არის „წერა-კითხვის საზოგადოება“. აი ამ საზოგადოების გამგეობამ უნდა აირჩიოს ექვსიოდე ქართველი ინტელიგენტი, საფუძვლიანი განათლებით აღჭურვილი, ევროპიულის ენების და ჩვენის ქართული ენის კარგი მცოდნე, შეადგინოს კომიტეტი, რომელმაც უნდა დაავალოს –

განიხილოს მართლწერა ბ-ნი სილოვან ხუნდაძისა და მისი აკარგის შესახებ ვრცელი მოხსენება წარუდგინოს გამგეობას. კომიტეტის წევრებად უნდა იყვნენ არჩეულნი ნახევრად იმერნი და ნახევრად ამერნი. ჩემის მხრივ დავასახელებ სამს იმერს ინტელიგენტს კომიტეტის წევრებად; ესენი არიან: ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე, რომელიც მთელს ზამთარს თბილისში რჩება, ფილიპე გაბრიელის ძე გოგიჩაიშვილი და ივანე გელეგანის ძე გომართელი. პირადად მე დავემორჩილები ყოველს გადაწყვეტილებას არჩეულის კომიტეტისას იმ შემთხვევაშიც, თუნდაც არ ვეთანხმებოდე ზოგიერთ რამეში, და შესაბამ ცვლილებას შევიტან ჩემის წიგნების და ნაწერების მართლწერაში“ (იაკობი, IV, 465-466).

ხემოთქმულიდან გამომდინარე, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ იაკობის მიერ ქართული ენობრივი სივრცის სწორმა გააზრებამ, სალიტერატურო ენის როლის მართებულმა შეფასებამ, ხელი შეუწყო ქართველთა ენობრივი და ეროვნული მთლიანობის შენარჩუნებას; უდიდესია იაკობის როლი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში; ამ მხრივ XIX საუკუნის მოღვაწეთა შორის იაკობ გოგებაშვილი ერთ-ერთი უპირველესია.

ლიტერატურა:

იაკობ გოგებაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად: ტ. I, 1955; ტ. II, 1954; ტ. III, 1954; ტ. IV, 1955; ტ. VI, 1958.

ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად: ტ. III, 1956.

აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XIII, 1961.

იაკობის სამრეკლო, 1990.

გ. გოგოლაშვილი, მარადიული თანამედროვენი, 2000.

გ. გოგოლაშვილი, ი. ავალიანი, „დედაენა“ – წიგნთა წიგნი, 2001.

თ. გვანცველაძე, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, 2006.

ტ. ფუტყარაძე, სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა, 2006.

სამეცნიერო ლიტერატურის ენა

ქართული სამეცნიერო ენის აღდგენა-აღორძინება XX საუკუნის დასაწყისში დაკავშირებულია ქართული უნივერსიტეტის დაარსებასთან. ესაუბრობთ აღდგენა-აღორძინებაზე და არა შექმნაზე. იგულისხმება: ქართული სამეცნიერო აზროვნება (შესაბამისად ქართული სამეცნიერო ენა) ძნელბედობის გამო დაკნინდა და დაეცა. XX ს-ის ოცდაათიან წლებში ი. ჯავახიშვილი წერდა: „ქართული მეცნიერების განვითარებას ვერფერი შეაკავებს, მკვდრეთით აღდგა ის მეცნიერება და კულტურა, რომელიც მე-13 საუკუნის ბოლოდან მოკვდინებული იყო“ (ოქმები, გვ. 75). თბილისის უნივერსიტეტის დაარსება გახდა საფუძველი ქართული სამეცნიერო აზრის აღორძინებისა, – წერს არნ. ჩიქობავა (ჩიქობავა, 1968).

ქართული უნივერსიტეტის დაარსების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანი ქართული ენის ფუნქციონირების არეს გაფართოება იყო. ამ მოვლენას ზოგადად ასეთი შეფასება ეძლევა: „XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ცხოვრების რევოლუციურმა გარდაქმნებმა, ქართული უნივერსიტეტის დაარსებამ, ეროვნული თვითშეგნების აღორძინებამ, ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებამ ახალი თვალსაწიერი გადაუშალა ქართულ სალიტერატურო ენას... უკვე გეგმაზომიერი, მეცნიერულად გააზრებული ენობრივი პოლიტიკის სახეს ატარებს ის, რაც ადრე მეტ-ნაკლებად სტიქიური ხასიათისა იყო“ (ჯორბენაძე, 1989, 166).

ახლადდაარსებულმა უნივერსიტეტმა უპირველეს მიზნად დაისახა, მეცნიერების ყველა დარგი ქართულად ამეტყველებულიყო. უნივერსიტეტის პირველმა რექტორმა, ცნობილმა ქიმიკოსმა, პროფესორმა პეტრე მელიქიშვილმა უნივერსიტეტის გახსნის დღეს, 1918 წლის 26 იანვარს, თავის სიტყვაში თქვა: „ჩვენ, ქართველები, მცირე ხალხი ვართ, ჩვენ არ ვთამამდებით, შევადართოთ საკუთარი თავი დიდ ხალხებს, ჩვენი სწრაფვაც ასევე მოკრძალებულია. ჩვენ გვსურს, იმ ენაზე, რომელზეც პირველად გავიგონეთ დედის აღერსი და პირველად ავლაპარაკდით, მოვისმინოთ მეცნიერული ჭეშმარიტებანი და ის ჰუმანიტარული პრინციპები, რომლებიც ნამდვილი კულტურის საფუძველებია. ჩვენ ვაფუძნებთ ქართულ უნივერსიტეტს იმისთვის, რომ საშუალება

მივცეთ ჩვენს ხალხს, მშობლიურ ენაზე გაეცნოს და აითვისოს მეცნიერული ტექნოლოგიების საწყისები“ (მელიქიშვილი, 2000).

ეს საჯაროდ გაცხადებული მიზანია უნივერსიტეტის დაარსებისა.

ამ თემაზე (ქართულის, როგორც სამეცნიერო ენის, აუცილებლობაზე...) ვრცლად საუბრობს ი. ჯავახიშვილი ქართული უნივერსიტეტის 20 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო სხდომაზე. ამ სიტყვის სტენოგრაფიული ჩანაწერი გამოქვეყნდა 1971 წელს (ჯავახიშვილი, 1971).

მოვიყვანოთ რამდენიმე ციტატას:

„საქართველოში მოსაპოვებელი იყო ქართული ენა, როგორც სავალდებულო ენა. მე-19 საუკუნის განმავლობაში არაერთხელ აღძრულა საკითხი უნივერსიტეტის, ან, საერთოდ, უმაღლეს სასწავლებლის დაარსების შესახებ, მაგრამ მაშინ ქართულ უმაღლეს სასწავლებელზე კი არ ოცნებობდნენ, – რომლის განხორციელება იმ პირობებში სრულიად შეუძლებელი იყო, იმიტომ რომ სწავლება ქართულად არ შეიძლებოდა, არამედ ეს უნდა ყოფილიყო სახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებელი სავალდებულო რუსული ენით, რომელიც, რასაკვირველია, საქართველოს მოსახლეობისათვის, ხალხისთვის გაუგებარი იქნებოდა. მეტის თქმა შემძლია: ქართველმა ინტელიგენციამ თვითონ არ იცოდა ხეირიანად ქართული ლაპარაკი... ქართველ ინტელიგენციას სავალდებულო ლაპარაკის გარდა სხვა საგანზე ქართულად ლაპარაკი არ ეხერხებოდა. ეს ჩვეულებრივი იყო და, თუ გნებავთ, ამის გამო ქართული ენა არასავალდებულოდ ცხადდებოდა, ის იკითხებოდა მესამე კლასამდე ან მეექვსე გაკვეთილად, ან იმ დროს, როდესაც გერმანულს და ფრანგულს ასწავლიდნენ და ამ არასავალდებულო საგანს თითქმის არავინ სწავლობდა“ (გვ. 6).

ამ მონაკვეთში ი. ჯავახიშვილი დაასკვნის: „ამგვარად, ქართველი ინტელიგენცია სრულიად დაშორებული იყო ხალხს; ხალხისა და ინტელიგენციისათვის გაუგებარი იყო ხშირად ზრახვები, რომლებიც მათ ჰქონდათ... მე, რასაკვირველია, არ ვგულისხმობ პოლიტიკურ საკითხებს, – პოლიტიკური საკითხები გაშუქებული იყო და პრესაშიც მოიპოვებოდა, – ვგულისხმობ სამეცნიერო მწერლობას და სამეცნიერო აზროვნებას“ (იქვე).

გაგხაზავთ: ი. ჯავახიშვილი საგანგებოდ მიანიშნებს – XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში არ არსებობს ქართული სამეცნიერო ენა, განსხვავებით ქართული პოლიტიკური ენისაგან.

ქართული სამეცნიერო ენის ჩამოყალიბება (აღორძინება და განვითარება – როგორც მიუთითებდა ი. ჯავახიშვილი) არ იყო იოლი საქმე. დღევანდელი გადასახედიდან არც ისე ძნელია შევაფასოთ ის ღვაწლი, რაც XX საუკუნის დასაწყისის ქართველმა მოღვაწეებმა გააკეთეს ამ თვალსაზრისით.

ეს საქმე (ქართული სამეცნიერო ენის ჩამოყალიბება) ინტელიგენციას უნდა ეტვირთა. XIX საუკუნეში რუსულმა პოლიტიკამ შეძლო ქართველი ინტელიგენციისათვის ისეთი პირობები შეექმნა, მათ ეს ტვირთი ვერ ეზიდათ: „განათლებული ინტელიგენცია ჩამოშორებული იყო თავის ქვეყანას, მას რომ სურვებოდა კიდევ, ემოღვაწევა იმ სფეროში, რომელიც მას დასახული ჰქონდა მიზნად, ამის შესაძლებლობა არ იყო... ქართულ ენას არათუ განვითარების შესაძლებლობა მოსაპოვებელი ჰქონდა, არამედ პირდაპირ ისეთი პირობები იყო, რომ უნდა დაევიწყო ინტელიგენციას ქართული ენა. რასაკვირველია, ხალხი, მასა, რომელიც ეროვნული განძის პირველი მატარებელია, განაგრძობდა ამ ენაზე ლაპარაკს, მაგრამ ინტელიგენციისათვის ეს ენა უკვე დუღანა აღარ იყო... ბევრი რუსულად აზროვნებდა და ქართულად წერდა. თავიანთი აზრის გამოთქმა უძნელდებოდათ“ (ჯავახიშვილი, 1971, 7).

ცხადია, რამდენადაც უფრო ძნელია და რთული საქმე, იმდენად საპატიო და მნიშვნელოვანია მისი განხორციელება. როცა ვსაუბრობთ ქართული სამეცნიერო ენის ჩამოყალიბებაზე, ფასდაუდებელია ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა და მისი თანამებრძოლებისა.

ქართული უნივერსიტეტი – ეს არის ქართულად ამტკიცებელი საუნივერსიტეტო დისციპლინები. როგორც ითქვა, ამისათვის ნიადაგი თითქმის არ არსებობდა. სწორედ XX საუკუნის დასაწყისში დაიგეგმა ნაბიჯ-ნაბიჯ ამ დიდი საქმის განხორციელება. კვლავ მოვუსმინოთ ი. ჯავახიშვილს: „პირველი, რასაც უნდა მიქცეოდა ყურადღება – ეს არის ქართული კულტურის შესწავლა; ქართული კულტურის ცოდნა მოგვეცემა საშუალებას, იმ ძველი მარაგის გამოსაყენებლად, რომელზედაც უნდა აღმოცენებულიყო, თუ გნებავთ, აღმდგარიყო მკვდრეთით ძველი ქართული მეცნიერება – ოდესღაც მდიდარი, მაგრამ შემდეგ დაკნინებული. ამ მიზნით საჭირო იყო ტერმინოლოგიის მასალების დაგროვება, ამათანავე, საშუალება უნდა ჰქონოდა ახალგაზრდობას, მეცნიერება შეესწავლა ქართულად და მსჯელობის უნარი გამოემუშავებინა. ამისთვის 1907 წელს დაარსებული იყო პეტერბურგში ქართული სამეცნიერო წრე. თითქმის სრულიად მარტივი და უმნიშვნელო ამბავია, მაგრამ ამ სამეცნიერო წრეში სტუდენ-

ტები რომ თავს იყრიდნენ, **მსჯელობა წარმოებდა ქართულად**“ (ჯავახიშვილი, 1971, 10).

ფაქტობრივ, ამ დროიდან, პეტერბურგის სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მუშაობის დაწყებიდან, დაედო სათავე თანამედროვე ქართული სამეცნიერო ენის ჩამოყალიბებას. ცხადია, საკმაოდ მწირი, მაგრამ უაღრესად ენერგიული და თავდადებული ძალებით დაიწყო ამ იდეის ხორცშესხმა. „ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე ერთ-ერთი პირველი ორგანიზაციული წარმონაქმნი იყო, სადაც ქართულად მეცნიერული ენა გაიკვეთა“ (ჯორბენაძე, 1981, 148). აქვე ფართოდ გაიშალა ტერმინოლოგიური მუშაობა – უპირველესი პირობა ქართული სამეცნიერო ენის განვითარების: „საკვირველი უნარი ჰქონდა პრივატ-დოცენტ ივანე ჯავახიშვილს. იგი ახერხებდა სატახტო ქალაქის საიმპერატორო უნივერსიტეტში ქართულადაც წაეკითხა ლექცია (როცა მსმენელები მხოლოდ ქართველები იყვნენ) და შეექმნა მომავალ მეცნიერთა ახალგაზრდული ბირთვი, რომლებიც მეცნიერების ძველ და ახალ ცნებებს თამამად ამეტიყვევებდნენ ქართულ ენაზე. წამოწყება მარტოოდენ ჰუმანიტარულ დარგებში მეცნიერული ტერმინოლოგიის დახვეწა-დაწინაურებით როდი იზღუდებოდა. თანდათან წრის წევრები ბუნებისმეტყველების დარგის ტერმინოლოგიაზეც ზრუნვდნენ. ასე, 1915 წელს წრის წევრები აგროვებდნენ მასალას ქართული ენის ტექნიკური ლექსიკონისათვის. ქართული ხელნაწერებიდან და ძველი ნაბეჭდი წიგნებიდან იწერდნენ მეცნიერულ ტერმინებს და გამოთქმებს ფიზიკაში, მათემატიკაში, ბოტანიკაში, მედიცინაში, ლოგიკასა და სხვა დარგებში“ (ჯორბენაძე, 1981, 148).

„ქართული სამეცნიერო წრის წევრებმა შეადგინეს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში დაბეჭდილი სტატიებისა და მასალების (1852-1910) ბიბლიოგრაფია. მისი გამოცემა განზრახული იყო რამდენიმე წიგნად. დაიბეჭდა მხოლოდ I ტომი, რომელიც შეიცავს ენათმეცნიერების, ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის, ისტორიის, ხალხური სიტყვიერებისა და ძველი მწერლობის ბიბლიოგრაფიას“ (ა. შანიძე, 1984, 41). წიგნი გამოიცა პეტერბურგში 1916 წელს ი. ყიფშიძის წინასიტყვაობით.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ამ წრის მიერ მომზადებულ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებულს, რომელიც თბილისში დაიბეჭდა 1915 წელს. იგი გამოიცა სამეცნიერო წრის ხელმძღვანელის, ივანე ჯავახიშვილის, წინასიტყვაობით. კრებულში 7 მოხსენება გამოქვეყნდა:

1. ა. შანიძე – ქართული კილოები მთაში;

2. შოთა დადიანი – ქართველი ქალები ისტორიული წყაროებისა და „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით;

3. ი. ანთაძე – ემების მფლობელობის ხასიათი საქართველოში;

4. დ. კაკაბაძე – ქართული ხატების მოჭედილობის სახეები;

5. გ. თარხნიშვილი – სასამართლო წარმოება საქართველოში;

6. ი. ანთაძე – წელის მფლობელობა და სარწყავი წყალი საქართველოში;

7. გ. ჭუბაბრია – მოქალაქეობრივი ჰანგები ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებებში.

ამ კრებულის მნიშვნელობის შესაფასებლად მოვიხმობთ ამონარიდს ი. ჯავახიშვილის წინასიტყვაობიდან: „გული სიხარულით მევესება, როდესაც ვრწმუნდები, რომ ქართული სამეცნიერო წრის მუშაობამ არამცთუ ამაოდ არ ჩაიარა, არამედ თავისი ნაყოფიც გამოიღო და იმედი მაქვს, რომ ამ პირველი კრებულის თანამშრომელთა უმეტესი ნაწილი, თუ ყველანი არა, მომავალშიც სამეცნიერო მუშაობას თავს არ დაანებებს და შეძლებისდაგვარად **ქართულ დარბ სამეცნიერო მწერლობის** გამდიდრებას ხელს შეუწყობს“.

„ქართულ დარბ სამეცნიერო მწერლობის“, ანუ ქართული სამეცნიერო ენის, ჩამოყალიბებაში ეს იყო უაღრესად წარმატებული ნაბიჯი – **პირველი სამეცნიერო კრებული ქართულ ენაზე!**

მოგვიანებით ამ ფაქტს ასე შეაფასებს ი. ჯავახიშვილი: „სამეცნიერო წრის მუშაობამ საშუალება მისცა ახალგაზრდობას დასწავებოდა მეცნიერებას თავის დედაენაზე და ამის ნაყოფი გახლავთ პირველი კრებული, რომელიც დაიბეჭდა, პეტერბურგის ქართული სამეცნიერო წრის კრებული, რომელიც სხვადასხვა დარგების გამოკვლევები იყო დაბეჭდილი, დაწერილია სტუდენტთა მიერ: ხელოვნების, ისტორიის, სამართლის, ეკონომიკის – ყველა ამ დარგის – შესახებ წერილებია მოთავსებული. ამგვარად, საქმე ნაწილობრივ გაიჩარხა“ (ჯავახიშვილი, 1971, 11).

„საქმის ნაწილობრივ გაჩარხვად“ ი. ჯავახიშვილი საუნივერსიტეტო იდეის განხორციელების გზაზე მიღწეულ წარმატებას გულისხმობს.

იმუამად, როცა პეტერბურგში მუშაობას იწყებდა „ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე“ (1907წ.), თბილისში ე. თაყაიშვილის თაოსნობით დაარსდა „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება“. „რეალურად, სწორედ ამ გაერთიანებათა სამეცნიერო და საზოგადოებრივი საქმიანობის გამოცდილებამ გადაადგმევინა საბოლოო ნაბიჯი ქართულ საზოგადოებას ეროვნული უნივერსიტეტის დასაფუძნებლად“ (მარგველაშ-

ვილი, 2000, 67). საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას ჰქონდა განყოფილებები: საისტორიო, საარქეოლოგიო, საეთნოგრაფიო, საანთროპოლოგიო, სალინგვისტო და სანუმიზმატიკო (მეტრეველი, 1982; მეტრეველი 1985) „საზოგადოებამ დაარსების-თანავე დიდი თანაგრძნობა მოიპოვა საქართველოს მოსახლეობაში“ (მეტრეველი, 1985).

საზოგადოების საქმიანობის განსაკუთრებულ დამსახურებად უნდა მივიჩნიო მის მიერ გამოცემული ორი სერია: „ძველი საქართველო“ და „საქართველოს სიძველენი“.

„ძველი საქართველო“ საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მიერ დაარსებული სერიული სამეცნიერო კრებული იყო. სულ გამოიცა 4 ტომი: ტ. I – 1909წ.; ტ. II – 1913 წ.; ტ. III – 1913-14წ.; ტ. IV – 1914-15წ. როგორც ითქვა, საზოგადოება თბილისში დაარსდა და ეს კრებულებიც თბილისში გამოიცა. კრებულში იბეჭდებოდა იმდროინდელ ქართველ მეცნიერთა გამოკვლევები, რეფერატები, სხვადასხვა ისტორიული, ლიტერატურული, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალა. კრებული გამოდიოდა ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით (მეტრეველი, 1982). ქართული სამეცნიერო ენისა და სამეცნიერო აზრის ჩამოყალიბებისათვის განუსაზღვრელია ამ გამოცემის როლი.

ასევე დიდმნიშვნელოვანია საზოგადოების მიერ დაარსებული მეორე სერიაც – „საქართველოს სიძველენი“. ფაქტობრივ, ეს იყო ქართულ დოკუმენტთა კრებული, რომელიც გამოდიოდა ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. „საქართველოს სიძველენის“ პირველი ტომი ე. თაყაიშვილმა გამოსცა საზოგადოების დაარსებამდე – 1899 წელს. ტომში შევიდა 1362-1848 წლების 431 დოკუმენტი. როგორც მიუთითებენ (მეტრეველი, 1982), ამ I ტომის მთელი ტირაჟი გამოსვლისთანავე დაიწვა (გადარჩა რამდენიმე ცალი). ამ ტომში დაბეჭდილი მასალებიდან 201 დოკუმენტი შემდეგ ტომებში გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა. შემდეგი ტომების გამოქვეყნება შესაძლებელი გახდა საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების დაარსების შემდეგ. II ტომი გამოქვეყნდა 1909 წელს; იგი შეიცავს XI-XIX საუკუნეების 509 დოკუმენტს; III ტ. დაიბეჭდა 1910 წელს; იგი შეიცავს 1408-1836 წლების 587 დოკუმენტს. IV ტომის პირველი თაბახი დაიბეჭდა 1911 წელს, მაგრამ მიზეზთა გამო ბეჭდვა შეწყდა (ტომი გამოქვეყნდა 1926 წელს). გამოცემა „ძვირფასი წყაროა საქართველოს პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური, ისტორიული კულტურული ვითარების, სამართლის წარმოების, ყოფა-ცხოვრების, გარეშე ქვეყნებთან ურთიერთობის ისტორიული და სხვა საკითხების შესასწავლად“ (მეტრეველი, 1985). გამოცემას განსაკუთრებული მნიშ-

ვნელობა ენიჭება ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შესამუშავებლად.

ვიმეორებთ: პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრემ და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების საქმიანობამ გარკვეული საფუძველი მოამზადა ქართული უნივერსიტეტის შესაქმნელად.

არის სერიოზული წინააღმდეგობანი. ი. ჯავახიშვილსა და მის თანამებრძოლებს უხდებოდათ ბრძოლა იმ აზრის წინააღმდეგ, რომ „ეროვნული უნივერსიტეტი ვერ შეძლებს მეცნიერების ამტკიცებას ქართულ ენაზე“ (იხ. ჯორბენაძე, 1981, 200). „ოლდენბურგი, ვასილიევი და სხვები (რუსეთის იმპერიის განათლების სამინისტროს უმაღლესი სკოლის რეფორმის კომისიის წევრები – გ. გ.) მზრუნველობითი კილოთი გვირჩევენ, ხელი აგველო ამ უიმედო საქმის დაწყებაზე, რომელსაც საქართველოს უნივერსიტეტი ეწოდებოდა. ქართულ ენას არა აქვს არც მეცნიერული ტერმინოლოგია, არც მეცნიერული ტრადიცია. ყველა ამის შექმნა არა თუ ძნელი, უიმედო საქმეა“ (ნუცუბიძე, 1968). სამწუხაროდ, ამგვარივე აზრის იყო ცნობილი აკადემიკოსი ნ. მარი. მან თავისი აზრი გააცნო 1917 წლის ოქტომბერში რუსეთის დროებითი მთავრობის სახალხო განათლების რეაქციულ კომისიას (ჯორბენაძე, 1981, 211).

უნივერსიტეტის გახსნის უადრესად საინტერესო და მძიმე ისტორია (ამის თაობაზე იხ. ჯავახიშვილი, 1948; ჯორბენაძე, 1988 და სხვა) წარმატებით დასრულდა. 1918 წლის 26 იანვარს (დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეს) გაიხსნა ქართული უნივერსიტეტი. არ იყო შემთხვევით შერჩეული დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეც – ამით გაიხსნა მექვიდრობითობა: აღმაშენებლის ეპოქაში გელათში იყო იმ დროისათვის ტიპური უმაღლესი სასწავლებელი – გელათის აკადემია (მეტრეველი, 1998). სახელწოდება ქართული უნივერსიტეტი ასევე მიანიშნებდა მიზანზე ამ უმაღლესი სასწავლებლისა. **სწავლების ენა** ქართულ უნივერსიტეტში მხოლოდ ქართულია. ეს ერთ-ერთი უმთავრესი პირობაა. კავკასიაში პირველმა უმაღლესმა სასწავლებელმა არაქართველთა ყურადღებაც მიიპყრო.

ამონაწერი პროფესორთა საბჭოს 1918 წლის 13 აპრილის სხდომის №9 ოქმიდან:

„12. **განსახილველი საგანი:** ჩრდილო ოსეთის სამოსწავლო საბჭოსაგან მილოცვა ქართულ უნივერსიტეტს და შეკითხვა, რა ენაზე იკითხება ლექციები უნივერსიტეტში და მიიღებიან თუ არა ოსები?

განახენი: გაეგზავნოს მადლობა და ეცნობოს, რომ ლექციები ქართულად იკითხება, ხოლო მიღებით ყველა მიიღებინა განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა“ (ოქმები, 112).

სხვა განაცხადებაც კეთდება: „ლექციები იკითხება ქართულ ენაზე. უნივერსიტეტში მიიღებინა ორივე სქესის პირები საშუალო განათლებით, განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა“ (ჯორბენაძე, 1981, 227).

სწორად ხედავენ მიზანს ქართული უნივერსიტეტის შექმნისას მეზობელი ერები და მაგალითად მიიჩნევენ თავიანთთვის. გამოქვეყნდა სომეხი ექიმის გ. აბელიანის წერილი, რომელსაც „სჯერა ეროვნული უნივერსიტეტისა და ქართული მეცნიერული აზრის წარმატებისა, ვინაიდან მისი სწორი სიტყვებით, სიძნელეები შეიძლება გადაიღახოს, თუ უნივერსიტეტი შექმნილია, ვინაიდან, არცერთ ერს არ შეუქმნია ჯერ სახელმძღვანელოები, მეცნიერული მწერლობა და შემდეგ უნივერსიტეტი“ (ჯორბენაძე, 1981, 228).

ქართული უნივერსიტეტის წარმატების საწინდარი ქართულ ენაზე სწავლება იყო. მოვეუსმინოთ ი. ჯავახიშვილს: „დიდი დაბრკოლება გვედგებოდა წინ უნივერსიტეტის დაწყება-გაფართოებასთან დაკავშირებით. ის პირები, რომლებიც მოწვეულნი იყვნენ და რომელთაც დაიწყეს ლექციების კითხვა, კარგად იყვნენ მომზადებულნი იმდენად, რომ ქართულად თავისუფლად შეეძლოთ ლექციების წაკითხვა, მაგრამ შემდგომში როგორც იქნებოდა საქმე, სად იყო ის ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია, ურომლისოდაც ლექციების კითხვა არ შეიძლებოდა... ცოდნა საჭირო მეცნიერებისა. უმაღლესი სასწავლებელი უნდა ჰკავდეს უმაღლეს სასწავლებელს. ის უნდა წარმოადგენდეს მართლაც მეცნიერების მწვერვალს და როგორც უნდა მოხერხებულიყო ეს, როდესაც ჩვენ საშუალო სასწავლებლისთვისაც არ გვქონდა მომზადებული ტერმინოლოგია. ჯერ ტერმინოლოგია უნდა შეგვექმნა. როდის შეიქმნებოდა ტერმინოლოგია? ამას შეიძლება მონაწილე გრძნობდა... წინადადება მივეცით მათ, შესდგომოდნენ მუშაობას (უსასყიდლოდ, იმიტომ რომ სხვა საშუალება არ გვქონდა), რომ ფიზიკაში, ქიმიაში, რაც კი რამ არსებობდა, ტერმინოლოგია ამოეკრიბათ“ (ჯავახიშვილი, 1971, 15).

ქართულ სამეცნიერო ენას მყარი საფუძველი ექმნება. „ყოველ დარგში დამზადებული სატერმინოლოგიო მასალა ყოველი ლექციის შემდეგ სხდომებზე განიხილებოდა. ასე შეიქმნა სახელდახელო შეთანხმებაზე დამყარებული ტერმინოლოგია“ (იქვე).

საგანგებოდ ამახვილებენ ყურადღებას სკოლის სახელმძღვანელოების ენაზე: ეს ერთ-ერთი მთავარი პირობაა ერთიანი სამეცნიერო ენის, ერთიანი სამეცნიერო ტერმინოლოგიის დამკვიდრებისა. „უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, როდესაც სამეცნიერო ტერმინოლოგია ერთგვარია ყველგან – საშუალო სასწავლებელშიც და უმაღლეს სასწავლებელშიც... საერთო ტერმინოლოგია იყო შესაქმნელი, რომ, როცა საშუალო სკოლიდან შემოვლენ უმაღლეს სკოლაში, მათთვის უცნობი არ ყოფილიყო ეს ტერმინოლოგია... შემდეგ შეიქმნა სატერმინოლოგიო კომიტეტი“ (ჯავახიშვილი, 1971, 16)

სიზუსტისათვის: „სატერმინოლოგიო სექცია“ ქართულ უნივერსიტეტში დაარსდა 1918 წელსვე. მას ი. ჯავახიშვილი ხელმძღვანელობდა. გაზეთი „სახალხო საქმე“ წერდა: „ტერმინოლოგიის ხაზით უნივერსიტეტში სასწრაფო მუშაობა სწარმოებს ყველა დარგში, განსაკუთრებით კი ქართული ენის ტერმინების შედგენაში. ამიერიდან კი ვინც სახელმძღვანელოების შედგენაზე იმუშაებს, ანგარიში უნდა გაუწიოს იმ ტერმინებს, რომლებიც უკვე შემუშავებულია უნივერსიტეტის პროფესორების მიერ“ („სახალხო საქმე“).

სატერმინოლოგიო კომისიის მუშაობა ჩვენი თემისათვის, ცხადია, მნიშვნელოვანია, მაგრამ ამჯერად ამაზე ზედმეტ ყურადღებას აღარ შევახერხებთ. ამ საკითხს მკითხველი შეიძლება გაეცნოს რ. ღამბაშიძის მონოგრაფიიდან „ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები“ (თბილისი, 1986წ.)

ქართული საზოგადოება მონატრებულია ქართულ ენაზე ლექციის წაკითხვას. ამიტომ კიდევ ერთი სიმძიმე იტვირთა ი. ჯავახიშვილმა, როცა ქართულ უნივერსიტეტში პირველი ლექციის წაკითხვა დაივადა. იგი „ჯერ კიდევ პეტერბურგის უნივერსიტეტში ახერხებდა ლექციების ქართულად წაკითხვას... 1917 წლის მაისში თბილისსა და ქუთაისში წაკითხული დიდებული ლექცია იყო და უნივერსიტეტის დაარსების სამოქმედო პროგრამაც“ (ჯორბენაძე, 1981, 229).

პირველი ლექცია ქართულ უნივერსიტეტში დაინიშნა 1918 წლის 30 იანვარს. ეს არის ფაქტობრივ ოფიციალური თარიღი ქართული სამეცნიერო ენის ოფიციალური ახალი სიცოცხლის დაწყებისა. „30 იანვარს არავის გაჰკვირვებია, რომ ივანე ჯავახიშვილის მოსასმენად მოსულთა რიცხვმა ყველა მოლოდინს გადააჭარბა“ (ჯორბენაძე, 1991, 229).

თუ რამდენად დიდი იყო ქართული საზოგადოების სურვილი და მოლოდინი, ქართულად მოესმინათ სამეცნიერო თემებზე

საუბარი, ამის კარგი დასტურია დ. კლდიაშვილის მოგონება გრიგოლ რობაქიძის მიერ წაკითხული საჯარო ლექციების თაობაზე. XX საუკუნის დასაწყისია; „ამ ხანებში იყო ქუთაისში პირველი გამოსვლები საჯარო ლექციებით რ. გ.-ის (გრიგოლ რობაქიძის – გ. გ.). იგი ლექციებს კითხულობდა რუსულ ენაზე. ხალხი უზომოდ ესწრებოდა. დიდად ვწუხდით, რომ ლექტორი ერთდებოდა ქართულად გამოსვლას და ენატრობდით მოვსწრებოდით ქართულ ენაზე წარმოთქმულ ლექციას. ბევრი ამართლებდა ლექტორს, ქართულად არ შეიძლება ამ ლექციების გადმოცემაო“ (კლდიაშვილი, 1981, 290). შეუთვლიათ ლექტორისთვის, ლექციები ქართულად ეკითხა. გ. რობაქიძეს პირობა მიუცია. „მოკლე ხანში კიდევ აასრულა თავისი დანაპირები. მახსოვს პირველი მისი საჯარო ქართულად წაკითხული ლექცია. ლექცია იყო ბარათაშვილზე“ (იქვე, 291). დ. კლდიაშვილი განაგრძობს: „საზოგადოება განსხვავებულ აღტაცებაში მოიყვანა ამ ლექციამ. განხეთქში დიადი ქებით იხსენიებდნენ ლექციის შინაარსს, ლექტორის ცოდნას და განსაკუთრებით აღნიშნავდნენ ლექტორის საუცხოო ქართულს... ლექტორის არაჩვეულებრივი ღამაში ქართულის გამგონე მსურველთა რიცხვი შესამჩნევად იზრდებოდა. უსმენდნენ ლექტორს სულგანაბუნლნი და თავის ყურებს არ უჯერებდნენ, თუ ასეთი შროიანი ქართულით შესაძლებელი იყო ლექციების კითხვა...“

თამამად ვამბობ, რომ რ. გ.-მ გამოაცოცხლა მაშინდელი ქართველობა; თავისი საჯარო ლექციებით ნათლად დაუმტკიცა საზოგადოებას, რომ ქართული ენა შვენივით საგნაა, რომ მისით მშვენივრად გამოითქმება ადამიანის ყოველგვარი სულისკვეთება, გამოიხატება იმის აზროვნება“ (კლდიაშვილი, 1981, 201-202).

ყოველ დარგში ქართულად წაკითხული პირველი ლექცია საგანგებოდ მოვლენად მიიჩნეოდა. ქართული სამეცნიერო ენის ახალი კუთხით წარმოჩენა ხდებოდა. ამიტომ ექცეოდა საგანგებოდ ყურადღება ამ ფაქტებს. „რასაკვირველია, ლექციების ქართულად კითხვა სამათემატიკო, საბუნებისმეტყველო და სამედიცინო დარგებზე მეტად და უფრო ძნელი საქმე იყო, ვიდრე ჰუმანიტარულ დარგებზე; ისტორიასა და ფილოლოგიაში, ფილოსოფიასა და იურისპრუდენციაში... მათემატიკასა და ფიზიკაში, ქიმიასა და ბიოლოგიაში – აქ, სულ ერთიანო, ქართულ ენას თავისი ფუნქციონის შესრულება არ შეუძლიაო“ (ჯორბენაძე, 1981, 246)...

პირველ ლექციას ქართულ ენაზე მათემატიკურ ანალიზში კითხულობს პროფ. ა. რაზმაძე. „მას არა მარტო სტუდენტები და მსმენელები ესწრებიან, არამედ პროფესორთა კოლეგიის მთელი შემადგენლობა, რაც ლექციას საზეიმოდ ხასიათს აძლევს... ოვა-

ციით ხვდებიან პროფესორ ა. რაზმაძის პირველ ლექციას მათემატიკაში... ასე გეგონებოდათ, თითქოს მათემატიკაში ქართულად ლექციის წაკითხვას დიდი წინაისტორია ჰქონდა“ (ჯორბენაძე, 1981, 246).

კიდევ რამდენიმე მაგალითი: „დახვეწილი, ჩამოქნილი ქართულით იწყებს ლექციების კითხვას დოცენტის მოვალეობის აღმსრულებელი არჩილ ხარაძე...“ (იქვე).

ასტრონომიაში „დახვეწილი ლიტერატურული ქართულით“ კითხულობს ლექციას პროფ. ანდრია ბენაშვილი. „მის მიერ შემოღებული რიგი ასტრონომიული ტერმინებისა საბოლოოდ დამკვიდრდა მეცნიერულ მეტყველებაში“ (იქვე, 247). დავაკვირდეთ: რა სიზუსტით აღრიცხავენ: „ბუნებისმეტყველების განყოფილებაზე პირველ ლექციას არაორგანულ ქიმიაში 1918 წლის ოქტომბერს (უდიტორია №86) გაჭედილი მსმენელების წინაშე კითხულობს დამსახურებული პროფესორი პ. მელიქიშვილი. პირველი ქართული ლექცია ქიმიაში ყველაზე ადრე დარბაზში მყოფმა ივ. ჯავახიშვილმა მიულოცა მას“ (იქვე, 247).

იგონებენ: უდიდეს მათემატიკოსს ნ. მუსხელიშვილს ქართული მეტყველება უჭირდა. უნივერსიტეტის ადმინისტრაციამ ის მოიწვია, 10 თვე ხელფასს უხდიდა და შესაძლებლობა მისცა, მოემზადებინა ლექციები ქართულად მათემატიკაში...

პირველი ლექცია მედიცინის მეცნიერებაში 1918 წლის 15 ნოემბერს წაკითხა პროფ. ალექსანდრე ნათიშვილმა. პროფ. არკადი ჯორბენაძე იგონებდა: ალ. ნათიშვილი თბილისში 14 ნოემბერს ჩამოვიდა. მეორე დღეს ლექციაა დანიშნული. სადამოს ი. ჯავახიშვილი ესტუმრა და ჰკითხა, რა ენაზე აპირებდა ლექციის წაკითხვას. გაირკვა რომ მას ქართულად ლექციის წაკითხვა გაუჭირდებოდა, ი. ჯავახიშვილი იმ დამით დარჩა ალ. ნათიშვილთან: ერთად მოამზადეს ქართულად პირველი ლექცია. თავზე დაათენდათ. დილით ერთი აუდიტორიისაკენ წავიდა, მეორე – სამუშაო კაბინეტისაკენ. ალ. ნათიშვილი „შემდგომ ერთ-ერთი მოთავე გახდა ქართული სამედიცინო ტერმინოლოგიის დაფუძნებისა“...

შეიძლება ზედმეტი მოგვეჩვენოს ამდენი მაგალითის მოყვანა, მაგრამ ფაქტია: ქართული სამეცნიერო ენა ფეხს იდგამს. მისი ყოველი ნაბიჯი აღნუსხულია; ყოველ ნაბიჯს საგანგებოდ ყურადღება ექცევა...

უნივერსიტეტის გაფართოებამ, ფაკულტეტების გამრავლებამ (1919 წელს უკვე სამი ფაკულტეტი, – სიბრძნისმეტყველების, სამათემატიკო-საბუნებისმეტყველო და სამკურნალო) მაინც მწვავედ დასვა სამეცნიერო-პედაგოგიური კადრებით დაკომპლექტების საკითხი. „ვინაიდან ქართველ მეცნიერთა ნაკლებობა სა-

გრძნობი იყო, გადაწყდა, მოეწვიათ რუსი მეცნიერები, ქართული ენის არმცოდნენი, მაგრამ მხოლოდ სამი წლის ვადით, რომლის განმავლობაში ისინი ვალდებულნი იყვნენ, ქართული შეესწავლათ ისე, რომ ლექციების კითხვა ქართულად შესძლებოდათ. გარდა ამისა, იმ პროფესორებს, რომლებიც ლექციებს რუსულად კითხულობდნენ, თანაშემწეები (ასისტენტები, ორდინატორები) ქართული ენის მცოდნენი უნდა ჰყოლოდა“ (ოქმები, 40).

ამ წესით მოიწვიეს აკად ს. ნავაშინი (ბოტანიკა), ი. ფიგუროვსკი (კლიმატოლოგია და მეტეოროლოგია), ბ. უვაროვი (ზოოლოგია და ანტომოლოგია) და სხვა. სპეციალისტებს იწვევდნენ ევროპიდან, მაგ. ჰოლანდიიდან მოიწვიეს ერენფესტი (ფიზიკა).

1920 წელს არსებობა შეწყვიტა ამიერკავკასიის კერძო უნივერსიტეტმა (ვერ გავარკვიეთ, რომელი წლიდან არსებობდა). პროფესორთა საბჭომ 1920 წლის 7 ენკენისთვის სხდომაზე (ოქმი №17) განიხილა „მთავრობის წინადადება, მოეწვოს სახელმწიფო უნივერსიტეტთან პარალელური კურსები რუსულ ენაზე იმ სტუდენტთათვის, რომელნიც სწავლობდნენ ყოფილს ამიერკავკასიის კერძო უნივერსიტეტში“ (ოქმები, გვ. 136). პროფესორთა საბჭო იღებს მთავრობის წინადადებას: პარალელურ რუსულ განყოფილებას ქმნის საბუნებისმეტყველო და სამკურნალო ფაკულტეტების მეორე და მესამე კურსებზე; სხვა კურსები არც არსებობდა ფაქტობრივ. ამან საკმაოდ გაურთულა უნივერსიტეტს საქმე, თუმცა საბჭო მაინც ახერხებს საქმის მოგვარებას (ლექციები ცალკე იკითხება გადმოსულთათვის რუსულად ...).

ერთი მხარეა ლექციების ქართულად კითხვა; სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შემუშავება. მეორე მხრივ, ამ ტერმინოლოგიის დამკვიდრება, გავრცელება; ქართული სამეცნიერო კრებულების, სახელმძღვანელოების, მონოგრაფიების გამოცემა.

უნივერსიტეტის დაარსების 20 წლისთავზე ი. ჯავახიშვილი საგანგებოდ აღნიშნავდა: „რამდენჯერ გამიგონია, რომ ქართული მეცნიერული მწერლობა ვერ შეიქმნება. 1917 წელს ამას გვიმტკიცებენ, რომ ქართული მეცნიერების დაფუძნება შეუძლებელია და ვასილ პეტრიაშვილმა არა-თუ უარყო, არამედ დაამტკიცა, რომ საუცხოო სამეცნიერო თხზულების დაწერა შეუძლია, დაწერა და გამოსცა კიდევ ისეთი თხზულება, რომელიც არ ჩამორჩება არცერთ ევროპულ ენაზე დაწერილს!“ (ჯავახიშვილი, 1971, 9).

ახლადდაარსებულ უნივერსიტეტში საგანგებო მსჯელობის საგანი იყო „უნივერსიტეტის ორგანოს დაარსება“ (ოქმები, გვ. 159). 1919 წლის 9 აპრილის პროფესორთა საბჭოს სხდომაზე დაადგინეს: „გამოცემულ იქნეს უნივერსიტეტის ორგანო, რომელიც ჯერჯერობით საერთო იქნება ყველა ფაკულტეტისათვის“ (ოქმე-

ბი, გვ. 150). უნივერსიტეტის ორგანოს „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე“ ეწოდა. სარედაქციო კოლეგიაში შევიდნენ: ი. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, ა. რაზმაძე, სპ. ვირსალაძე.

უკვე 1919 წელს გამოიცა „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, №1, 1 ნაკვეთი“, რომელიც შეიცავდა სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის პროფესორთა შრომებს:

ი. ყიფშიძე – ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში;

შ. ნუცუბიძე – ბუნებისათვის ცნებისა;

კ. კეკელიძე – ნაწყვეტი ქართული ჰაგიოგრაფიის ისტორიიდან (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა);

დ. უზნაძე – ლაიბნიცის Patites perceptions-თა ადგილი ფსიქოლოგიაში;

ა. შანიძე – ნასახელარი ზმნები ქართულში;

ს. ავალიანი – ხიზანი;

ე. თაყაიშვილი – შენიშვნები ზარზმის ეკლესიისა და მის სიძველეთა შესახებ.

სტატიები იბეჭდება მხოლოდ ქართულად; არ ახლავს უცხოური რეზიუმეები.

„ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბის“ გამოცემა იმდენად მნიშვნელოვნად მიიჩნიათ, რომ პროფესორთა საბჭო საგანგებოდ მსჯელობს, „უნივერსიტეტის მოამბე“ ვის დაურიგდეს (ოქმები, გვ. 203). ასევე 1920 წლის 15 მაისს „**განიხილეს:** პროფ. ივ. ბერიტაშვილის განცხადება „უნივერსიტეტის მოამბის“ გამოცემისა და სარედაქციო კოლეგიის შესახებ. **დაადგინეს:** მიენდოს ფაკულტეტებს გამომარკვიონ „მოამბის“ გამოცემის საქმე, თუ როგორ იქნეს დაყენებული მომავალში“ (ოქმები, გვ. 219). პროფესორთა საბჭოს 1920 წლის 30 ივნისის სხდომაზე „**განიხილეს** უნივერსიტეტის მოამბის გამოცემის საქმე. **დაადგინეს:** თანახმად სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის მოხსენებისა, პროფესორთა საბჭომ დაადგინა:

ა) უნივერსიტეტის ორგანოს გამოცემის ხელმძღვანელად და პასუხისმგებლად უნდა იყოს ერთი პირი;

ბ) სარედაქციო კოლეგია უნდა შედგებოდეს ფაკულტეტების წარმომადგენელთაგან;

გ) მოწვეულ იქნეს საგანგებო კორექტორი, და უკანასკნელ,

დ) სასურველია, რომ ხელმძღვანელ რედაქტორად სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის წარმომადგენელი იყოს“ (ოქმები, 233).

არ არის მსჯელობა პუბლიკაციათა ენაზე: ცხადია, იგულისხმება, რომ ეს არის ქართული გამოცემა. ყურადღების გამახვილება იმ ფაქტზე, რომ ხელმძღვანელი უნდა იყოს სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის წარმომადგენელი და მოწვეულ იქნეს სპეციალური კორექტორი, მიაჩნება იმის შესახებ, რომ **საგანგებო ყურადღება ექცეოდა კრებულის ენას.**

1921 წლის 16 ნოემბერს პროფესორთა საბჭო ისევ უბრუნდება „უნივერსიტეტის მოამბის“ გამოცემის საკითხს:

„განიხილეს: მოხსენება პროფ. ა. შანიძისა შესახებ „უნივერსიტეტის მოამბის“ გამოცემის წესის შეცვლისა.

1. „უნივერსიტეტის მოამბე“ გადაკეთდეს იმ გვარად, რომ შიგ იბეჭდებოდეს გამოკვლევანი უნივერსიტეტის მუშაკებისა იმ რიგით, როგორც შემოდის რედაქციაში, და წერილები არ იქნეს განაწილებული ფაკულტეტების მიხედვით.

2. მოამბე გამოდიოდეს ნაკვეთებად (შედლებისდაგვარად წელიწადში ოთხჯერ), საერთო პაგინაციით, ოციდან ოცდაათ თაბახამდე, რაიცა შეადგენს ერთ ტომს.

3. ჟურნალი დაიბეჭდოს 900 ცალიად. ავტორებს მიეცეს 50 გადმონაბეჭდი.

4. წარმოდგენილ ხელნაწერი სავსებით მზად უნდა იყოს დასაბეჭდად და ადვილად იკითხებოდეს.

დაადგინეს: დაკმაყოფილდეს უცვლელად“ (ოქმები, 294-295).

1919 წლიდან მოყოლებული უნივერსიტეტის სამეცნიერო გამოცემები არ შეწყვეტილა თითქმის საუკუნის ბოლომდე. „უნივერსიტეტის მოამბეს“ „უნივერსიტეტის შრომები“ ცვლის. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გაიზარდა რუსული ენის როლი სამეცნიერო ცხოვრებაში. მომრავლდა რუსულად გამოქვეყნებული ნაშრომები პერიოდულ გამოცემებში. მაგალითისათვის:

„ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები“

ტ. V, 1930წ.

გამოქვეყნებულია 19 სტატია; ქართულია 14: რუსული – 5. საინტერესოა რუსულად დაბეჭდილ სტატიათა თემატიკა (მარქსიზმ-ლენინიზმი, პაპიროლოგია, რუსული ლიტერატურა, მსოფლიო ლიტერატურა...), რეზიუმე უცხო ენაზე არაა სავალდებულო. 19 სტატიიდან მხოლოდ ერთს აქვს რეზიუმე რუსულად (გამოკვლევა ოსურ ენას ეხება).

ტ. XVIII, 1941

გამოქვეყნებულია 12 სტატია; 9 – ქართულ ენაზე, 3 – რუსულად. უცხოური რეზიუმე აქვს 7 ქართულ სტატიას; ერთ მათ-

განს 2 ენაზე (რუსულად და ფრანგულად), დანარჩენებს – რუსულად. სარჩევი დაბეჭდილია ორ ენაზე (ქართულად და რუსულად).

ტ. 55, 1954.

გამოქვეყნებულია 19 სტატია; 14 ქართულ ენაზე, 5 – რუსულად. ქართულ სტატიათაგან 7-ს აქვს რეზიუმე რუსულ ენაზე.

ტ. 114 (ფილოლოგიურ მეცნიერებათა სერია), 1965

გამოქვეყნებულია 22 სტატია. ყველა ქართულია. რეზიუმე არა აქვს ორ სტატიას. დანარჩენებს ახლავს რუსული რეზიუმე.

ტ. 138 (B 1) ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, 1971

დაბეჭდილია 15 სამეცნიერო სტატია. მათ შორის 2 – რუსულად. ქართულ სტატიებს ახლავს რუსული რეზიუმე, რუსულ სტატიებს – ქართული რეზიუმე. სარჩევი იბეჭდება სამ ენაზე (ქართულად, რუსულად და ინგლისურად).

ტ. 140 (B 2) ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, 1971

ტომი საინტერესოა იმით, რომ მასში წერილები გამოქვეყნებულია 3 ენაზე: ქართულად 13: რუსულად 2 და გერმანულად – 7. თითქმის ყველას ახლავს ორი რეზიუმე – ქართულს რუსულ-გერმანულად, გერმანულს – ქართულ-რუსულად, რუსულს – ქართულ-გერმანულად. ამგვარი რთული ენობრივი ვითარება იმის შედეგია, რომ ტომი იენის და თბილისის უნივერსიტეტების ერთობლივი გამოცემაა.

თუმცა ისიცაა გასათვალისწინებელი, რომ რეზიუმეების სისტემა თითქმის სავალდებულო ხდება. მომდევნო ტომებში ძირითადად რუსული რეზიუმეებია, შიგადაშიგ ფრანგული, გერმანული თუ ინგლისური. ინგლისური რეზიუმეები 90-იანი წლებიდან თითქმის მთლიანად ჩაენაცვლა რუსულს.

ჩვენ აქ ბოლო მაგალითები ჰუმანიტარული სერიიდან მოვიყვანეთ. წარმოდგენს **1940 წელს** გამოქვეყნებული **7 ტომის** (სხვადასხვა დარგის) მონაცემებს სტატიის ენის თვალსაზრისით (**თსუ შრომები, ტ. XI-XVII**).

მათემატიკა – 1 სტატია რუსულად

ქიმია – 3 სტატია ქართულად, 1 – რუსულად

გეოლოგია – 2 სტატია რუსულად

ბიოლოგია – 2 სტატია ქართულად, 2 – რუსულად

ფსიქოლოგია – 11 სტატია ქართულად

პედაგოგია – 1 სტატია ქართულად

ფილოსოფია – 1 სტატია ქართულად

ეკონომიკური მეცნიერებანი – 5 სტატია ქართულად, 1 – რუსულად

ისტორია – 5 სტატია ქართულად, 5 რუსულად

სამართალი – 1 სტატია ქართულად
ლიტერატურათმცოდნეობა – 2 სტატია ქართულად, 1 რუსულად

ქართული ლიტერატურის ისტორია – 5 სტატია ქართულად

დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ისტორია – 1 სტატია რუსულად

ენათმეცნიერება – 3 სტატია ქართულად, 2 – რუსულად.

არცერთ რუსულ სტატიას არა აქვს რეზიუმე სხვა ენაზე; ცხადია, არც ქართულად. ქართულ სტატიებს აქვს რეზიუმე რუსულად.

ფაქტია, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების მიხედვით სამეცნიერო ლიტერატურის ენა ქართულია. ოციანი წლების შუა ხანებიდან არცთუ იშვიათია რუსული ენა; უცხოური (ვთქვათ, გერმანული) სპეციალურ ტომში გამოიყენება სტატიის ენად.

სახელმძღვანელოების ენა ჩვეულებრივ ქართულია, გარდა იმ გამოცემებისა, რომლებიც განკუთვნილია იმ განყოფილებებისათვის, სადაც სწავლების ენა არის რუსული (მაგალითად, რუსული ფილოლოგიის განყოფილება, ფიზიკის ფაკულტეტის რუსული სექტორი...)

90-იან წლებში უნივერსიტეტში გაჩნდა ნაწილობრივ ინგლისურენოვანი განყოფილება – ბიზნესისა; სპეციალური სახელმძღვანელოები ამ განყოფილებისათვის არ გამოცემულა.

აქ წარმოდგენილი სურათი რომ სწორად ასახავს სწავლებისა და შესწავლის ენის ვითარებას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ამის ნათელი მაგალითია „სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემათა ბიბლიოგრაფია 1919-1960“ (თბ., 1961წ.).

ქართული სამეცნიერო ლიტერატურის და შესაბამისად ქართული სამეცნიერო ენის განვითარება მჭიდროდ უკავშირდება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ჩამოყალიბებას. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შექმნამდე (1941 წ.) თბილისში არსებობს სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი; მას აქვს ინსტიტუტი – კავკასიისმცოდნეობისა. ამ ინსტიტუტის ბაზაზე 1936 წელს შეიქმნა ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის (ენიმიკის) ინსტიტუტი აკად. ნ. მარის სახელობისა. ინსტიტუტს ჰქონდა 10 განყოფილება (ქართველურ ენათა, კავკასიურ ენათა, ლექსიკოლოგიის, ისტორიის, არქეოლოგიის,

ის, ეთნოგრაფიის, მახლობელი აღმოსავლეთის ენათა, ტერმინოლოგიის, ზოგადი ენათმეცნიერების, ფილოლოგიის).

ენიმიკის გრიფით გამოიცა რამდენიმე მონოგრაფია: ი. ჯავახიშვილისა – „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ (1937), არნ. ჩიქობავას – „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“, „საქართველოს ისტორია“ (ნ. ბერძენიშვილის, ი. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას – 1943). რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რამდენიმე ტერმინოლოგიური ლექსიკონი... ამ გამოცემებს თავიანთი მნიშვნელობა დღესაც არ დაუკარგავს, ამიტომ განსაკუთრებულია მათი როლი ქართული სამეცნიერო ენის განვითარებაში. **ენიმიკი** სცემდა პერიოდულ გამოცემებს – „ენიმიკის მოამბე“ და „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“. 1937-1944 წლებში გამოქვეყნდა „ენიმიკის მოამბის“ 14 ტომი; „მასალების“ 7 ტომი 21 ნაკვეთად. ეს იყო მაღალმეცნიერული ქართულენოვანი გამოცემები.

მაგალითისათვის წარმოვადგენთ „ენიმიკის მოამბის“ რამდენიმე ნომერს:

ტ. III, 1938წ.

გამოქვეყნებულია 19 სტატია. ერთი ფრანგულად (ფრანგი ავტორისა), დანარჩენი – ქართულად. სტატიებს არა აქვთ უცხოური რეზიუმე.

საგანგებო ხასიათისაა **IV ტომის I ნაკვეთი** (1938წ.). მასში გამოქვეყნებულია ა. შანიძის ვრცელი გამოკვლევა ახლად აღმოჩენილი ალბანური ანბანის შესახებ. წერილი რუსულენოვანია, ახლავს ვრცელი რეზიუმე ქართულად და ფრანგულად. ამავე ნაკვეთში იბეჭდება ი. აბულაძის მოკლე წერილი ამავე თემაზე რუსულად. მიზანი ცხადია – ინფორმაციის უფრო ფართოდ გავრცელება.

სხვა ტომები ჩვეულებრივია:

ტ. V-VI, 1940წ.

გამოქვეყნებულია 32 წერილი. 30 ქართულ ენაზე, 2 – რუსულად. 6 ქართულ წერილს ახლავს რეზიუმე რუსულად და ფრანგულად, 1-ს რუსულად.

ტ. XIV, 1941წ.

გამოქვეყნებულია 15 წერილი. 1 წერილი რუსულ ენაზე; მას ახლავს ქართული რეზიუმე. სამ ქართულ წერილს ახლავს რეზიუმე რუსულ-ფრანგულად, ერთს – რუსულად.

ამგვარად, ისევე როგორც უნივერსიტეტის სამეცნიერო გამოცემებს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შექმნამდე, აკადემიურ გამოცემებსაც ეს პრინციპი აქვს: არაა სავალდებულო უცხოური რეზიუმე. უცხოური რეზიუმის შემთხვევაში ჩვეუ-

ლებრივია რუსული; ევროპულ ენათაგან უპირატესობა ეძლევა ფრანგულს.

1940 წელს სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის კავკასიის ფილიალის კავკასიისმცოდნეობის ინსტიტუტმა გამოსცა „აკადემიის მოამბე“. 1941 წლიდან – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შექმნის შემდეგ გაგრძელდა აკადემიის მოამბის გამოცემა. წელიწადში გამოდიოდა თითო **ტომი ათ ნომრად**; მოგვიანებით 12 ნომრად (თვეში ერთი). თუ რა ვითარება იყო ენობრივი თვალსაზრისით, შეიძლება დავინახოთ I-XI ტომების (1949-1950 წლების) გამოცემათა ანალიზის საფუძველზე. ამთავითვე შევნიშნავთ: არაა ერთიანი სტანდარტი. წერილები იბეჭდება ძირითადად ქართულად, ასევე რუსულად, ინგლისურად, გერმანულად, ფრანგულად. ზოგ ქართულ გამოცემას (ნომერს, სტატიას) აქვს პარალელური ტექსტი რუსულ ენაზე, ზოგს აქვს რეზიუმე ერთ ენაზე, ზოგს – ორ ენაზე, ზოგიც რეზიუმეს გარეშეა.

ვითარებას წარმოვადგენ დარგების მიხედვით იმ თანმიმდევრობით, რა თანმიმდევრობითაც იბეჭდება „აკადემიის მოამბეში“.

I. მარქსიზმ-ლენინიზმი

1. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები.

3 სტატია ქართულად. სამივე პარალელურ რუსულ გამოცემაში.

2. ლიტერატურა მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა შესახებ.

3 სტატია ქართულად. ერთს აქვს პარალელური რუსული ტექსტი, ორი პარალელურ რუსულ გამოცემაში.

ანუ ყველას აქვს პარალელური რუსული ტექსტი.

II. ფიზიკო-მათემატიკური, საბუნებისმეტყველო და ტექნიკური მეცნიერებანი

1. მათემატიკა

ა) მათემატიკის დაფუძნების საკითხები.

4 სტატია ქართულად; 1 – პარალელურ რუსულ გამოცემაში; 3-ს ახლავს პარალელური რუსული ტექსტი; 1-ს – რეზიუმე ფრანგულად.

5 სტატია რუსულად, 3-ს რეზიუმე ქართულად და ფრანგულად, 1-ს – ქართულად.

ბ) რიცხვთა თეორია და ალგებრა.

7 სტატია ქართულად; 5 – პარალელურ რუსულ გამოცემაში.

1 სტატია რუსულად, რეზიუმე ქართულ ენაზე.

1 სტატია ინგლისურად, რეზიუმე ქართულ ენაზე.

3 სტატია გერმანულად; 1-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს ქართულად და რუსულად.

გ) გეომეტრია

3 სტატია ქართულად; 1-ს რეზიუმე რუსულ და ინგლისურ ენაზე; 2 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

4 სტატია რუსულად, 4-ვეს რეზიუმე გერმანულ ენაზე.

2 სტატია ინგლისურად, 2-ვეს რეზიუმე ქართულ ენაზე.

დ) ანალიზი და დიფერენციული აღრიცხვა

78 სტატია ქართულად, აქედან 7-ს პარალელური ტექსტი რუსულ ენაზე, 2-ს რეზიუმე რუსულად, 1-ს რეზიუმე ინგლისურად.

49 – პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე

56 სტატია რუსულ ენაზე, 2-ს პარალელური ტექსტი გერმანულად, 30-ს რეზიუმე ქართულად, 2-ს ქართულად და ფრანგულად, 5-ს გერმანულად.

2 სტატია გერმანულ ენაზე, 2-ვეს რეზიუმე ქართულად და ინგლისურად

2. ასტრონომია

1 ქართული სტატია, რეზიუმე რუსულად

3 რუსული სტატია, 1-ს რეზიუმე ქართულად და ინგლისურად, 1-ს გერმანულად.

3 ინგლისური სტატია, სამივეს რეზიუმე ქართულად.

3. მექანიკა

ა) ზოგადი საკითხები

2 სტატია ქართულ ენაზე, ორივეს რეზიუმე ქართულად.

ბ) ჰიდროდინამიკა

8 სტატია ქართულ ენაზე, 2-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 1-ს რეზიუმე რუსულად, 1-ს რუსულად და ინგლისურად; 4 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

5 სტატია რუსულ ენაზე, 2-ს რეზიუმე ქართულად, 2-ს – გერმანულად, 1-ს გერმანულად და ქართულად.

გ) დრეკადობის თეორია

13 სტატია ქართულ ენაზე, 2-ს რეზიუმე რუსულად. 11 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

17 სტატია რუსულ ენაზე, 10-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს – გერმანულად.

დ) მათემატიკური ფიზიკა

4 სტატია რუსულად, 1-ს პარალელური ტექსტი გერმანულ ენაზე.

4. ფიზიკა

ა) ქვანტური მექანიკა

7 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 2-ს რეზიუმე რუსულად. 3 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

5 სტატია რუსულ ენაზე, 3-ს რეზიუმე ქართულად.

ბ) ნიუთონის აგებულება. ატომის ბირთვის ფიზიკა. ატომური ენერჯია.

5 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 1-ს რეზიუმე – რუსულად; 3 – პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

4 სტატია რუსულ ენაზე, 3-ს რეზიუმე ქართულად.

გ) მოლეკულური ფიზიკა, თერმოდინამიკა

9 სტატია ქართულ ენაზე, 2-ს რეზიუმე რუსულად. 7 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

დ) ელექტრობა, მაგნეტიზმი, ელექტრონიკა

3 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 1-ს რეზიუმე რუსულად. 1 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

4 რუსული სტატია, ოთხივეს რეზიუმე ქართულად.

ე) ოპტიკა

1 რუსული სტატია, რეზიუმე ქართულად

5. გეოფიზიკური მეცნიერებანი

ა) გეოფიზიკა

20 სტატია ქართულ ენაზე, 5-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 3-ს რეზიუმე ინგლისურად, 1-ს რუსულად, 1-ს რუსულ-

გერმანულად, 1-ს რუსულ-ინგლისურად. 9 პარალელური გამოცემაში რუსულ ენაზე.

12 სტატია რუსულ ენაზე, 6-ს რეზიუმე გერმანულად, 2-ს ქართულად, 1-ს ინგლისურ-ქართულად.

ბ) მეტეოროლოგია

2 სტატია ქართულ ენაზე, 2 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

გ) კლიმატოლოგია

5 სტატია ქართულ ენაზე, 5 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

1 სტატია რუსულ ენაზე

დ) ჰიდროლოგია

1 სტატია ქართულ ენაზე, 1 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

6. ქიმიური მეცნიერებანი

ა) ფიზიკური ქიმია

17 ქართული სტატია, 11-ს რეზიუმე რუსულად, 4 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

9 რუსული სტატია, 3-ს რეზიუმე ქართულად, 4-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად.

ბ) არაორგანული ქიმია

10 სტატია ქართულ ენაზე, ათივეს რეზიუმე რუსულად. 2 სტატია რუსულ ენაზე, ორივეს რეზიუმე ქართულად.

გ) ორგანული ქიმია

17 ქართული სტატია, 4-ს რეზიუმე რუსულად, 2-ს რეზიუმე რუსულ-ინგლისურად; 11 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

4 რუსული სტატია, 3-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად, 1-ს – ქართულად.

დ) ანალიზური ქიმია

5 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 3-ს რეზიუმე რუსულად. 1 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

3 სტატია რუსულ ენაზე; 2-ს რეზიუმე ქართულად.

ე) გამოყენებითი ქიმია

13 სტატია ქართულ ენაზე, 2-ს რეზიუმე რუსულად. 11 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

4 სტატია რუსულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი გერმანულად, 1-ს რეზიუმე გერმანულად, 2-ს რეზიუმე ქართულად.

7. გეოლოგიური მეცნიერებანი

ა) გეოლოგია

37 სტატია ქართულ ენაზე, 18-ს რეზიუმე რუსულად, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად; 17 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

11 სტატია რუსულად, 5-ს რეზიუმე ქართულად.

ბ) მინერალოგია

6 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 4-ს რეზიუმე რუსულად, 1 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

4 სტატია რუსულ ენაზე, 1-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს ქართულ-ინგლისურად.

გ) პეტროგრაფია

18 სტატია ქართულ ენაზე, 6-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 6-ს რეზიუმე რუსულად. 6 – პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

7 სტატია რუსულ ენაზე, 5-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს ქართულ-ინგლისურად.

დ) პალეონტოლოგია

21 სტატია ქართულ ენაზე, 3-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 3-ს რეზიუმე რუსულად, 1-ს – ინგლისურად; 14 – პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

3 სტატია რუსულ ენაზე, 1-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად.

1 სტატია ფრანგულ ენაზე, რეზიუმე ქართულად

ე) ჰიდროგეოლოგია

3 სტატია ქართულ ენაზე; 3 – პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

8. გეოგრაფია

4 სტატია ქართულ ენაზე, 4-ვე პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე

9. ნიადაგმცოდნეობა

13 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს რეზიუმე რუსულად; 12 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

9. ბიოლოგიური მეცნიერებანი

ა) ბიოქიმია

11 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 1-ს რეზიუმე ინგლისურად, 1-ს რუსულად, 1-ს რუსულ-ინგლისურად; 8 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

3 სტატია რუსულ ენაზე, 2-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად, 1-ს ქართულად.

ბ) გენეტიკა

14 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად; 7-ს რეზიუმე რუსულად; 3-ს – რუსულ-ინგლისურად, 1-ს – ინგლისურად; 3 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

3 სტატია რუსულ ენაზე, 1-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად, 1-ს – ქართულად, 1-ს – რუსულ-ინგლისურად.

გ) ემბრიოლოგია

15 სტატია ქართულ ენაზე, 4-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 5-ს რეზიუმე რუსულად, 1-ს ინგლისურად, 1-ს რუსულ-ინგლისურად; 5 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

5 სტატია რუსულ ენაზე, 4-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად; 1-ს ქართულად.

დ) ბოტანიკა

1 სტატია რუსულ ენაზე

მცენარეთა მორფოლოგია, სისტემატიკა და გეოგრაფიული განაწილება

32 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 9-ს რეზიუმე რუსულად. 22 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

25 სტატია რუსულ ენაზე, 19-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს – რუსულად, 1-ს – ინგლისურად, 1-ს – ფრანგულად, 1-ს პარალელური ტექსტი ფრანგულად.

მცენარეთა ანატომია, ფიზიოლოგია, ეკოლოგია

76 სტატია ქართულ ენაზე, 3-ს რეზიუმე რუსულად, 6-ს რუსულ-ინგლისურად, 3-ს – ინგლისურად, 11-ს – პარალელური ტექსტი რუსულად. 25 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

30 სტატია რუსულ ენაზე, 14-ს რეზიუმე ქართულად, 4-ს – ინგლისურად, 2-ს – ქართულ-ინგლისურად, 2-ს – ქართულ-ფრანგულად, 2-ს – ფრანგულად, 1-ს – გერმანულად.

ე) ზოოლოგია

1 სტატია ქართულ ენაზე, 1 – პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

უხერხემლონი

71 სტატია ქართულ ენაზე, 13-ს რეზიუმე რუსულად; 2-ს პარალელური ტექსტი რუსულ-ინგლისურად, 1-ს რუსულად. 55 – პარალელურ გამოცემაში რუსულად, მათგან 1-ს რეზიუმე ფრანგულად, 2-ს – ინგლისურად.

22 სტატია რუსულ ენაზე, 5-ს რეზიუმე გერმანულად, 1-ს – ფრანგულად; 5-ს – ქართულად; 5-ს – ქართულ-ინგლისურად; 1-ს – ინგლისურად.

3 სტატია ინგლისურ ენაზე, 2-ს – რეზიუმე რუსულად, 1-ს რუსულ-ქართულად.

ხერხემლიანები

17 სტატია ქართულ ენაზე, 11-ს რეზიუმე რუსულად, 1-ს – რუსულ-ინგლისურად; 1-ს – ინგლისურად; 1-ს – პარალელური ტექსტი რუსულ-ინგლისურად; 1-ს რუსულად; 3 – პარალელურ გამოცემაში რუსულად.

5 სტატია რუსულ ენაზე; 2-ს – რეზიუმე გერმანულად; 1-ს – ქართულად.

ე) ჰიდრობიოლოგია

3 სტატია ქართულ ენაზე; 3 პარალელურ გამოცემაში რუსულად.

6 სტატია რუსულ ენაზე; 3-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს გერმანულად.

ზ) ფიზიოლოგია

23 სტატია ქართულ ენაზე, 5-ს რეზიუმე რუსულ-ინგლისურად; 3-ს პარალელური ტექსტი რუსულ-ინგლისურად; 3-ს პარალელური ტექსტი რუსულად; 2-ს რეზიუმე ინგლისურად. 11 პარალელურ გამოცემაში რუსულად; 5-ს რეზიუმე ინგლისურად.

12 სტატია რუსულ ენაზე; 3-ს რეზიუმე ინგლისურად; 1-ს ქართულად, 1-ს – გერმანულად, 3-ს ქართულ-ინგლისურად, 1-ს – ქართულ-გერმანულად.

2 სტატია გერმანულ ენაზე; 2-ვეს რეზიუმე რუსულად;

1 სტატია ინგლისურ ენაზე; რეზიუმე ქართულად.

თ) ანატომია, ჰისტოლოგია

8 სტატია ქართულ ენაზე; 2-ს რეზიუმე რუსულად; 1-ს ინგლისურად, 6 პარალელურ გამოცემაში რუსულად, 3-ს რეზიუმე ინგლისურად.

4 სტატია რუსულ ენაზე; 2-ს რეზიუმე ქართულად, 1-ს გერმანულად.

11. მედიცინა

5 სტატია ქართულ ენაზე; 3-ს რეზიუმე რუსულად, 2 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

1 სტატია რუსულ ენაზე; რეზიუმე ქართულად.

12. სოფლის მეურნეობა

ა) მემცენარეობა

26 სტატია ქართულ ენაზე; 5-ს რეზიუმე რუსულად; 1-ს – ინგლისურად. 3 – პარალელური ტექსტი რუსულად. 18 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

1 სტატია რუსულ ენაზე.

ბ) მეცხოველეობა

1 სტატია ქართულ ენაზე; რეზიუმე – რუსულ-ინგლისურად.

13. ტექნიკური მეცნიერებანი

ა) საერთო დისციპლინები

5 სტატია ქართულ ენაზე, 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად, 1-ს რეზიუმე რუსულად;

2 სტატია რუსულ ენაზე; 2-ს რეზიუმე ქართულად

ბ) ენერგეტიკა, ელექტროტექნიკა

22 სტატია ქართულ ენაზე; 4-ს რეზიუმე რუსულად; 18 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

8 სტატია რუსულ ენაზე; 3-ს რეზიუმე ქართულად.

გ) სამთო საქმე და მეტალურგია

10 სტატია ქართულ ენაზე; 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად; 4-ს რეზიუმე რუსულად; 1-ს – რუსულ-ინგლისურად; 4 პარალელური გამოცემაში რუსულ ენაზე; 1-ს რეზიუმე ინგლისურად.

7 სტატია რუსულ ენაზე; 1-ს რეზიუმე ქართულ-ინგლისურად; 5-ს რეზიუმე ქართულად; 1-ს რეზიუმე რუსულად;

დ) მასალათა ტექნოლოგია და მანქანათმცოდნეობა

5 სტატია ქართულ ენაზე; 5 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

2 სტატია რუსულ ენაზე; 1-ს რეზიუმე ქართულად; 1-ს ქართულ-ინგლისურად.

ე) სამშენებლო საქმე

33 სტატია ქართულ ენაზე; 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად; 31 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

6 სტატია რუსულ ენაზე; 5-ს რეზიუმე ქართულად.

III. საზოგადოებრივი მეცნიერებანი

1. ისტორია

57 სტატია ქართულ ენაზე; 26-ს რეზიუმე რუსულად; 2-ს – რუსულ-ინგლისურად; 1-ს პარალელური ტექსტი რუსულად.

6 სტატია რუსულ ენაზე

2. ეკონომიკა

2 სტატია ქართულ ენაზე; 2-ს რეზიუმე რუსულად; 1 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

3. ენათმეცნიერება

ა) ზოგადი ენათმეცნიერება

6 სტატია ქართულ ენაზე; 4-ს რეზიუმე რუსულად; 2 პარალელურ გამოცემაში რუსულად.

ბ) ქართველური ენები

50 სტატია ქართულ ენაზე; 35-ს რეზიუმე რუსულად; 3-ს რუსულ-ინგლისურად; 10 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე.

3 სტატია რუსულ ენაზე; 1-ს ფრანგული რეზიუმე; 1-ს ქართული.

გ) კავკასიური ენები

22 სტატია ქართულ ენაზე; 18-ს რეზიუმე რუსულად; 1-ს რუსულ-ინგლისურად; 3 პარალელურ გამოცემაში რუსულად;

დ) ინდო-ევროპული, სემიტური და სხვა ენები

12 სტატია ქართულ ენაზე; 2-ს რეზიუმე რუსულად; 2-ს – რუსულ-ინგლისურად;

1 სტატია რუსულ ენაზე.

4. ლიტერატურათმცოდნეობა

28 სტატია ქართულ ენაზე; 24-ს რეზიუმე რუსულად; 4 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

4 სტატია რუსულ ენაზე; 4-ს რეზიუმე ქართულად.

5. ეთნოგრაფია

5 სტატია ქართულ ენაზე; 1-ს რეზიუმე რუსულად; 1-ს – რუსულ-ფრანგულად; 3 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

1 სტატია რუსულ ენაზე; რეზიუმე გერმანულად;

6. ხელოვნებათმცოდნეობა

15 სტატია ქართულ ენაზე; 4-ს რეზიუმე რუსულად; 10 პარალელურ გამოცემაში რუსულ ენაზე;

1 სტატია რუსულ ენაზე; რეზიუმე ქართულად.

7. ფსიქოლოგია

8 სტატია ქართულ ენაზე; 6-ს რეზიუმე რუსულად.

როგორც ვხედავთ, ვითარება საკმაოდ რთულია, არაერთგვაროვანია. 60-იანი წლებიდან მოხდა გარკვეული სტანდარტის შემუშავება. **ქართულ ენას ფაქტობრივ გაუთანაბრეს რუსული ენა.** რედაქციის მოთხოვნა ასეთია: „წერილები წარმოდგენილი უნდა იყოს ავტორის სურვილისამებრ ქართულ ან რუსულ ენაზე. ქართულ ტექსტს თან უნდა ახლდეს რუსული და მოკლე ინგლისური რეზიუმე, ხოლო რუსულ ტექსტს – ქართული და მოკლე ინგლისური რეზიუმე“ (მოამბე, 1974).

თუ 60-იან წლებამდე აშკარად ჭარბობდა ქართულენოვანი სტატიები, 60-იანი წლებიდან მოკიდებული (განსაკუთრებით 70-იანი წლებიდან) ჭარბობს რუსულენოვანი სტატიები. ქართულენოვანი ძირითადად ჰუმანიტარულ (ქართველოლოგიურ) დარგებშია.

მაგალითისათვის ერთი ნომერი „მოამბისა“ (ტ. 75, №3, 1974): გამოქვეყნებულია 56 სტატია; 51 რუსულად, 4 ქართულად (ფსიქოლოგია, ენათმეცნიერება, ფილოლოგია, არქეოლოგია). ეს ტიპური ვარიანტია. ამ მოვლენას ხელი იმანაც შეუწყო, რომ მოსკოვი – უმაღლესი საატესტაციო კომისია (BAK) ითხოვს დისერტაციის რუსულ ენაზე თარგმნას. 1975 წლამდე დისერტაცია შეიძლებოდა გაგზავნილიყო BAK-ში ქართულადაც, ხოლო 1975 წლიდან – მხოლოდ რუსულად; იგზავნებოდა პუბლიკაციებიც, ამიტომ ავტორები „იოლებდნენ“ საქმეს (აღარ სჭირდებოდათ

რუსულად თარგმნა...). ეს პრობლემა მოიხსნა 90-იანი წლებიდან: საქართველოში შეიქმნა სწავლულ ექსპერტთა საბჭო და აღარ იყო საჭირო დისერტაციის მოსკოვში გაგზავნა, მაგრამ ამას ძირითად პუბლიკაციების ენაზე გავლენა არ მოუხდენია.

მეტიც, სწავლულ ექსპერტთა საბჭოს მოთხოვნა არის, დისერტაციის დაცვა გაიმართოს ქართულ ენაზე, მაგრამ უცხოენოვანი პუბლიკაციების რაოდენობა არ იკლებს. მოხდა ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება: უცხოენათაგან პრიორიტეტი მიენიჭა ინგლისურს. სამეცნიერო კრებულების რეზიუმირება ხდება უმეტეს შემთხვევაში მხოლოდ ინგლისურად. მაგალითად „აკადემიის მოამბის“ თაობაზე აღვნიშნეთ. ასეთივეა ვითარება უნივერსიტეტის შრომების ბოლო ტომებში. გამოვიდა 23 ტომი „საენათმეცნიერო ძიებებისა“. 1-3 ტომში (1980-1983) რეზიუმეები რუსულია. მე-4 – მე-6 ტომებს (1994-96) რეზიუმე საერთოდ არ ახლავს, მე-7 ტომიდან მოყოლებული (1997) ყველა სტატიას ახლავს ინგლისური რეზიუმე (გამონაკლისია XXI ტომი, სადაც რეზიუმე საერთოდ არაა!).

არ იქნებოდა უინტერესო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კიდევ ერთი პერიოდული გამოცემის გაცნობა.

1961 წლიდან მეცნიერებათა აკადემია 10 წლის განმავლობაში გამოსცემდა „საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბეს“. გამოდიოდა წელიწადში 6 ნომერი. ეს გამოცემა ერთგვაროვანი იყო 10 წლის მანძილზე.

გამოცემის პირველ წელს ექვსივე ნომერში გამოქვეყნდა 113 სტატია (ნომრების მიხედვით ასეა განაწილებული: 23-14-15-17-20-24); მათგან 97 ქართულ ენაზე, 16 – რუსულად. რუსული ენის გამოყენებას განაპირობებს ორი ფაქტორი: ავტორთა ვინაობა (არაქართველები: მაგ. აღ. მაჰომეტოვი, ვ. სარბეი...) და თემატიკა; მაგალითად პ. მურადიანის საპასუხოდ (სომხური წარწერები ჯვრის მონასტერში) იბეჭდება წერილები რუსულ ენაზე... ყველა ნომერს აქვს სარჩევი პარალელურად რუსულ ენაზეც. რეზიუმე იშვიათია; მაგალითად 6 ნომერში 4-ს აქვს რუსული რეზიუმე. „საზოგადოებრივი მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე“ ამ პრინციპით გამოდიოდა 10 წელი.

შემდეგ (1971 წლიდან) „მოამბე“ დაიშალა. თითქმის ყველა განყოფილება აკადემიისა (ქართული ენა და ლიტერატურა, ისტორია, ქიმია, ბიოლოგია...) გამოსცემს „მაცნეს“. ესაა კვარტალური გამოცემა.

თავიდან „მაცნე“ გამოდიოდა იმავე პრინციპით, რა პრინციპითაც მისი წინამორბედი. წერილები იბეჭდებოდა ქართულად, „ქართულ წერილებს ავტორის სურვილის მიხედვით დაერთვის რეზიუმე რუსულ და ერთ-ერთ უცხო ენაზე“. მაგალითად 1971

წლის პირველ ნომერში გამოქვეყნდა 16 წერილი, მათგან ერთი რუსულად; რეზიუმე ჰქონდა ერთ წერილს, სარჩევი იბეჭდებოდა რუსულ ენაზეც.

ასევე: 1972 წლის ოთხივე ნომერში გამოქვეყნდა 78 წერილი, მათგან 10 რუსულად (ამ შემთხვევაშიც ავტორის სადაურობისა და თემატიკის პრინციპი მოქმედებს). რეზიუმეების რაოდენობა თანდათან იზრდება. 80-იანი წლებიდან რუსული რეზიუმე საგაღმწელო გახდა.

აკადემიის სისტემაში უამრავი გამოცემაა – ინსტიტუტების შრომები, თემატური კრებულები, ერთჯერადი გამოცემები. ვითარება თითქმის ერთგვარია (ანალოგიური „მოამბის“ ვითარებისა). ჰუმანიტარულ (განსაკუთრებით ქართველოლოგიურ) დარგებში პუბლიკაციების ენა ქართულია. არის არაქართულენოვანი გამოცემებიც.

ერთი ნიმუში: 1946 წელს გამოიცა I ტომი „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერებისა“; 30-ე ტომამდე (1991) სულ რამდენიმე სტატია გამოქვეყნდა ევროპულ ენებზე (მაგალითად, ტ. XVIII, 1973; 1 ფრანგულად, 2 გერმანულად, 9 რუსულად, 22 – ქართულად). XXX-XXXIV ტომები ფაქტობრივ ქართულია (რეზიუმეებიც კი არ ახლავს უცხო ენაზე). თუმცა ეს ერთი უკიდურესობაა. სხვა შემთხვევაში (მაგალითად ტექნიკური გამოცემები) ძირითადად არაქართულენოვანია.

სხვაგვარია თბილისში გამოშვებული საკავშირო გამოცემების ენობრივი ვითარება. მაგალითად: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადული“ (I ტ. – 1974წ.; 22-ე ტ. – 2003წ.). სტატიების ენა – რუსულია; რეზიუმეების – ქართული და ინგლისური. რამდენიმე ტექსტი გამოქვეყნდა პარალელურად ქართულ ენაზე.

ანალოგიურია სამეცნიერო სესიების ენაც. თუ კონფერენცია იყო ადგილობრივი ან რესპუბლიკური მნიშვნელობის, სამუშაო ენა იყო ქართული და რუსული, იშვიათად უცხოური. ევროპულ ენაზე წაკითხული მოხსენება ითარგმნებოდა. საერთაშორისო მნიშვნელობის სიმპოზიუმების სამუშაო ენა საქართველოში ქართულთან ერთად იყო ევროპულიც.

თუ ჩვენ მიერ წარმოდგენილ გრძელ ისტორიას გადავაგლებთ თვალს, დავასკვნით: **XX საუკუნის დასაწყისში, როცა ხდება აღორძინება-დამკვიდრება ქართული სამეცნიერო ენის; როცა სამეცნიერო ლიტერატურის ენად ფუძნდებოდა ქართული, გაცილებით დიდი იყო ყურადღება ამ საქმისადმი.** ეს გასაგები-

ცაა – იქმნებოდა ფაქტობრივ ახალი რამ. ათეული წლების შემდეგ, როცა შეიქმნა და დამკვიდრდა ქართული სამეცნიერო ენა, განედლა მისადმი ყურადღება, რამაც შეიძლება სავალალო შედეგამდე მიგვიყვანოს. შიში არ არის უსაფუძველო: უცხოური ტერმინოლოგიის მოჭარბება იმ შემთხვევაშიც, როცა გვაქვს შესაბამისი ქართული ტერმინები; ახალი უცხოური ტერმინების უპედაციო გადმოტანა – ქართული ენის ბუნების გაუთვალისწინებლად; არასავალდებულობა ქართული ენისა მეცნიერულ აზროვნებაში და მისთანანი ამ შიშის საფუძველს ქმნის.

ლიტერატურა:

მარგველაშვილი, 2000 – ტაძარი (ტექსტის ავტორი პ. მარგველაშვილი), თბილისი, 2000.

მელიქიშვილი, 2000 – პ. მელიქიშვილი, ფრაგმენტი საჯაროდ წარმოდგენილი სიტყვიდან: „ბურჯი ეროვნებისა“, №1-2, 2000.

მეტრეველი, 1982 – რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბილისი, 1982.

მეტრეველი, 1985 – რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 9, თბილისი, 1985.

მეტრეველი, 1998 – რ. მეტრეველი, ფუძედ დაედო გელათი: „ბურჯი ეროვნებისა“, №2, 1998.

მოამბე, 1974 – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 75, №3, 1974.

ნუცუბიძე, 1968 – შ. ნუცუბიძე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორია: „სკოლა და ცხოვრება“, 1968.

ოქმები – პროფესორთა საბჭოს ოქმები, თბილისი, 2006.

სახალხო საქმე – გაზეთი „სახალხო საქმე“, 1919წ. 2 იანვარი.

ლამბაშიძე, 1986 – რ. ლამბაშიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები, თბილისი, 1986.

შანიძე, 1983 – ა. შანიძე, პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართული სამეცნიერო წრე: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 8, 1983.

ჩიქობავა, 1968 – არნ. ჩიქობავა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და ქართული სამეცნიერო აზროვნების აღორძინება, „ციცქარი“, №10, 1968.

ჯავახიშვილი, 1971 – ი. ჯავახიშვილი, ბრძოლა საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის, თსუ შრომები, B1 (138), 1971.

ჯავახიშვილი, 1948 – ი. ჯავახიშვილი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსების ისტორიისათვის, თსუ შრომები, XXX, 1948.

ჯორბენაძე, 1989 – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I, თბილისი, 1989.

ჯორბენაძე, 1981 – ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბილისი, 1981.

ჯორბენაძე, 1988 – ს. ჯორბენაძე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორია, თბილისი.

იმავე ეპოქის მეორე საგანმანათლებლო და სამეცნიერო ცენტრში, იყალთოში, გარდა მსგავსი საგნებისა, ისწავლებოდა **მჭედლობა, კერამიკა** („მეკეცეობა“), **მევენახეობა, მეღვინეობა** (თავი შვილი, 1938).

როგორც მიუთითებენ, ეს აკადემიები „ქართული კულტურისა და განათლების მძლავრ კერას წარმოადგენდა... კულტურის მძლავრ კერებად ითვლებოდა საქართველოს საზღვრებს გარეთ დაარსებული საგანმანათლებლო ცენტრებიც, სადაც ინტენსიური მწიგნობრული და სამეცნიერო საქმიანობა წარმოებდა... სწორედ ამ დროს შეიქმნა მყარი ტრადიციები სიტყვათა წარმოებისა და თხზვისა“ (დამბაშიძე, 1986, 90).

სამწუხაროდ, იმდროინდელი საგანმანათლებლო კერების სასწავლო გეგმებისა თუ პროგრამების შესახებ მასალები ნაკლებად შემოგვრჩა. ჩვენ ძირითადად შეგვიძლია ვიმსჯელოთ იმ სამეცნიერო ნაშრომების მიხედვით, რომლებიც შეიქმნა ამ ცენტრებში. ამ ცენტრებში მოღვაწეთა ორიგინალური თუ ნათარგმნი ძეგლების ენის ანალიზმა ბევრი საინტერესო მასალა გამოაგლინა ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ისტორიისათვის (ყაუხჩიშვილი, 1940; შანიძე, 1946; კახაძე, 1947; აბულაძე, 1964; მელიქიშვილი, 1975 და სხვ.).

მიუთითებენ იმასაც, რომ ბევრი იმ დროს შექმნილი ტერმინი დღესაც არ კარგავს მნიშვნელობას; ეს განსაკუთრებით იქმის ფილოსოფიაზე, ისტორიულ მეცნიერებებზე თუ სხვა. ენათმეცნიერებაში გამოყენებული არაერთი ტერმინი იმ ეპოქიდან იღებს სათავეს: **არსებითი, მეტყველება, სიბრძნის-მეტყველება, გონიერი, ნივთი, ნივთიერი, სულიერი, წარმოება, მსგავსებითი, მოძღვრება, მეცნიერება, სიტყვიერება, იგივეობა, ცვალებადი, მოქმედებითი, რომელობა, რაოდენობა** და სხვა (დამბაშიძე, 1986, 91). ცხადია, იმ ცნებათა შინაარსი, რომლებიც ამ ტერმინებით აღინიშნება, არ შეესაბამება (უმეტესად) დღევანდელ ვითარებას. თუმცა ეს ამჯერად არ არის ჩვენი მიზანი, ეს დამატებითი კვლევის საგანია.

ასე რომ, ფილოლოგიურ, კერძოდ კი ენათმეცნიერულ, ტერმინოლოგიას ქართულ ენაში საკმაოდ ხანგრძლივი და საინტერესო ისტორია აქვს. თუმცა ძველი დროის საგრამატიკო თუ ფილოსოფიური შრომები ნაკლებად შემოგვრჩა. მათ შორის მნიშვნელოვანია მე-11 საუკუნის მეორე ნახევრის გრამატიკული ტარქტატი „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“, რომელიც 1990 წელს გამოცდა მ. შანიძემ. მისი აზრით, ტარქტატის ავტორი უნდა იყოს არსენ იყალთოელი. აშკარაა, რომ არსენ იყალთოელი თავის ნა-

საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიის გაქართულება დინამიკაში

ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის წარმოქმნა-ჩამოყალიბებას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. თუმცა აქ უნდა გაირჩეს ტრადიციული ქართული სამეცნიერო დარგები და, ასე ვთქვათ, არატრადიციული დარგები. ტრადიციულ ქართულ დარგებს მიეკუთვნება ძირითადად ჰუმანიტარული დარგები, არატრადიციულად განიხილება ძირითადად საბუნებისმეტყველო და ტექნიკური მეცნიერებანი, თუმცა მეტ-ნაკლებად ასეთი მსჯელობა პირობითია.

საინტერესოა გავიხსენოთ გელათის აკადემიაში (დაარსდა 1106 წელს გელათის მონასტერთან დავით აღმაშენებლის მიერ) სწავლება მიმდინარეობდა ტრივიუმისა და კვადრიუმის ციკლების მიხედვით.

ტრივიუმის ციკლის საგნები იყო:

1. **ქვეყნის საზომლო** (ე. ი. გეომეტრია);
2. **რიცხუნი** (ე. ი. არითმეტიკა);
3. **სამუსო** (ე. ი. მუსიკა).

კვადრიუმის ციკლის საგნები იყო:

1. **ფილოსოფია** – ა) საქმითი
ბ) მხედველობითი
გ) განმსიტყველობითი
2. **რიტორიკა** – ა) თანამზრახველობისა
ბ) მეპაექრობისა
გ) დღესასწაულობისა
3. **გრამატიკა** –
4. **ვარსკვლავთმრიცხველობა** (ე. ი. ასტრონომია)
(ქართ. ენც. 3, 36).

შრომში „ბერძენი ართრონების ფუნქციისა და ბრუნების მიხედვით ფორმაცვალების გვერდით განიხილავს მათ მიმართებას სათანადო ქართულ ფორმებთან. ამ მსჯელობაში ჩვენთვის ფრიად საინტერესოა **გრამატიკული ტერმინები და მათი წარმოების წესი**“ (უთურგაიძე, 1999, 11).

როგორც ირკვევა, უკვე საკმაოდ მკაფიოდ არის შემუშავებული ტერმინთა წარმოების წესი და საკმაოდ კარგად არის ჩამოყალიბებული საენათმეცნიერო ტერმინოლოგია:

„ტრაქტატში გამოყენებულ ტერმინთაგან ბევრი დღემდე შემოგერჩა; ბუნებრივია, მათ ვხვდებით მე-18 საუკუნის გრამატიკებში; სწორედ მათი საშუალებით გადმოეცა მე-19 და მე-20 საუკუნეებს ეს ტერმინები; კერძოდ: **სახელი, ნათესავი „სქესი“, მიცემითი, წოდებითი**; ბრუნვათა სახელების წარმოება ხდება საწყისთა ფორმებიდან წარმოქმნილი **-ით** სუფიქსით: მიცემა – **მიცემითი, წოდება – წოდებითი**... აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ტერმინთა წარმოების ეს ყალიბი უფრო ადრეც გვხვდება ქართულ სახელთა დერივაციაში“ (უთურგაიძე, 1999, 11-12).

მიუთითებენ იმასაც, რომ არის შემთხვევები, როცა ბერძნული ტერმინი პირდაპირ გადმოაქვთ ქართულად, არის შემთხვევები, როცა მისი ქართული შესატყვისი კეთდება (ფაქტობრივ ითარგმნება). ჩვენი შემთხვევისათვის ამ თემაზე ვრცლად აღარ გავაგრძელებთ მსჯელობას... ამის თაობაზე არსებობს სპეციალური ლიტერატურა (ქურციკიძე, 1983; რაფავა, 1983; დამბაშიძე, 1986; ფოცხიშვილი, 1995; სარჯველაძე, 1984 ქაროსანიძე, 2006 და სხვა).

ერთს კი აღვნიშნავთ: „სიტყვა ართრონთათჳს“ არ ჩანს ერთადერთი ნაშრომი საგრამატიკო ხასიათისა იმ დროისათვის. მ. შანიძე ასეთ დასკვნას გვთავაზობს: „სიტყვა ართრონთათჳს“ არის უტყუარი საბუთი იმისა, რომ ქართველებს XI-XII საუკუნეებში მართლაც ჰქონდათ გრამატიკული ლიტერატურა; ეს იმასაც მოწმობს, რომ მოგვიანო ეპოქაში XVI-XVII საუკუნეების მწიგნობართ წინ დაუხვდათ ენათმეცნიერული კვლევის ხანგრძლივი ტრადიციები. როგორც ირკვევა, ამ ტრადიციათა ჩამოყალიბებას ხელს უწყობდა არა სომხური, არამედ ბერძნული კულტურის გარემო“ (შანიძე, 1990).

ამასაც აღვნიშნავთ: „ის ფაქტი, რომ ძველი ქართული სალიტერატურო ენა ნორმებს მტკიცედ იცავს, საფუძველს იძლევა, ვივარაუდოთ ძველ პერიოდში გარკვეული ტიპის გრამატიკის, ან ნორმათა კრებულის არსებობა“ (სარჯველაძე, 1984, 198).

განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო XVIII-XIX საუკუნეები ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განვითარების თვალ-

საზრისით. ამ პერიოდში ზ. შანშოვანიდან („მოკლე დრამმატიკა ქართულისა ენისა, ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან, 1737 წელსა“) მოყოლებული არაერთი პრაქტიკული გრამატიკა შეიქმნა. განუსაზღვრელია მნიშვნელობა ანტონ პირველის გრამატიკისა. „ანტონის გრამატიკა არსებითად პირველი გრამატიკაა ქართული ენისა, მასთან ყველაზე ვრცელი პრაქტიკულ (წინარემეცნიერულ) გრამატიკათა შორის, რაც კი დღემდე დაწერილა“ (ჩიქობავა, 1965, 90) და მას „ემყარება რიგი გრამატიკა ქართული ენისა XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში და XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში“ (იქვე, 19). კიდევ ერთი შეფასება: „ანტონ პირველის „ქართული დრამმატიკის“ მნიშვნელობა არა მარტო იმით განისაზღვრება, რომ ეს არის პირველი სრული სასკოლო გრამატიკა, არამედ იმითაც, რომ მისი გავლენა შემდგომი დროის გრამატიკოსებზე დიდზე დიდ იყო და გრამატიკული აზრის განვითარება საქართველოში სრულად არ იქნება წარმოდგენილი, თუ ანტონის გრამატიკა გამოწველილვით არ იქნება შესწავლილი“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 3).

ი. აბულაძის თქმით, „ზ. შანშოვანის „ქართულ გრამატიკას“ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. იგი პირველი ცდაა ქართული გრამატიკის შედგენისა“: ცდა, რომელსაც ზურაბის თანამედროვეთაგანი და ახლო თანამშრომელი – ვახუშტი ბატონიშვილი – სამართლიანად უყურებს როგორც „გზას დრამატიკისას უსრულს“ (აბულაძე, 1940, 158). მიუხედავად იმისა, რომ ზ. შანშოვანის გრამატიკა სომხური გრამატიკის მიხედვით იქმნებოდა (ჩიქობავა, 1965, 87), მასში არის ზოგი ფასეული დაკვირვება, **ტერმინოლოგიური სიახლე**, რაც „უცვლელად (ანდა ერთგვარად (ცვლილი) ანტონის გრამატიკაშიც იყო შემდეგ გამოყენებული და ქართული ენის გრამატიკაში დამკვიდრდა (ამჟამად ძნელია იმის თქმა, აქედან რა უკვე მოიპოვებოდა და რა არის ზ. შანშოვანის შექმნილი. **საგრამატიკო ტერმინების ისტორია ქართული ენის გრამატიკის ისტორიას გვანიშნებს**. საკითხს ცალკე შესწავლა ესაჭიროება“ (ჩიქობავა, 1965, 87).

ამდენად, ანტონი გარკვეულად ემყარება წინამორბედ გრამატიკოსთა (ყოველ შემთხვევაში ზ. შანშოვანის) მონაპოვარს, ისევე, როგორც ზ. შანშოვანი, ივარაუდება, ადრინდელ გრამატიკებს ქართული თუ სხვა ენებისას: მაგრამ მთავარი ისაა, რომ პირველად ქართულ სინამდვილეში ანტონმა შეძლო სისტემური სახე მიეცა, ერთგვარად შეეჯამებინა არსებული და განეგრძო იგი თავისი უბადლო ნიჭის წყალობით; ფაქტობრივ შეექმნა სრული გრამატიკა ქართული ენისა და საფუძველი მოემზადებინა ქართული ენის შემდგომი კვლევისათვის.

ორიოდე სიტყვა კვლავ ანტონის გრამატიკაზე. როგორც ცნობილია, ანტონის გრამატიკის ორი ვარიანტი არსებობს: პირველი – 1753 წლისა და მეორე – 1767 წლისა. ჩვენი მსჯელობა ემყარება მეორე ვარიანტს, რომელიც პირველად რ. ერისთავმა გამოსცა 1885 წელს, ხოლო მეორედ 1997 წელს გამოიცა; ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ე. ბაბუნაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. კიკნაძემ. ლექსიკონი დაურთო ე. ბაბუნაშვილმა.

ჩვენ სწორედ ეს თანდართული ლექსიკონი გვინტერესებს ამჯერად. ეს არის გრამატიკულ ტერმინთა მოკლე ლექსიკონი, რომელშიც სამასამდე ტერმინია განმარტებული (ანტონი, 1997, 397-406), როგორც გამომცემელი წერს, „ანტონის გრამატიკულ ნააზრევში გარკვევის გასაადვილებლად“ (იქვე, 7). საგანგებო კვლევის გარეშე შეუძლებელია ანტონის მიერ გამოყენებულ ტერმინებზე მსჯელობა. ყურადღება უნდა მივაპყროთ იმას, რომ ანტონი თავად წერს: „და მუნვე როსსიასა შინა ყოფასა ჩემს ვიკითხვიდ ელინურისა და ლათინურისა და ფრანცისურისა და იტალიანურისა და გერმანურისა და რუსურისა ენათა მეცნიერად, ვითარმედ ვითარიმე იყო გუარი მარებად ნაწილთა სიტყვსათა და სახელთა მათთა ენათა მათ შორის თქმულთა“ (ანტონი, 1997, 9). ასე რომ, ამ ტერმინთაგან რომელი არის აღებული რომელი ენიდან, კალკირებული თუ თარგმნილი, მიხედვით გაკეთებული თუ შექმნილი, საგანგებო კვლევის გარეშე ამის გარკვევა ძნელია. ჩვენთვის ისაა საგულისხმო, რომ ანტონის გაგლეგნა გასდევს მთელ XVIII-XIX საუკუნეებს და, როგორც ითქვა, ბევრი ტერმინი ანტონის მიერ შექმნილი თუ ანტონის მიერ გამოყენებული დღესაც არ კარგავს მნიშვნელობას, თუმცა ამ ტერმინით აღნიშნული ცნება შეიძლება განსხვავებული იყოს.

მაგალითისათვის, იმავე მნიშვნელობით იხმარება ანტონის მიერ გამოყენებული ტერმინები: **ასო**, **ბრძანებითი**, **დადებითი** (ხარისხი) **მარცვალთი**, **ნამყო**, **სახელზმნა**, **სქესი**, **მარცვალთი**, **ქვემდებარე**, **შორისდებული**, **უკუთქმითი**, **ჩვენებითი** (ზმნიზედა) და სხვა...

განსხვავებული შინაარსით გამოიყენება: **არსებითი** (ზმნა), **აღმატებითი**, **განუსაზღვრელი** (სიტყვა, სქესი...), **დაწყებითი** (კავშირი), **მოქმედებითი** (წინადადებაში რომელიმე წევრის რეალურად არსებობა), **ნათესაობითი** (წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფი), **პირობითი** (პირიანი ზმნა), **საზოგადო** (ქარაგმის სახეობა), **სქესი** (ზმნის კილო) და სხვა...

სშირია შემთხვევა, როცა ანტონი ბერძნულ-რომაულ ტერმინებს უცვლელად გადმოიღებს: **იპოდოსტოლი** (= გარემორთხული), **იპოტეტიკა** (= თუბითი სქესი), **კანკელდობა** (ბრძანე-

ბა), **ლატრია** (ქარაგმის სახე), **ოქსია** (მახვილი), **პროსოდანი** (თქმა), **სტილმა** (წერტილი), **დრამმი** (ასო, ბგერა) და სხვა; თუმცა ისიც საგულისხმოა, რომ ზოგი ამ ტერმინთაგანი სინონიმურად გამოიყენება: **მახვილი**, **თქმა**, **ასო**... რა შემთხვევაში გამოიყენება ლათინური და რა შემთხვევაში ქართული, ამჯერად ძნელი სათქმელია, ამას ძიება უნდა.

„ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით სრული აღმავლობა გამოჩენილი ქართველი ლექსიკოგრაფის სულხან-საბა ორბელიანის (1658-1725) სახელს უკავშირდება, როდესაც მწერლობასთან ერთად კვლავ აღორძინდა ჩვენში ფილოსოფიური აზროვნება და ლიტერატურა. მისი ლექსიკონი ცნებათა უჩვეულო დეტალიზაციისა და მეცნიერული განსაზღვრის თვალსაზრისით დღესაც ერთ-ერთი ძირითადი წყაროა ამა თუ იმ დარგის ტერმინების შემუშავების დროს“ (ღამბაშიძე, 1986, 92).

განსაკუთრებით ინტენსიური იყო ტერმინოლოგიური მუშაობა XIX საუკუნეში. ჩვენ აქ არ ვაპირებთ დეტალურ განხილვას ამ მუშაობისა, დავასახელებთ მხოლოდ ძირითად ფაქტებს ამ პრობლემასთან დაკავშირებულს, რომ საერთო სურათი შეიქმნას, **დღევანდელი ვითარება საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიისა რა ტრადიციებს ემყარება, რა გზა გაიარა მან და რამდენად სწორად შეიძლება შეფასდეს თანამედროვე მდგომარეობა.**

როცა XIX საუკუნის ტერმინოლოგიურ საქმიანობას ვხეებით, უპირველესად დავით და იოანე ბაგრატიონების ლექსიკოგრაფიული მოღვაწეობა უნდა გავისხენოთ. ისინი არა მარტო აგრძელებენ წინამორბედთა ტრადიციებს (განსაკუთრებით ს.-ს. ორბელიანისა), არამედ ქმნიან ახალი ტიპის ორენოვან და მრავალენოვან ლექსიკონებს; ისინი არიან პირველი დარგობრივი ლექსიკონების ავტორები (ქუთათელაძე, 1967); დიდძალ ტერმინოლოგიურ მასალას შეიცავს იოანე ბაგრატიონის „ექვსტომიანი“ (40 000 სიტყვის შემცველი) რუსულ-ქართული ლექსიკონი, შედგენილი 1807 წელს; მასში შეტანილია, ერთი მხრით, ტერმინები ცოდნის ისეთი დარგებიდან, როგორცაა: ფილოსოფია, ფსიქოლოგია, ეთიკა, ლოგიკა, იურისპრუდენცია, მითოლოგია, ენათმეცნიერება, პოეტიკა, რიტორიკა, გრამატიკა, ისტორია და, მეორე მხრით, სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობასთან, რელიგიურ რიტუალებსა და სამხედრო ცერემონიალთან დაკავშირებული სიტყვები, სამედიცინო, ბოტანიკური და ზოოლოგიური ტერმინები. მხოლოდ ბუნებისმეტყველებასთან დაკავშირებული ტერმინები 5 000-მდეა. ეს თარგმნით-განმარტებითი ლექსიკონი, რომელშიც თავმოყრილია დიდძალი დიალექტოლოგიური მასალა, თანამედროვე

ლექსიკოგრაფიის თვალსაზრისით დიდი ინტერესს იწვევს“ (დამბაშიძე, 1986, 95). ისიცაა საგულისხმო, რომ იოანე ბაგრატიონისთვის ხელმისაწვდომია რამდენიმე ენა: რუსული, თურქული, არაბული, სპარსული, სომხური, ფრანგული, ლათინური... ეს გარკვეულ ფასს სდებს მის ნაშრომს...

საგანგებო შესწავლის საგნად უნდა იქცეს სამოციანელთა ტერმინოლოგიური მოღვაწეობა. არის ცალკეულ ავტორთა შესახებ არსებულ გამოკვლევებში ამის თაობაზე საუბარი (მაგალითად: შალამბერიძე, 1966; ძიძიგური, 1963 და სხვა). მაგრამ ესაა ზღვაში წვეთი, თუ გავითვალისწინებთ ი. გოგებაშვილის, რ. ერისთავისა და სხვათა დამსახურებას ამ სფეროში. განსაკუთრებით კი რ. ერისთავის მოღვაწეობას, რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს XIX საუკუნის II ნახევრის საქართველოში მამამთავრად ტერმინოლოგიური მუშაობისა.

1882 წელს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა, ფაქტობრივ, განცხადება: „ტერმინოლოგიის უქონლობა აბრკოლებს როგორც სხვადასხვა სახელმძღვანელოთა შედგენას, ისე დედაენაზედაც სწავლებას, რადგან მასწავლებლებს არა აქვთ სკოლაში სახმარებელი სხვადასხვა საგნების ტერმინები, რომელნიც აუცილებლად საჭიროა სკოლაში ადვილად და თავისუფლად სწავლის წაყვანისათვის“ („დროება“, № 225, 1882) ამ განცხადების ავტორები იყვნენ თბილისის სახელოსნო სასწავლებლის მასწავლებლები ა. დულაძე და ი. მრეველიშვილი.

ყურადღებას მივაპყრობთ: ქართული ტერმინოლოგიის უქონლობა

ა) აბრკოლებს სახელმძღვანელოთა შედგენას;

ბ) აბრკოლებს დედაენაზე სწავლებას და

ბ) ხელს უშლის სწავლის პროცესის ადვილად და თავისუფლად წაყვანას.

საკითხი პრინციპულად სწორადაა დასმული. იქვე ტერმინოლოგიის ერთგვარონებაზეც არის ყურადღება გამახვილებული: „ტერმინები გვაქვს, მაგრამ გაფანტულია; საჭიროა მათი შეკრება და გამოცხადება საყოველთაო სახმარებლად, რომ ყველგან ერთგვარი ტერმინების ხმარება იქნეს შემოღებული და არა ხელმძღვანელობდეს მასწავლებელი თავისთავად მოგონებულის ტერმინებით“ (იქვე).

ამ განცხადებას საკმაოდ საინტერესო გამოსხმარება მოჰყვა. იმჟამინდელი ინტელიგენცია ხედავს პრინციპულ აუცილებლობას ქართული ტერმინოლოგიის შემუშავებისას; ტერმინთა უნიფიცირების საკითხი მწვავედ დაისვა: „დღევანდლამდის,

ვინც კი მოჰკიდებდა ხელს, მარტო თავის ქეიფზედ აგებდა ტერმინებს და ამის გამო ლიტერატურაში ერთსა და იმავე საგნის სახელად ას ტერმინს შეხვდებით, რომელიც რევს და უკან აყენებს საქმეს („დროება“, № 258, 1887).

1882 წელს შეიქმნა საგანგებო ტერმინოლოგიური კომისია. თუ რამდენად სერიოზული იყო ეს საკითხი, იქიდანაც ჩანს, რომ კომისიის წევრები იყვნენ: ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, ი. მაჩაბელი, ზ. ჭიჭინაძე და სხვანი – კომისიის თავმჯდომარედ რ. ერისთავი აურჩევიათ.

გაზეთ „შრომაში“ გამოქვეყნდა სხდომის ანგარიში, სადაც საორგანიზაციო საკითხები განიხილებოდა; რა პრინციპით უნდა შეემუშავებინათ ტერმინები: „რ. ერისთავი, ა. წერეთელი და სხვები მოითხოვდნენ: 1. შევიტყოთ რა ტერმინები გვაქვს ქართულ ენაზე, გადავხედოთ ძველ წიგნებს, რომლებიც ახლა დაუვიწყებულა, ამისთვის საჭიროა კრებამ რიგ-რიგად განიხილოს ძველი სამეცნიერო წიგნები, შეკრიბოს ყველა ქართულ ენაზე ნახმარი ტერმინები. 2. ის, რაც ძველ წიგნებში რივიანადაა ნახმარი, უცვლელად შემოვიტანოთ, 3. ურიგოდ ნახმარი გადავაკეთოთ. 4. ტერმინები, რომლებიც ჩვენ ენაზე სრულებით არ არიან ნახმარი, შემოვიტანოთ სხვა ხალხის ენიდან... ამის წინააღმდეგნი იყვნენ: ი. ჭავჭავაძე და ი. გოგებაშვილი. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ: 1. ასე წამოწყებული საქმე შორს ვერ წავა. შესაძლებელია, ჩვენთვის საჭირო სიტყვები ძველ წიგნებში ცუდად იყოს ნახმარი; 2. უმჯობესია, კრება თავიდანვე შეუდგეს ტერმინების დამუშავებას და დრო არ დაჰკარგოს ძველი წიგნების ჩიჩქნაში“ („შრომა“, № 46, 1882). ეს ვრცელი ამონაწერი იმისთვის მოვიყვანეთ, წარმოდგენა შევიქმნათ იმ საქმიანობაზე, რომელიც გაიმართა XIX საუკუნის მიწურულს. შედეგად დამუშავდა არაერთი მნიშვნელოვანი ტერმინოლოგია. ამ მხრივ ფასდაუდებელია რ. ერისთავის მოღვაწეობა (იხ.: იორდანიშვილი, 1968). ეს პერიოდი ტერმინოლოგიური კვლევა-ძიებისა მეტ ყურადღებას იმსახურებს... ისიც საგულისხმოა, რომ იმდროინდელი ქართული პრესა დიდ ინტერესს იჩენდა ამ სამუშაოსადმი და სისტემატურად აშუქებდა (უფრო დაწვრილებით ამის თაობაზე იხ. დამბაშიძე, 1986. იქვე შეგიძლიათ გაეცნოთ ბიბლიოგრაფიასაც, იმჟამად პრესაში გამოქვეყნებული ნაშრომებისა).

ყოველივე ამან საკმაოდ მყარი ნიადაგი მოუმზადა XX საუკუნის ტერმინოლოგიურ საქმიანობას. ჩვენ ამჯერად ყურადღებას ვამახვილებთ ენათმეცნიერულ ტერმინოლოგიაზე, თუმცა ზოგჯერ არ მოხერხდება ასე განცალკავება – საერთო პრობლემატიკიდან გამომდინარე.

ტერმინოლოგიური მუშაობა განსაკუთრებით ფართო ხასიათს იძენს XX საუკუნეში. ამისათვის არსებობს ხელშემწყობი რამდენიმე პირობა:

- ა) ვითარდება მეცნიერების სხვადასხვა დარგი;
- ბ) იქმნება ეროვნული განათლების სისტემა;
- ღ) ფუნდდება სხვადასხვა ტიპის უმაღლესი თუ სპეციალური სასწავლებლები.

როგორც აღნიშნავდნენ, XX საუკუნის დასაწყისიდან ყველა ტიპის სასწავლებელში ძირითადი საგნები ქართულ ენაზე იკითხებოდა. ამ თემას ჩვენ ჩვენს წინა სტატიაშიც შევეხეთ – სამეცნიერო ლიტერატურის ენა. განსაკუთრებით უნივერსიტეტის დაარსებას აქვს ამ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა.

შეიმჩნევა ორი მიმართულება, ერთი ესაა ძირითადად 20-იან წლებში ტექნიკური დარგის სპეციალისტთა პოზიცია. XX საუკუნის მეორე ათწლეულში შეიქმნა საქართველოს ტექნიკური საზოგადოება, რომელმაც 1920 წელს გამოსცა „რუსულ-ქართული ტექნიკური ლექსიკონი“ (ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული ნაწილი). როგორც აღნიშნავენ, ამ ლექსიკონს ბევრი ნაკლი ჰქონდა. ეს არ იყო გამომწვეული მხოლოდ იმით, რომ თითქმის პირველი ცდა იყო ტექნიკური ტერმინოლოგიური ლექსიკონის გამოცემისა, აქ არსებითი ის იყო, რომ „ავტორებისათვის მთავარი ღოზუნგი იყო ინტერნაციონალურ ტერმინთა სრული უზულებელყოფა, ყველა ტერმინისათვის ქართული შესატყვისის დაძებნა. ამიტომაც იყო, რომ საერთაშორისო ტერმინთა ქართული თარგმანები ლექსიკონში ხელოვნურ ხასიათს ატარებდა (бензин – ბანკინი, кантора – ანგარანი, депо – საყუდი, комплект – საესი, монополия – ხოლოუფლება, термин – სახელსახი, иструкция – ხელსაძღვანო და სხვა) (დამბაშიძე, 1986, 102).

მიუთითებენ იმასაც, რომ ახალ ტერმინთა შექმნისას „ავტორებისათვის ხან ხალხური ეტიმოლოგიზაციის პრინციპი იყო ამოსავალი, ხან ემოციურ-ექსპრესიული, ხან კეთილხმოვნებისა ანუ ევფონისა, ხან კი ქართული სიტყვაწარმოების თვალსაზრისით სრულიად გაუგებარი გზა იყო არჩეული (არ იყო გამჭვირვალე სიტყვის შედგენილობა, მისი კომპონენტები – ძირი, მაწარმოებელი, აფიქსები და სხვ). ამიტომაც იყო, რომ ეს ფორმები ფეხს ვერ იკიდებდა და ენა ადვილად იცილებდა მათ თავიდან“ (დამბაშიძე, 1986, 103).

ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა პრინციპი ტერმინოლოგიური მუშაობისა. ვუკოლ ბერიძის აზრით, „ეს ლექსიკონი

წარმოიშვა როგორც რეაქცია, როგორც პასუხი თვითმპყრობელურ, გამარჯვებელი პოლიტიკისა (ბერიძე, 1952, 30). ეს ძალზე საინტერესო დასკვნაა: საუკუნოვანმა ანტიქართულმა პოლიტიკამ, რუსიფიკაციის ინტენსიურმა პროცესმა წარმოშვა ეს რეაქცია. ერთ-ერთ ავტორს ამ ლექსიკონისა, გიორგი ნიკოლაძეს, დღიურში ჩაუწერია: „მე გაქართულებას, ცხადია, გაღმა გადავების მიზნით ვქადაგებ, თორემ გიჟი ხომ არა ვარ, რომ მათემატიკას, ქიმიას ან ფიზიკას სახელების შეცვლას ვუპირებდე, ან მოველოდე ჩვენი პლანეტის რომელიმე კუთხეში“ (ნიკოლაძე, მოგონებები; ვიმოწმებთ რ. დამბაშიძის წიგნიდან, 103). ამ პრინციპმა არ გაამართლა. ეს პრინციპი გახდა 1921 წელს შექმნილი სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს მსჯელობის საგანი. ამ საბჭოს ფაქტობრივი თავმჯდომარე იყო ივანე ჯავახიშვილი (ოფიციალურად მოადგილე; თავმჯდომარე იყო განათლების სახალხო კომისარი დ. კანდელაკი) (ჯორბენაძე, 1981, 349). „ივანე ჯავახიშვილის მეთაურობით სამეცნიერო საბჭო არ ზოგავდა დახარჯულ დროს, ენერჯიას სამეცნიერო ტერმინოლოგიის დამუშავებაზე. პირველ სამ წელს 165 სხდომა ჩაატარა სამეცნიერო საბჭომ და ყველაზე დიდი დრო სწორედ სამეცნიერო ტერმინოლოგიაზე მუშაობას მოანდომა. არა მარტო პუმანიტარული დარგების ტერმინოლოგია შემუშავდა“ (ჯორბენაძე, 1981, 351). ჩვენ ამჯერად პუმანიტარული, კერძოდ საენათმეცნიერო ტერმინოლოგია გავინტერესებს. ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს სწორედ ივანე ჯავახიშვილის დამსახურება.

ჩვენ სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭო ვახსენეთ. ივანე ჯავახიშვილის მოღვაწეობა ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით გაცილებით ადრე დაიწყო. 1938 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 20 წლისთავზე ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „პირველი, რასაც უნდა მიქცეოდა ყურადღება, ეს იყო ქართული კულტურის შესწავლა; ქართული კულტურის ცოდნა მოგვეცემდა საშუალებას, იმ ძველი მარაგის გამოსაყენებლად, რომელზედაც აღმოცენებულყო, თუ გნებავთ, აღმდგარიყო მკვდრეთით ძველი ქართული მეცნიერება – ოდესღაც მდიდარი, მაგრამ შემდეგ დაკნინებული. ამ მიზნით საჭირო იყო ტერმინოლოგიის მასალების დაგროვება, ამასთანავე, საშუალება უნდა ჰქონოდა ახალგაზრდობას, მეცნიერება შეესწავლა ქართულად და მსჯელობის უნარი გამოემუშავებინა. ამისთვის 1907 წელს დაარსებული იყო პეტერბურგში ქართული სამეცნიერო წრე. თითქოს სრულიად მარტივი და უმნიშვნელო ამბავია, მაგრამ ამ სამეცნიერო წრეში სტუდენტები რომ თავს იყრიდნენ, მსჯელობა წარიმართებოდა ქართულად“ (ჯავახიშვილი, 1971, 10).

ერთ-ერთი მიზანი ამ წამოწყებისა, როგორც ითქვა, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის დამუშავება იყო. ძირითადად ამ წრეში ჰუმანიტარები იყვნენ, მაგრამ, როგორც აღნიშნავენ, ეს „წამოწყება მარტოოდენ ჰუმანიტარულ დარგებში მეცნიერული ტერმინოლოგიის დახვეწა-დაწინაურებით როდი იზღუდებოდა (ჯორბენაძე, 1981, 148).

ივანე ჯავახიშვილი არ იზღუდებოდა ამ წრის ხელმძღვანელობით და „1908 წელს თბილისში ქართველ ინტელიგენტთა დიდი ჯგუფი შეკრება (40 კაცამდე), სადაც ქართული ტერმინოლოგიის შემუშავების საკითხები დააყენა“ (ჯორბენაძე, 1981, 351). ი. ჯავახიშვილი მიზნად ისახავს ქართული სამეცნიერო ლექსიკონის შემუშავებასა და გამოცემას. ესაა ფაქტობრივ ტერმინოლოგიური ლექსიკონი. ამ მიზნით 1913 წელს ი. ჯავახიშვილს ვ. ბერიძის, ს. გორგაძის, კ. კეკელიძისა და ა. შანიძის თანავეტრობით წიგნაკი გამოუცია, სადაც საუბარი ყოფილა „იმ დიდ როლზე, რაც ქართული სამეცნიერო ლექსიკონის შექმნას შეუძლია შეასრულოს“ (ჯორბენაძე, 1981, 351). წიგნაკში წერდნენ თურმე: „ეს საჭიროა თავადაზნაურთა და ინტელიგენციის იმ გადაგვარებული წრეებისათვის კი არა, რომელნიც ქართულზე მწყვრალად ბრძანდებიან და დედა-ენის დაკნინება სრულებითაც არ აწუხებთ იმიტომ, რომ პირადი კეთილდღეობა და დაწინაურება შეადგენს მათს უმთავრეს საზრუნავს, არამედ ჩვენი ხალხის და ეროვნების იმ უმრავლესობისათვის, რომლისთვისაც ქართული წინანდებურად სტიქიურად დედა-ენაა და მისი აზროვნებისა და გრძობების ერთადერთი გამომხატველი“ (გამოწმებთ: ჯორბენაძე, 1981, 351).

ასე რომ, საუკუნის დასაწყისში დაწყებული ტერმინოლოგიური საქმიანობა წარმატებით გაგრძელდა 20-იან წლებში. ტექნიკური ტერმინოლოგიის შემდგენელეთა მთავარი ღოზუნგი გვასოსოვი: ყველაფერი ქართულად. ი. ჯავახიშვილი შენიშნავდა ამის პასუხად, რომ „ტერმინების ამ ხელოვნური სუროგატების შესწავლა უფრო ძნელი იქნებოდა, ვიდრე არსებული საერთაშორისო ტერმინებისა“ და სამი ძირითადი პრინციპი აიღეს სახელმძღვანელოდ:

1. როდესაც ორი ტერმინია, ერთი საერთაშორისო და მეორე ქართულად ნათარგმნი, მაგრამ უვარგისი ენის კანონებისა თუ მნიშვნელობის თვალსაზრისით, რჩება საერთაშორისო და ქართული უარყოფილი უნდა იყოს.

2. როდესაც მეორე ქართული ტერმინები წესიერად არის ნაწარმოები და შეეფერება ცნებას, ორივე ტერმინი რჩება.

3. თუ რამდენიმე ქართული ტერმინია, უპირატესობა ეძლევა იმას, რომელიც ენის კანონების თვალსაზრისით წესიერად არის ნაწარმოები (იხ. ჯორბენაძე, 1981, 352-353).

ეს იყო პრინციპები, რომელთა მიხედვითაც შეიქმნა მათემატიკურ ტერმინთა ლექსიკონი 1925 წელს, ლიტერატურისა და ენათმეცნიერების ტერმინოლოგია 1928 წელს... ჩვენ ეს უკანასკნელი გვანტერესებს, თუმცა მანამდე გვინდა შევეხოთ აკაკი შანიძის წვლილს ქართული საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიის შემუშავებისა და დახვეწის საქმეში.

XX საუკუნის ქართულ საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიის შექმნაში განუზომელია აკაკი შანიძის როლი და მნიშვნელობა.

ა. შანიძეს პრინციპული დამოკიდებულება აქვს სამეცნიერო ტერმინოლოგიისადმი. იგი, ცხადია, ზედმიწევნით იცნობს ტრადიციულ ტერმინოლოგიას, როგორც ქართულ ენაზე არსებულს, ისე უცხოურს. თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში იგი სამეცნიერო შრომებს წერს როგორც ქართულ, ისე რუსულ ენებზე; იგი არის თავმჯდომარე ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრისა პეტერბურგში და აქტიური წარმომადგენელი იქაური სამეცნიერო საზოგადოებისა.

ა. შანიძის პირველი პერიოდის ქართულენოვანი და რუსულენოვანი ნაშრომების შედარება საშუალებას მოგვცემს დავინახოთ მისი დამოკიდებულება სამეცნიერო ტერმინოლოგიისადმი. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი პირველი მონოგრაფია – „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში.“ ჩვენ ხელთა გვაქვს ამ მონოგრაფიის რუსული და ქართული ვარიანტები. როგორც ავტორი მიუთითებს, რუსული ვარიანტი „Субъектный префикс второго лица и объектный третьего в грузинских глаголах“ „ობიექტდებოდა რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის „Материали по Яфетическому языкознанию“ სერიაში. სტამბაში ჩაბარებული იყო 1915 წელს შემოდგომაზე, დაიბეჭდა სამი რვეული, მაგრამ წიგნის დამთავრება, სხვადასხვა დაბრკოლებათა გამო ვერ მოხერხდა“ (შანიძე, 1981, 530). ქართული ვარიანტი წიგნად გამოიცა 1920 წელს. იმავე წელს იქნა დაცული სადოქტორო დისერტაციად.

იმავე პერიოდში, როცა იბეჭდება რუსული ვარიანტი (1915 წ.), პეტერბურგში გამოქვეყნებულ ქართული სამეცნიერო წრის „კრებულში“ დაიბეჭდა ა. შანიძის ქართულენოვანი ნაშრომი „ქართული კილოები მთაში“.

ჩვენ შეგვეცადეთ, ამ ათგვერდიანი ნაშრომიდან ამოგვეწერა სამეცნიერო ტერმინები. დავინახეთ, ნაშრომის „ქართული სახის“ შექმნაზე თუ როგორ ზრუნავს ავტორი. ტერმინთა ერთი ნაწილი ტრადიციული ქართული ტერმინებია, ადრეულ ნაშრომებში დადასტურებული (სახელობითი, მოქმედებითი, ნამყო სრული, მყოფადი და სხვა), თუმცა ზოგჯერ შეცვლილი შინაარსით, ნაწილი ავტორის შექმნილი ჩანს (წყვილობითი, ოცობითი, მრავალგზისი, თემა და სხვა), ნაწილიც – შედარებით უმნიშვნელო – უცხოური ტერმინია გამოყენებული (კონიუქტივი, პრეფიქსი, სუფიქსი): (ნაშრომს ვიმოწმებთ 1981 წლის გამოცემიდან. როგორც წიგნის რედაქტორი (შ. ძიძიგური) მიუთითებს, ნაშრომი „დაბეჭდილია იმ სახით, როგორც ეს ადრეულ გამოცემებში იყო... დატოვებულ იქნა ძირითადად იმდროინდელი ტერმინოლოგიაც. მცირეოდენი შესწორება შეეხო მხოლოდ აშკარა შეცდომებს, თითო-ორი ტერმინს (მაგ., მოთხრობითი კილო – თხრობითი კილო, უღვლილება – უღლება) და რამდენიმე ორთოგრაფიას“ (შანიძე, 1981, 5-6). ამ ნაშრომში („ქართული კილოები მთაში“) გამოყენებული ტერმინებისათვის თვალის ერთი გადავლებაც საკმარისია, რომ დავინახოთ ავტორის დამოკიდებულება ამ საკითხებისადმი – „რამდენად ქართულია“ იგი.

ამოღება ხმოვნისა (= რედუქცია), აწმყო, ბგერა, ბრუნვა, ბრძანებითი, გუდამაყრული, დრო (1. ზმნის დრო, 2. მწკრივი), ზედსართავი, თემა (= ფუძე), თუშური, თხოვნის კილო, კატეგორიული ბრძანებითი, კბილისმიერი, კილო, კილოკავი, კნინობითი, კონიუქტივი, მეშველი ზმნა, მიცემითი, მიცემითი ობიექტი, მოქმედებითი ბრუნვა, მოქმედებითი ზმნა, მოხეური, მუღერი, მრავალგზისი, მრავლობითი, მყოფადი, მხოლობითი, ნამყო, ნამყოს სრული, ნამყო სრული, ნაცვალსახელი, ოცობითი, პრეფიქსი, რიცხვითი, სადაურობა, სახელი (= არსებითის), სახელობითი, სუფიქსი, უღვლილება, ფშაური, ფხოური, ყრუ ბგერა, ძირი, წყვილობითი, ხვესურული...

ადვნიშნეთ ზემოთ, რომ ამ ტერმინებს სხვადასხვა კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს. ამ ეტაპზე ჩვენ გაგვიჭირდება დაზუსტებით ვისაუბროთ თითოეული ტერმინის წარმომავლობაზე, ფაქტია ისიც, რომ ბევრი მათგანი ა. შანიძის კუთვნილებაა. ერთი კი არსებითია: თითქმის ყველა მათგანი დღეს მოქმედი ტერმინია და ამაშიცაა აკაკი შანიძის დიდი დამსახურება. ამის თაობაზე ქვემოთაც ვიტყვით.

ჩვენ გვინდოდა ამ მცირე მოცულობის ნაშრომის მაგალითზე გვეჩვენებინა ზოგადი დამოკიდებულება ა. შანიძის სამეცნიერო ტერმინოლოგიისადმი. ამ თემაზე ორიოდ სიტყვას კვლავაც

ვიტყვი: თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა აკაკი შანიძე ტერმინის სიზუსტეს, მოხერხებულობას (სიმარჯვეს), ამის თაობაზე საკმაოდ ვრცლად მსჯელობს ქართული ენის „გრამატიკის საფუძვლებში“ (შანიძე, 1973).

აქვე შევნიშნეთ: როცა ვსაუბრობთ ა. შანიძის დამსახურებაზე ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შექმნა-დამკვიდრებაში, ძირითადად ვემყარებით (ხელთა გვაქვს) ა. შანიძის გრამატიკის შემდეგი გამოცემები:

ქართული ენის გრამატიკა – 1930

ძველი ქართული ენა (სახელმძღვანელო სკოლებისათვის – ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა) – 1935

ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვეთი I, – 1942

ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვეთი II, – 1943

ქართული გრამატიკის საფუძვლები – 1953

ქართული ენის გრამატიკა – 1955

ქართული ენის გრამატიკა – 1962

ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები – 1973.

ამ სახელმძღვანელოთა შედარება ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესო სურათს ქმნის: ა. შანიძე მუდმივად ხვეწს, აზუსტებს, საჭიროების შემთხვევაში ცვლის ტერმინს, ამის მაგალითებსაც მოვიყვანო ქვემოთ, მანამდე კი შემოვკვთავაზებთ ვრცელ მსჯელობას მცირე კომენტარებით.

„ცნობილია, რომ ტრადიციულად შემუშავებული გრამატიკული ნომენკლატურა ხშირად არ შეეფერება საქმის ნამდვილ ვითარებას და ზოგჯერ ისეთია, რომ პირდაპირ ხელს გვიშლის მოვლენის შესწავლისა და სწორად შეფასების საქმეში. მაგრამ არსად ტრადიციული ტერმინები ისე ხელის შემშლელი არ ყოფილა, როგორც ზმნათა უღლების დარგში. ტრადიციის უგულვებელყოფა რომ შესაძლებელი იყოს, სულ შესაცვლელია მთელი კომპლექტი მწკრივთა სახელებისა. იდეალური იქნებოდა, რომ მწკრივთა სახელების დარქმევის დროს მხედველობაში არ ყოფილიყო მიღებული მათი შემადგენელი ელემენტები, როგორცაა დრო, კილო, გზისობა და სხვა, არამედ მონახულიყო სრულიად ნეიტრალური სახელები, – თუნდაც ხელოვნური, რომლებიც მიეკუთვნებოდა ამა თუ იმ მწკრივს; ვთქვათ, სახელები დარქმეოდით მათ ხეების სახელების მიხედვით: არყისა, ფიჭვისა, ნაძვისა, სოჭისა, წიფლისა, რცხილისა, წაბლისა, მუხისა და სხვა (ეს აზრი – „ხეების სახელები“ – 1942 წლის გამოცემაში არაა, ჩნდება 1953 წ. – გ. გ.), რაც არსებითად ერთგვარი რეფორმა იქნებოდა. მაგრამ რადგანაც ამის შესაძლებლობა ამჟამად არ

არის, ისეთი ხერხი მაინც უნდა იქნეს მოძებნილი, რომ მოვლენის არსებითი მხარე არ დაიხრდილოს“ (შანიძე, თბ., 1973, 217).

აქვე იმასაც შევნიშნავთ, რომ ტერმინებად ნეიტრალური სახელების გამოყენების უპირატესობაზე მიანიშნებს არნ. ჩიქობავაც: „გაუგებრობას აგვაცილებდა ნაკეთის სახელი სტრუქტურული თვალსაზრისით (უბრალო ნომერაციის წესითაც კი!), ხოლო თუ ფუნქციებზე დაყრდნობით დავახასიათებდით ნაკეთს, ძირითადი ფუნქცია უნდა გამოეყოთ და არ ვივარაუდოთ, თითქოს ამით სრული ფუნქციური დახასიათება წარმოვადგინეთ“ (ჩიქობავა, 1962, 102).

ა. შანიძის ზემომოყვანილი მსჯელობა კიდევ უფრო კონკრეტდება მწკრივთა სახელების დარქმევის შემთხვევისათვის: „მწკრივების სახელთა დარქმევის დროს შეიძლება შემდეგი პრინციპით ვიხელმძღვანელოთ: როდესაც მწკრივში ელემენტთან მარტო დრო და კილო არის, თხრობით კილოიან მწკრივებს დროის მიხედვით დავარქვათ სახელი, სხვა კილოიან მწკრივებს კი – კილოთა მიხედვით. როდესაც მწკრივში დროისა და კილოს სხვა ელემენტიც ემატება, მაშინ სახელის არჩევის დროს მთავარი ყურადღება ამ დამატებულ ელემენტს მიექცეს. თუ სადმე ნეიტრალური სახელი მოიძებნება, ტრადიციულად შემუშავებული, ის თავის ალაგას იქნეს გამოყენებული... ამ შემთხვევაშიც მწკრივის ცნება არ უნდა ავრიოთ დროის ან კილოს ცნებასთან“ (შანიძე, 1973, 217).

ფაქტობრივ, ეს ორი მსჯელობა არის ინსტრუქცია იმისათვის, თუ როგორ უნდა შემუშავდეს ტერმინები, რას უნდა მიექცეს ყურადღება. კიდევ ერთი მსჯელობა ტერმინოლოგიური ხასიათისა: „გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად აქვე უნდა განვაცხადოთ, რომ **დროის** აღსანიშნავად მხოლოდ ეს სამი ტერმინი გვაქვს გამოყენებული: **ესლანდელი**, **წარსული** და **მომავალი**. რაც შეეხება აქამომდე არსებულებს **აწმყოს**, **ნამყოს** და **მყოფადს**, ისინი შეიძლება გარკვეულ მწკრივებს მივაკუთვნოთ. აქაც ქართულში ამათგან მარტო „აწმყო“ და „მყოფადი“ გვჭირდება. „ნამყო“ კი შეიძლება სხვა ენებისთვის გამოგვადგეს“ (შანიძე, 1973, 199). აქ კიდევ ერთ მომენტს მივაპყროთ ყურადღება: ა. შანიძე როცა აკეთებს არჩევანს, ეს არჩევანი ყოველთვის მოტივირებულია, არგუმენტირებულია. მაგალითად, განმარტება იმისა, თუ რატომ ამჯობინა ეს ტერმინები: „ტერმინები **აწმყო**, **ნამყო**, **მყოფადი** ხელლოვნურია და ანტონ I-ისაგან მომდინარეობს. პირველ ორ მათგანს ჩამოკვეცილი აქვს ბოლო მარცვალი: **აწმყო(ფი)**, **ნამყოფ(ფი)**. **მყოფადი** (მყოლობადი, მყოლობადი) იგივეა, რაც ყოფადი, ე. ი. რაც იქნება, რაც უნდა იყოს.

აღნიშნული ტერმინები, ხელოვნურობის გარდა, რამდენადმე უხერხულიც არის ამჟამად, რადგანაც „აწმყო“-ში **აწ** ძველი მნიშვნელობით არის ნახმარი: აწ – ესლა, აწ-მყო(ფი) – ესლა მყოფი, მაგრამ დღეს ტერმინის პირველ ნაწილს „აწის“ უკავშირებენ, რომელსაც დასავლურ კილოებში სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს: აწი (აწით) – ამას იქით, ამიერიდან“ (შანიძე, 1973, 199).

ერთი კონკრეტული მაგალითი: პრაქტიკულ გრამატიკებში საუფლებელი ერთეულის სახელად ძირითადად **დრო** იხმარება, მაგალითად, ანტონთან (ბაბუნაშვილი, 1970, 140). იმასაც მიუთითებენ, რომ ზოგჯერ **ჟამ**-საც გამოიყენებს (იქვე), ზ. შანშოვანის ტერმინს (ჩიქობავა, 1965, 85). ხშირ შემთხვევაში აღრეულია დრო, კილო, როგორც საკუთრივ კატეგორია თუ საუფლებელი ერთეული. ადრეულ შრომებში, მაგალითად, სადოქტორო დისერტაციაში, ა. შანიძე გამოიყენებს **დროს**, **კილოს**: „თუ ზემორე მოყვანილ ზოგად ტაბულას (II) კერძო შემთხვევებისათვის ვიხმაროთ, ე. ი. ამა თუ იმ **დროისა** და **კილოსათვის** გამოვიყენებთ, მაშინ იგი...ასეთ სახეს მიიღებს“ (შანიძე, 1981, 118) და იქვე სქემაა მოცემული:

ნამყო სრულის ჯგუფი

ნამყო სრული	მყოფადი (ანუ ნატვრ. კ.)
ნამყო მრავალგზითი	ბრძანებითი

აწმყოს ჯგუფი

აწმყო ერთგზითი	აწმყოს მრავალგზითი
ნამყო უსრული	ბრძანებითი

(იქვე, 118-120).

ამავე ნაშრომში **დრო-კილოც** გამოიყენება: „აწმყოს ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმები უფრო ნაკლებად იხმარება“ (იქვე, 194).

1930 წლის გრამატიკაში საუფლებელ ერთეულს **წვერი** დაერქვა: „პირველ სერიაში სამი **წვერია**... შემდგომში **წვერი** იცვლება ტერმინით **რიგი**: ყველა პირიანი ფორმა ზმნისა შეიძლება გაიყოს ათ **რიგად**...“ (შანიძე, 1935, 025). ეს ციტატა ძველი ქართული ენის სახელმძღვანელოდან, რომელიც 1934 წელს გამოვიდა (ჩვენ დავიმოწმეთ მეორე გამოცემა); ამ სახელმძღვანელოს V გამოცემაში (1938 წ.) ავტორმა გამოიყენა **რიგის** სინონიმური სიტყვა **მწკრივი** და **მწკრივი** კატეგორიად გამოცხადდა; საბოლოოდ დამკვიდრდა კიდევ ეს ტერმინი ქართულ გრამატიკაში. 1941 წელს სპეციალური გამოკვლევა მიედნა ამ თემას (შანიძე, 1941), რომლის ძირითადი დებულებები შევიდა „ქართული გრამა-

ტიკის საფუძვლებში“, სადაც ავტორი ამ ტერმინის (მწკრივი) უცხო ენებზე თარგმანის საკითხზეც მსჯელობს: „სასურველი იქნებოდა, რომ ეს ტერმინი შესულიყო საერთაშორისო გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში, მაგრამ გამარტივებული სახით, რომ სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლებს გაუადვილდეთ მათი გამოთქმა. ჩემი წინადადება ასეთია: რუს. скрива (ж. р.), ფრ. la skrive, გერმ. die Skrive, ინგლ. the skrive (გამოთქვან, როგორც მოეხერხებათ). ამით საშუალება მოგვეცემა, თავი დავახვიოთ უხერხულობას ბევრგან და განსაკუთრებით სემიტური ენების ზმნებში, სადაც უღლების ფორმები უხვად გვაქვს, მაგრამ „დრო“ ხშირად არცქი“ (შანიძე, 1942, 210). ეს შენიშვნა (და წინაც, რომელშიც ტერმინის დასაბუთება იყო) გრამატიკის საფუძვლების მომდევნო გამოცემებში (1953 და შემდგომში) ამოღებულია; გასაგებია: ტერმინის მოხერხებულობის, საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოებისა და ავტორის ავტორიტეტის წყალობით ეს ტერმინი თითქმის საყოველთაოდ დამკვიდრდა:

შენიშვნა: ამ ტერმინის შესატყვისად არნ. ჩიქობავამ იხმარა „ნაკვით“. როგორც ჩანს, ეს ტერმინი ადრეც ყოფილა გამოყენებული საუღლებელი ერთეულის აღსანიშნავად (იხ. კარიჭაშვილი, 1930). არნ. ჩიქობავას დამსახურებაა ის, რომ მისი სკოლის ენათმეცნიერთა შრომებში ეს ტერმინი დაამკვიდრდა. აქ ერთი მომენტი საგულისხმო: ამ ტერმინის დამკვიდრებას ახლდა ცნების განსხვავებული გაგება – არნ. ჩიქობავას აზრით, „ნაკვით ტექნიკური ტერმინია და მიუთითებს უღვლილების ერთეულზე ამ ერთეულის ფუნქციის აღუნიშნავად, ამიტომ ნაკვით ვერ იქნება გრამატიკული კატეგორია (უფუნქციო კატეგორია არ არის კატეგორია!) ისევე, როგორც გრამატიკულ კატეგორიას არ გულისხმობენ ტერმინები „ბგერა“, „მარცვალი“, „ხმოვანი“, „ფუძე“ (ჩიქობავა, 1948, 8). მოგეხსენებათ, ა. შანიძის აზრით, მწკრივი გრამატიკული კატეგორიაა. ამიტომაც შემდგომში არჩევანი – მწკრივი თუ ნაკვით – იმის შესაბამისად წყდებოდა, ამ ცნების როგორ გაგებასთან გვექნებოდა საქმე...

კიდევ ერთი კონკრეტული მაგალითი იმისა, თუ როგორ იცვლება ტერმინი, როგორ ხდება ცნების შინაარსთან მისი მისადაგება.

„ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ 1942 წელს გაჩნდა პარაგრაფი „ინტენსიობის და“ : „და“ ზმნისწინის ხმარებასთან ხშირად დაკავშირებულია მოქმედების ინტენსიობა, რაც პირდაპირი ობიექტის სიმრავლეს გულისხმობს; ეს კი გარდამავალ ზმნასთან არის შესაძლებელი“ (შანიძე, 1942, 248). **ინტენსიობის**

და გეხვდება 1953 და 1955 წლების გამოცემებში. 1962 წლის „ქართული ენის გრამატიკაში“ **ინტენსიობის** ნაცვლად გაჩნდა ტერმინი „**რიგრიგობის** და“ : „და ზმნისწინის ხმარებასთან ხშირად დაკავშირებულია მოქმედების რიგრიგობა, რაც პირდაპირის ობიექტის სიმრავლეს გულისხმობს“ (შანიძე, 1961, 153); საბოლოოდ, 1973 წლის გამოცემაში დამკვიდრდა ტერმინი „**თითობის** და“ : „და ზმნისწინის ხმარებასთან ხშირად დაკავშირებულია ისეთი მოქმედება, რომელიც შესრულებულია პირდაპირ ობიექტზე ცალ-ცალკე“ (შანიძე, 1973, 255). ე. ი. სამი ტერმინი ენაცვლება ერთმანეთს: **ინტენსიობის, რიგრიგობის, თითობის**. ცხადია, ცნების შინაარსთან მიმართებით მარჯვე ეს უკანასკნელი ტერმინი უფროა. მსგავსი მაგალითების მოძიება სხვაც შეიძლება. 1930 და 1953 წლების გრამატიკების შედარება გვიჩვენებს, როგორ იცვლება ტერმინოლოგია: ვნებითი – ვითარებითი (ბრუნვა), არსობითი – არსებითი (სახელი), კლასი – ტიპი (ბრუნების), მითითებითი – ჩვენებითი (ზმნიზედა), ლიტონი – მარტივი (ფუძე), პირივლი – პირიანი (ფორმა), ზმულობა – მოქმედება და სხვა. არის შემთხვევები, როცა ქართული უცხოურით ჩაანაცვლა: მდინარეობითი – დინამიკური (ვნებითი), მდგომარეობითი – სტატიკური (ვნებითი), გზა – კონტაქტი...

1915 წლის გამოკვლევაში ნახმარია ტერმინი **ნაცვალსახელი**.

1930 წლის გრამატიკაში პირის ნაცვალსახელი **პირთა სახელით** მოიხსენიება; 1942 წლის გამოცემაში იყენებს ტერმინის **სახელთნაცვალი**, ხოლო 1953 წელს კვლავ უბრუნდება ტერმინს **ნაცვალსახელი**. ეს კარგი მაგალითია იმისა, თუ რას ისახავს მიზნად ტერმინოლოგიური ძიება – მთავარია სიზუსტე, მოხერხებულობა და არა ახირებული თვითმიზანი ორიგინალურობისა...

„ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებს“ ერთვის ტერმინთა საძიებელი, სადაც 700-მდე ტერმინია წარმოდგენილი. ფაქტია, რომ აქ არის ერთი ნაწილი ტრადიციული საერთაშორისო ტერმინოლოგია, მეორე ნაწილი – ქართული ტრადიციული ტერმინები და მესამე ნაწილი – აკაკი შანიძის მიერ შემოღებული ტერმინები. რა შემთხვევაში იღებს ტრადიციულ უცხოურ თუ ქართულ ტერმინებს და რა შემთხვევაში ქმნის ახალს, საძიებელია. დასაზუსტებელია და გასარკვევი ა. შანიძის მიერ გამოყენებული ტრადიციული ტერმინის შინაარსობრივი მიმართება. თითქმის ყველა ეს ტერმინი რომ დღეს დამკვიდრებულია ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში, განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ ა. შანიძის სახელმძღვანელოები სკოლაში ერთადერთია 30-იანი წლებიდან მოყოლებული (ძველი ქართული ენა და

ლიტერატურა გამოდის 1934 წლიდან; ქართული ენის გრამატიკა, ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი. სახელმძღვანელო V-VII კლასებისათვის, I გამოცემა – 1939 წ.; 1948 წლიდან (IV გამოცემა) გამოდის ორ წიგნად – ფონეტიკა-მორფოლოგია და სინტაქსი; ასევე უმაღლეს სკოლებში ფაქტობრივ მორფოლოგიის ერთადერთი სახელმძღვანელო იყო 1930 წლის „გრამატიკა“ და შემდგომ „გრამატიკის საფუძვლები“, და მის საფუძველზე გაკეთებული გამოცემები 1955 და 1962 წლებისა.

ცხადია, გზადაგზა არაერთ ავტორთან იყო მცდელობა ახალი ტერმინის შემოღებისა, ანდა არსებული ტერმინის შეცვლისა, თუმცა ფაქტობრივ ვერ მოხერხდა ამ ტერმინთა საყოველთაოდ დამკვიდრება.

ერთი მაგალითი – **მწკრივის** მნიშვნელობით **ნაკეთის** შემოღების მცდელობისა – ზემოთ მოვიყვანეთ.

სხვაც არის მსგავსი შემთხვევა და ბევრი მათგანი – უდავოდ საინტერესო. ვთქვათ ქცევის შემთხვევაში: არნ. ჩიქობავა თვლის, რომ ცნებასთან შესაბამისობის თვალსაზრისით უფრო მართებული იქნება ვინმართ ტერმინები **სასუბიექტო** (= სათავისო) და **საობიექტო** (= სასხვისო). მწკრივის სახელები: **ნამყო ძირითადი** ან **ნამყო სრული**, **ნამყო უსრული**, **შედეგობრივი** ან **რეზულტატივი** და სხვა... ცხადია, ყოველ ასეთ შემთავაზებას აქვს ობიექტური საფუძველი, მაგრამ აკაკი შანიძის მიერ დამკვიდრებულ ტერმინებს კონკურენციას ვერ უწევს (მიზეზები ზემოთ ვთქვით).

მეოცე საუკუნეში ქართული საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბება-განვითარებაზე როცა ვსაუბრობთ, გვერდს ვერ ავუვლით **გიორგი ახვლედიანის** დამსახურებას ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ფონეტიკის ტერმინოლოგიის შექმნა-დამუშავებაში. დავასახელებთ რამდენიმე ფუნდამენტალურ ნაშრომს; ქართულ ენაზე გამოცემული ფაქტობრივ პირველი სახელმძღვანელოები ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ზოგადი თუ კერძო ფონეტიკის დარგში:

1918 წელს გამოიცა სამი ნაკვეთი „ენათმეცნიერების შესავალი“; გამოცემა განმეორდა 1927 წელს.

1930 წელს გამოიცა – „ფონეტიკა. I. სამეტყველო ბგერა და წერა (კონსპექტი);

1932 წელს არნ. ჩიქობავას თანაავტორობით გამოიცა სახელმძღვანელო „ენათმეცნიერების პროპედევტიკა და ზოგადი ფონეტიკა“;

განსაკუთრებული ღირებულებისა იყო 1938 წელს გამოცემული „ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები“; რომლის საფუძველზეც 1949 წელს გამოსცა ფუნდამენტური მონოგრაფია „ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები“; რომლის მეორე გამოცემა გამოვიდა 1966 წელს სათაურით „ზოგადი ფონეტიკის შესავალი“... ფაქტობრივ, თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე ქართული უმაღლესი სასწავლებლებისათვის გ. ახვლედიანის ეს წიგნები იყო ძირითადი სახელმძღვანელოები და როგორც გრამატიკის სფეროში ა. შანიძის სახელმძღვანელოები, ისე ფონეტიკის დარგში გ. ახვლედიანის დასახელებული (და არა მხოლოდ ესენი) ნაშრომები განსაზღვრავენ ამ დარგის განვითარებას საქართველოში.

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ჟურნალ „ჩვენი მეცნიერების“ 1923 წლის მეორე და მესამე ნომრებში გამოქვეყნებული „საენათმეცნიერო ტერმინოლოგია“. ეს ტერმინოლოგია განხილული და მიღებული იყო ჩვენ მიერ ზემოთ უკვე ხსენებულ საქართველოს სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს მიერ; დაიბეჭდა ამ საბჭოს წევრის გ. ახვლედიანის რედაქციით. სწორედ ეს მასალები დაედო საფუძვლად 1928 წელს გამოცემულ „ლიტერატურისა და ენათმეცნიერების ტერმინოლოგიას“ (რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული). თითოეულ ნაწილში 1500-მდე ტერმინია მოცემული. ცხადია, ეს არ არის მხოლოდ ენათმეცნიერული, არის ლიტერატურისაც, თუმცა ზოგჯერ არ იმიჯნება (სტილი, სილისტიკა, სახე, ფორმა...), ამიტომ ცალკე ენათმეცნიერულის გამოყოფა არ ხერხდება. წიგნაკს აწერია: „ვამტკიცებ. ს.ს.რ. ცაკთან არსებული მთავარი სატერმინოლოგიო კომიტეტის თავმჯდომარე ფ. მახარაძე“. სამწუხაროდ, ამ სატერმინოლოგიო კომიტეტის მუშაობის შესახებ მასალა ვერ მოვიძიე, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს კომიტეტი განიხილავდა (თუკი ფორმალური არ იყო ამგვარი კომიტეტი) საქართველოს სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს მიერ შემუშავებულ და მიღებულ ტერმინოლოგიებს...

ფაქტია, რომ **ტერმინოლოგიური მუშაობა გასული საუკუნის 20-იან წლებში სახელმწიფოებრივ დონეზე იყო აყვანილი.**

ამ ტერმინოლოგიური ლექსიკონის განხილვა, იმდროინდელი საენათმეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინება საინტერესო სურათს წარმოაჩენს; კერძოდ შესაძლებლობა გვეძლევა, წარმოდგენა შევიქმნათ იმდროინდელ ტერმინთშემოქმედების პრინციპებზე. ვთქვით ზემოთ (გვ. 44) თუ რა ძირითადი სამი პრინციპი აიღო საფუძვლად. ზოგ მომენტს დავაზუსტებთ:

წინასწარ შევნიშნავთ: ჩვენს დასკვნებს არ ახლავს კატეგორიულობა იმის თაობაზე, როცა ვამბობთ ითარგმნა, ამ ლექ-

სიკონის შედგენისას შესრულდა ეს, თუ იყო ასეთი ტერმინი და მოხდა მისი მისადაგება რუსულ ტერმინთან; ეს ხშირ შემთხვევაში მომავალი კვლევა-ძიების საგანია. პირობითობა ჩვენს მსჯელობას, ცხადია, ახლავს. ჩვენ უფრო მეტად პრინციპი გვაინტერესებს, როგორც ჩვენში საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიური მუშაობის ერთი ეტაპი.

გვარაუდობთ, რადგანაც იმჟამინდელი ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წარმომადგენლებს განათლება ძირითადად რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში ჰქონდათ მიღებული, მათთვის საბაზო სამეცნიერო ენა რუსული იყო; ამიტომაც რუსული ენიდან ხდებოდა ტერმინების გადმოღება; თუმცა ეს მეტ-ნაკლებად პირობითია: უცხოური ენები (და მათ შორის ლათინურ-ბერძნული) მათთვის ასევე ხელმისაწვდომია. ჩვენ მაინც ვისაუბრებთ ქართულ და რუსულ ტერმინთა შესაბამისობაზე.

ა) რუსულ ენაში გამოყენებული უცხოური ტერმინები ორგვარად გადმოღის ქართულში: უცხოური სახითაც და ქართული თარგმნითაც:

Аккомодация – აკომოდაცია, შეგუება

Артикуляция – არტიკულაცია, ბგერათწარმოება

Ассимиляция – ასიმილაცია, დამსგავსება

Аугмент – აუგმენტი, ნამატი

Аффикс – აფიქსი, სართი

Префикс – პრეფიქსი, თავსართი

Суффикс – სუფიქსი, ბოლოსართი

თუმცა ქართულმა ვარიანტმა ფეხი ვერ მოიკიდა:

Аналогия – ანალოგია, თანაგვარობა

Трифтонг – სამხმოვანა, ტრიფთონგი

Дифтонг – ორხმოვანა, დიფთონგი.

Евфемизм – კრძალულსიტყვაობა, ევფემიზმი...

არის შემთხვევები, როცა ტერმინი რჩება უცხოური, მაგრამ ქართული გაფორმებით:

Жестикауляция – ჟესტიკულაცია, ჟესტიკულობა.

თუმცა ასეთი წარმოება ხელოვნურ ელფერს ატარებს და არ მკვიდრდება.

იყო შემთხვევები, როცა უცხოური ტერმინის თარგმნა, უფრო სწორად, ძველი ტერმინით ჩანაცვლება მოისურვეს, მაგრამ არ დამკვიდრდა:

გემინაცია – მრჩობლობა

გემინანტი – მრჩობელი თანხმოვანი...

კაუზატივი – მიზეზობრივი...

უცხოური ტერმინის გადმოღება ხდება ორი ვარიანტით – Атрибутивный – ატრიბუტული, საატრიბუტო; როგორც ჩანს, სატერმინოლოგიო კომისია ასეთ შემთხვევაში არჩევანის წინაშე აყენებს მომხმარებელს და დროის იმედზეა...

არის შემთხვევები, როცა უცხოურ ტერმინს რუსული სინონიმური ვარიანტი აქვს, ქართულში უცხოური ვარიანტი გადმოაქვთ:

Аспирация, Придыхание – ასპირაცია

უცხოური (იგულისხმება ბერძნულ-ლათინური წარმომავლობის) ტერმინები ძირითადად გადმოაქვთ უცხოურადვე, თუმცა უმეტეს შემთხვევაში ქართულ შესატყვისსაც მიუწერენ:

ანალოგია, თანაგვარობა

არტიკულაცია, ბგერათწარმოება.

ჩვეულებრივ ასეთ შემთხვევაში მკვიდრდება უცხოური, თუმცა არის საპირისპირო შემთხვევებიც:

Адвербиальный, Отглагольный – ადვერბალი, ზმნისმიერი, ნაზმნარი

Адноминальный, Отыменный – ადნომინალი, სახელისმიერი, ნასახელარი...

მკვიდრდება ქართული ტერმინი.

არის შემთხვევები, როცა ერთადერთ ვარიანტად გვთავაზობენ უცხოურ ტერმინს:

ჰიპოტაქსი, პარატაქსი, გრაფემა, ფონემა, ფონეტიკა, ფორმანტი...

როცა რუსულში გვაქვს პარალელური ვარიანტები – უცხოური და რუსული, ქართულშიც ანალოგიური ვითარებაა:

Манускрипт, рукопись – მანუსკრიპტი, ხელთნაწერი

Орфография, правописание – ორთოგრაფია, მართლწერა (გავიხსენოთ ანტონთან იყო ტერმინი – წესიერწერა და მართლუბნობა)

Алфавит, азбука – ალფაბეტი, ანბანი...

არის შემთხვევები, როცა რუსულში პარალელური ვარიანტებია – უცხოური და რუსული, ქართულში ერთადერთი შესატყვისი აქვს:

Нарратив, Повествовательный падеж – მოთხრობითი ბრუნვა.

ასეთი შემთხვევებიცაა, როცა უცხოურს რუსული ორი ვარიანტი შეესაბამება, ქართულში გვაქვს ორი – უცხოური და ქართული:

Лингвистика, языковедение, языкознание – ლინგვისტიკა, ენათმეცნიერება.

ძირითადია ქართული, თუმცა 50-იანი წლებიდან გააქტიურება ხდება უცხოური ტერმინისა – სტრუქტურალიზმის შემოსვლასთან დაკავშირებით – ლინგვისტიკა ძირითადად სტრუქტურალიზმს დაუკავშირდა.

არის შემთხვევა, როცა ქართულად გადმოაქვთ უცხოურიც, იძებნება რამდენიმე ქართული შესატყვისიც, მათ შორის ტრადიციულიც:

Артикл, Член – არტიკლი, ნაწევარი, წილაკი, ართრონი.

თუმცა ასეთი შემთხვევა იშვიათია (ოთხი ვარიანტი).

არის შემთხვევები რუსული ტერმინების ორგვარი თარგმანისა:

Придаточное предложение – თანაწინადადება, დამოკიდებული წინადადება

Произношение – წარმოთქმა, გამოთქმა

Словоизменение – სიტყვათცვალეობა, სიტყვათცვლა

Сложное слово – სიტყვართული, რთული სიტყვა

Описательный – აღწერითი, აღწერილობითი.

მოგესხენებათ, სინონიმური ვარიანტები ტერმინოლოგიაში ნაკლებად საგულისხმო ამბავია, მაგრამ ტერმინოლოგიური კომისია, როგორც ჩანს, ანგარიშს უწევს იმას, ეს ტერმინები იშუამად მკვიდრდება და როცა არ არის მყარი არგუმენტები ვარიანტთან ერთ-ერთის სასარგებლოდ, სთავაზობენ ორივე ვარიანტს. ესეც საინტერესო პრინციპული მიდგომაა.

ჩვეულებრივ ერთი ქართული ვარიანტით ხდება გადმოღება:

Безличный глагол – უპირო ზმნა

Словообразование – სიტყვათწარმოება

Ударение – მახვილი

Частица – ნაწილაკი

არის შემთხვევები, როცა ერთი და იმავე რუსული სიტყვის შესატყვისად ქართულში სხვადასხვა სიტყვა გამოიყენეს:

Косвенный вопрос – არაპირდაპირი კითხვა

Косвенный падеж – არასწორი ბრუნვა,

თუმცა მოგვიანებით ორივე შემთხვევისათვის სხვა სიტყვა მოიძებნა – ირიბი.

როგორც ვხედავთ, XX საუკუნის 20-იან წლებში ტერმინოლოგიური მუშაობა ენათმეცნიერების სფეროში მყარ მეცნიერულ საფუძველზე იდგა. რაც მთავარია, ეს მუშაობა იყო ინტენსიური და შედეგების (ამ შემთხვევაში შემუშავებული ტერმინების) დანერგვა – ხდებოდა განუხრელად. ტენდენცია აშკარა იყო: **ეროვნული მეცნიერება უნდა ყოფილიყო მკვიდრი ნაწილი საერთაშორისო მეცნიერებისა**, ამტომაც ფაქიზად ეკიდებოდნენ საერთაშორისო ტერმინების დანერგვას, საკუთრივ ქართული ტერმინების შემუშავებისას. ამის კონკრეტული მაგალითი იყო სწორედ XX საუკუნის ქართველ ენათმეცნიერთა მოღვაწეობა.

XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან ჩვენში ფეხი მოიკიდა სტრუქტურულმა ენათმეცნიერებამ, რომელმაც, ცხადია, სიახლაც მრავლად შემოგვთავაზა. ამ თვალსაზრისით განუხრემელია გ. მაჭავარიანისა და თ. გამყრელიძის დამოუკიდებელი (გამყრელიძე, 1959; მაჭავარიანი, 1965) თუ ერთობლივი (გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965) ნაშრომები. სწორედ ამ უკანასკნელის შესახებ ითქვა: „ეს არის პირველი ნაშრომი ქართველური ენათმეცნიერების დარგიდან, დაწერილი ენობრივი ანალიზის სტრუქტურული მეთოდების თანმიმდევრული გამოყენებით და ამდენად – შესატყვისი ლინგვისტური მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონისა“ (წერეთელი, 1965, 029). ამ ნაშრომმა შეასრულა უდიდესი როლი ქართული ენათმეცნიერების შემდგომ განვითარებაში; შეიქმნა მძლავრი სკოლა სტრუქტურული ლინგვისტიკისა. ფაქტია, ახალი სამეცნიერო ტერმინოლოგია სწორედ რომ ღირსეული გაგრძელება იყო ტრადიციისა. ეს საკითხიც საგანგებო დაკვირვებას იმსახურებს.

ქართულ ენათმეცნიერებაში ამ ეტაპის საინტერესო ტერმინოლოგიურ ძიებად გვესახება 1974 წელს დასტამბული ბ. ქობაღავას ნაშრომი „მასალები გლოსემატიკურ ტერმინთა ლექსიკონისათვის“ (ქობაღავა, 1974). სამართლიანია ავტორის შენიშვნა: „სხვადასხვა ლინგვისტური მიმდინარეობების, სკოლების არსებობით განპირობებულია სპეციფიკური ცნებებისა და შესაბამისი ტერმინების დიდი მრავალფეროვნება. ამიტომ თანდათან სულ უფრო და უფრო მწვავედ იგრძნობა ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონების საჭიროება“ (ქობაღავა, 1974, 104). გლოსემატიკური თეორიის შესწავლა და, მით უმეტეს, ამ თეორიის მიხედვით კვლევა-ძიება შეუძლებელი იყო ამგვარი ტერმინოლოგიური ლექ-

სიკონის უქონლობის გამო. ავტორი იმასაც მიუთითებს, რომ „გლოსემატიკის ტერმინოლოგია საკმაოდ რთულია. აქ ლინგვისტიკაში საყოველთაოდ გავრცელებული ტერმინების გვერდით, რომლებიც გამოყენებულია მათი ჩვეულებრივი მნიშვნელობით (მაგ.: აბლაუტი, მართვა, ნექსუსი და მისთ.), გვაქვს სპეციფიკური ტერმინოლოგია. მასში შედის როგორც ენათმეცნიერებაში უკვე არსებული, მაგრამ საკუთრივ გლოსემატიკური მნიშვნელობით გამოყენებული ტერმინები (მაგ., ტექსტი, ენა, რელაცია, ფუნქცია და მისთ.), ისე სრულიად ახალი ტერმინებიც (მაგ., გლოსემა, კენემატი და მისთ.). ჩვენ შევეცადეთ შეძლებისამებრ სრულად წარმოგვედგინა სწორედ სპეციფიკური გლოსემატიკური ტერმინები“ (ქობალავა, 1974, 105).

ამ ლექსიკონში საინტერესოდ გვეჩვენება ისიც, რომ თითოეულ ტერმინთან მითითებულია მისი დანიური (მოგესხენებათ, გლოსემატიკა მინწეულია კოპენჰაგენის ლინგვისტური სკოლის თეორიად), ფრანგული, ინგლისური, გერმანული და რუსული შესატყვისობები.

საინტერესოა ის პრინციპი, რომლითაც ავტორი ხელმძღვანელობდა გლოსემატიკური ტერმინებისათვის ქართული შესატყვისების შერჩევას (ფაქტობრივ, ეს არის ტრადიციული მიდგომა ტერმინოლოგიისადმი):

„1. უცვლელად იქნა დატოვებული ძვ. ბერძნულის საფუძველზე შექმნილი საკუთრივ გლოსემატიკური ტერმინები (მაგ., **გლოსემა**, **პლერემა** და მისთ.). ჩვენ შევეცადეთ მხოლოდ დაგვეცვა ბერძნული სიტყვების ქართულად გადმოცემის ტრადიცია (ამიტომაც ბერძნ. κενεმა-ისაგან ნაწარმოები ტერმინები გადმოცემულია როგორც **კენემა**, **კენი** და ა. შ. და არა როგორც **სენემა**, **სენი** და ა. შ.), ან აღგვედგინა ბერძნული ფორმა (ფრ. lexic – ქართ. **ლექსი**). ასევე უცვლელად იქნა დატოვებული მრავალი უცხოური, მაგრამ ქართულ საენათმეცნიერო ან საერთოდ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებული ტერმინები (**კატალიზი**, **სელექცია** და მისთ.).

2. ისეთი შემთხვევებისათვის, როდესაც ქართულში სათანადო უცხოური ტერმინი არ დამკვიდრებულა, ლექსიკონში წარმოდგენილია ან უბრალოდ მისი თარგმანი (დან. plan, ფრ. phlan, ინგლ. plane, გერმ. Plan, რუს. план – ქართ. **სიბრტყე**) ან ქართულის ნიადაგზე შექმნილი შესაბამისი ტერმინები (ფრ. hétéroplane – გერმ. heteroplane – ქართ. **ნაირსიბრტყივი**; დან. konstellation, ფრ. constellation, ინგლ. constellation, რუს. констелляция – ქართ. **თავსებადობა**) (ქობალავა, 1974, 107).

ვიმეორებთ, ეს არის კარგი მაგალითი იმისა, **თუ როგორ უნდა მოხდეს ტრადიციების გაგრძელება ტერმინოლოგიურ საქმიანობაში**. ამ პრინციპებით არის შემუშავებული და დადგენილი 306 ტერმინი. მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ტრადიცია თითქოსდა იკარგება.

გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული, განსაკუთრებით **ბოლო ათწლეულში, სრულიად უკონტროლო გახდა საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიასთან დამოკიდებულება**. ენათმეცნიერების ახალი დარგების განვითარებამ – ენათა სტრუქტურული ტიპოლოგია და ენობრივი უნივერსალიები, ტექსტის ლინგვისტიკა, სოციოლინგვისტიკა, კოგნიტური ლინგვისტიკა, ფსიქოლინგვისტიკა, ბიოლინგვისტიკა (გამყრელიძე, 2003, 399-487) – საკმაოდ რთული პრობლემები შეგვიქმნა ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით. ამას რამდენიმე პირობა აქვს:

ა) 90-იან წლებამდე სავალდებულო იყო, ნებისმიერი ტერმინოლოგიური ლექსიკონი ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დასტურით გამოცემულიყო. გამომცემლობას არ ჰქონდა უფლება, დაესტამბა ტერმინოლოგიური ლექსიკონი ამგვარი გზის გავლის გარეშე;

ბ) არსებობდა ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი კომისია, რომელიც ასევე ნორმატული ხასიათის ენობრივი აქტების გამოცემას აქცევდა ყურადღებას. 90-იან წლებში საქართველოს პრეზიდენტთან შეიქმნა ქართული ენის სახელმწიფო კომისია, რომელსაც უნდა დაერეგულირებინა ნორმირებასთან დაკავშირებული ენობრივი პრობლემები, მაგრამ ამ კომისიამ ვერ იმუშავა და დღეს აღარც მოქმედებს...

ყოველივე ეს ქმნის საფუძველს ტერმინოლოგიური ქაოსისათვის. იმისდამხედვით, თუ რომელი ენების შესახებ არის საუბარი, რომელი ენიდან მოიხმობს მასალას, რომელი ენიდან იმოწმებს ლიტერატურას, ტერმინებიც ინდივიდუალური წესით გადმოაქვთ. არ ხდება ტერმინთა განმარტება, ახსნა... ზოგჯერ ერთი და იმავე ცნების აღსანიშნავად სხვადასხვა ტერმინი იქნა გამოყენებული ანდა ერთი და იმავე ტერმინის სხვადასხვა ფორმა (დისკურსი, დისქორსი...)...

2003 წელს აკად. თ. გამყრელიძის რედაქციით გამოიცა „თეორიული ენათმეცნიერების კურსი“ (გამყრელიძე, 2003), რომელსაც ერთვის საგნობრივი საძიებლები. შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის სიტყვანი ლინგვისტური ტერმინოლოგიური ლექსიკონისათვის. ვფიქრობთ, ეს შესაძლებლობა უნდა იქნეს გამოყენებული ტერმინოლოგიური ლექსიკონის შესადგენად. წინააღმდეგ შემთხვევაში შექმნილი ქაოსური მდგომარეობიდან გამოსვლა ვერ

მოხდება. თუ რამდენად რთულია ვითარება და პრობლემების წინაშე დგება მკითხველი, ძნელი წარმოსადგენი არ იქნება, თუ რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანთ თანამედროვე ლინგვისტური ნაშრომებიდან: „მოქმედების სახეობის აღმნიშვნელი ზმნების (Artionsart) გაერთიანებამ მათი სემანტიკის მიხედვით მოგვცა სხვა ჯგუფი. ისინი გამოხატავენ:

1. ინტერატიულობას (interative verben) – განმეორებად მოქმედებას
2. მუტატიურობას (mutative verben) – მოქმედების შეცვლას
3. ინგრესიულობას (ingressive verben) – მოქმედების ფაზას
4. დურატიულობას (darative verben) – განგრძობითობას
5. ეგრესიულობას (egrassive verben) – მოქმედების დასრულებულობას
6. ორატიულობას (orative verben) – რამით რამის აღჭურვას
7. ინხოატიურობას (inchoative verben) – მდგომარეობის შეცვლას
8. ატენატიურობას (atenative verben) – მოქმედების ფაზების აღნიშვნას“

(ბოლქვაძე, 2005, 58).

ამ შემთხვევაში საგულისხმო რამ არის: რამდენად ზუსტია და სწორი ქართული გამოხატულება ტერმინისა. მაგ.: ადრე იყო გამოყენებული ტერმინი **დიურატიული**, გვთავაზობენ **დურატიულობას**; მნიშვნელობა იდენტურია (განგრძობითი), მით უმეტეს, დიურატიული არ დამკვიდრდა მისი ქართული შესატყვისის წყალობით. ანდა, გვთავაზობენ **ინხვატივს**, იყო ადრე ტერმინი **ინხოატივი** და მისთანანი. თუ ქართული განმარტებები ზუსტია, მაშინ საჭირო იყო თუ არა უცხოური ტერმინის გადმოტანა და მისთანანი.

სხვა მაგალითი:

„ნაშრომის მეცნიერული სიახლეა: 1. ინფერენცისა, როგორც ტექსტის დახურულობასა და ღიაობაზე დაფუძნებული კოგნიტური პროცესის კვლევა; 2. ინფერენცის, როგორც კოჰერენცის ერთ-ერთი გამოვლინების კვლევა. იმპლიციტური კადაფორის გამოვლენა“...

„ნაშრომი ასახავს ტექსტის ონტიურ თვისებებს“. „რეფერენცია – კოჰეზიისა და კოჰერენცის არსებობის ფუნდამენტო...“ (შარაშენიძე, 2006).

ანდა:

„მაშასადამე, ადამიანის კოგნიტურ-ემოციური ფსიქოსომატური მდგომარეობის ფენომენოლოგიური ეიდეტური დესკრიფცია, მისი ონტოლოგიის აღწერა განაპირობებს ადამიანის ქცევის

განმსახლრეველ პროტოტიპულ მოდელებს (ფრეიმებს)“... (სიორიძე, 2005, 212).

ერთი მაგალითიც: „მოტიან ტექსტში პუანტირების სიმძიმე გადატანილია გრაფემებზე, კერძოდ მაიუსკულით ჩაწერილი კონექტორი „რომ“, ერთი მხრივ, ტექსტის დელიმიტაციას ახდენს; მეორე მხრივ, ის დანარჩენ ორ კონექტორთან ერთად ტექსტის კოჰერენტულობას განაპირობებს... დასახელებული კონექტორის მაიუსკულით გაფორმებამ, ბუნებრივია, ორთოგრაფიული ცვლილება განაპირობა; მინუსკული „B“ შეცვალა „S მაიუსკულმა“ (ქიმერიძე, 2003, 8).“

მსგავსი მაგალითების მოყვანა შეიძლება გაგრძელდეს. ჩვენ ხელთა გვაქვს ბოლო ათწლეულში დაცული 100-ზე მეტი დისერტაციის ავტორეფერატი და სამეცნიერო გამოცემების „ენათმეცნიერების საკითხებისა“ ნომრები და „საენათმეცნიერო ძიებანის“ ოცი ტომი. სურათი ნამდვილად ყურადღებაამისაქცევია. იშვიათია შემთხვევა ტერმინოლოგიური კვლევა-ძიებისა ამ მხრივ. ჩვენ გვესმის, რომ თანამედროვე ენათმეცნიერებას აქვს თავისი მოთხოვნები, მაგრამ ასეთივე მოთხოვნები ჰქონდა თავის დროზე ნებისმიერი ეპოქის თანამედროვე მეცნიერებას. ხდებოდა ამ მოთხოვნათა გათვალისწინებაც და ქართული ინტერესების - დაცვაც. ამის თაობაზე ზევით ვისაუბრეთ.

ნაკლებად (ან არ) ხდება ტრადიციის გათვალისწინება. თუმცა ამის სასიკეთო მაგალითები დღესაცაა – ზემოთდასახელებულ „თეორიულ ენათმეცნიერების კურსი“. ცნობილია, რომ ბგერის წარმოქმნის სამი ფაზის აღმნიშვნელი ქართული ტერმინები იქნა შემოღებული და დამკვიდრებული, თუმცა ლათინურიც გამოიყენება: ექსკურსია – შემართვა, რეკურსია – დამართვა და დაყოვნება. საჭიროებამ მოითხოვა და კონკრეტულად ხშულთა მიმართ – ხშულთა შემართვის, ხშვის, დაყოვნებისა და განხშვის აღმნიშვნელად ფრანგული წარმოშობის ტერმინები გადმოიტანეს: იმპლოზია, ოკლუზია და ექსპლოზია (გამყრელიძე, 2003, 85). ამავე სახელმძღვანელოში არის არაერთი საინტერესო მაგალითი ტერმინთშემოქმედებისა: **შეწონითი ხშული**, **წკლაპუნა** ბგერები (ინგლისური clicks-ის შესაბამისი) (გამყრელიძე, 2003, 84).

მოკლედ, შეიძლება დავასკვნათ: ათეული წლებით (შეიძლება ითქვას, საუკუნეობით) განმტკიცებული ტრადიცია საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიის გაქართულებისა **შებრუნებულ ხასიათს იღებს**. ქართული ენათმეცნიერების განვითარებისა და წინსვლის ერთ-ერთი პირობა ქართული ტერმინოლოგიის ეროვნული ტრადიციების შენარჩუნება და განვითარებაცაა.

ლიტერატურა

აბულაძე, 1940 – ი. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები I. ზ. შანშოვანი; სახ. მუხ. მოამბე, X, 1940.

აბულაძე, 1964 – ი. აბულაძე, უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთაჲსა“ და გრ. ნოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათსა“, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. აბულაძემ, 1964.

ანტონი, 1997 – ანტონ პირველი (ბაგრატიონი), ქართული გრამატიკა, 1997.

ბერიძე, 1952 – ვ. ბერიძე, „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1952. ვიმოწმებთ რ. ღამბაშიძის წიგნიდან (იხ. ღამბაშიძე, 1986).

ბოლქვაძე, 2005 – მ. ბოლქვაძე, ზმნის უნივერსალური და სპეციფიკური თავისებურებები გერმანულსა და ქართულ ენაში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIX, 2005.

გამყრელიძე, 1959 – თ. გამყრელიძე, სიბილანტა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, 1959.

გამყრელიძე, 2003 – თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ლ. შადური, ნ. შენგელია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, 2003.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965.

„დროება“ – გაზეთი „დროება“.

თავზიშვილი, 1938 – გ. თავზიშვილი, უმაღლესი განათლების ისტორიისათვის საქართველოში, ნაკ. I, 1938.

იორდანიშვილი, 1968 – ლ. იორდანიშვილი, რაფიელ ერისთავის ტერმინოლოგიური შრომები: იკვ, XVI, 1968.

კარიჭაშვილი, 1930 – დ. კარიჭაშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, ეტიმოლოგია, 1930.

კახაძე, 1947 – მ. კახაძე, ბასილი დიდი – ექუსთა დღეთაჲ, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, 1947.

მაჭავარიანი, 1965 – გ. მაჭავარიანი, საერთოქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965.

მელიქიშვილი, 1975 – დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, 1975.

რაფავა, 1983 – მ. რაფავა, ამონიოს ერმიანის თხზულებები ქართულ მწერლობაში. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს მ. კე-

ჭაყმაძემ და მ. რაფავამ; გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მ. რაფავამ, 1983.

სარჯველაძე, 1984 – ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, 1984.

სიორიძე, 2005 – მ. სიორიძე, ადამიანის კოგნიტურ-ემოციური ფსიქოლოგიური მდგომარეობის ფენომენოლოგიური ეიდეტური დესკრიფცია: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIX, 2005.

ფოცხიშვილი, 1995 – ა. ფოცხიშვილი, ქართული ენათმეცნიერების ისტორია, 1995.

ქართ. ენც. 3 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. III, 1978.

ქაროსანიძე, 2006 – ლ. ქაროსანიძე, ნარკვევები ძველი ქართული გრამატიკულ ტერმინთა ისტორიაში, 2006.

ქიმერიძე, 2003 – ნ. ქიმერიძე, გრამატიკულ-გრაფიკულად პუანტირებული ტექსტების ლინგვისტური ინტერპრეტაცია, 2003.

ქურციკიძე, 1983 – ც. ქურციკიძე, ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმე ათონელისეული თარგმანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ, 1983.

ღამბაშიძე, 1986 – რ. ღამბაშიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები, 1986.

ყაუხნიშვილი, 1940 – ს. ყაუხნიშვილი, იოანე პეტრიწის ენა, იოანე პეტრიწის წყაროები: ი. პეტრიწის შრომები, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ს. ყაუხნიშვილმა, 1940.

შალამბერიძე, 1966 – გ. შალამბერიძე, ილია ჭავჭავაძის ენა, 1966.

შანიძე, 1920 – ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნაში, 1920.

შანიძე, 1930 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, 1930.

შანიძე, 1941 – А. Шанидзе, Категория прядя в глаголах: еним-кис მოამბე, X, 1941.

შანიძე, 1942 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვეთი I, 1942.

შანიძე, 1943 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვეთი II, 1943.

შანიძე, 1953 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953.

შანიძე, 1955 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, 1955.

შანიძე, 1962 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, 1962.

შანიძე, 1973 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1973.

შანიძე, 1981 – ა. შანიძე, თხზულებები, ტ. II, 1981.

მ. შანიძე, 1990 – მ. შანიძე, სიტყუად ართრონთათუს – ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი, 1990.

„შრომა“ – გაზეთი „შრომა“.

ჩიქობავა, 1948 – არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948.

ჩიქობავა, 1962 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის: იკე, XIII, 1962.

ჩიქობავა, 1965 – არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, 1965.

ძიძიგური, 1963 – შ. ძიძიგური, ილია ჭავჭავაძე და ქართული ლექსიკა: მნათობი, № 1, 1963.

ჯავახიშვილი, 1971 – ი. ჯავახიშვილი, ბრძოლა საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის: თსუ შრომები, 1(138), 1971.

ჯორბენაძე, 1981 – ს. ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, 1981.

სისტემური ენობრივი ცვლილებები და ნორმატული რეკომენდაციები

1. ენობრივი ნორმა – მუდმივი თუ ცვალებადი?

ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში არის არაერთი შემთხვევა, როცა საყოველთაოდ დამკვიდრებული ნორმა იცვლება ახლით. ამის კლასიკური მაგალითი არის ხანმეტობის ჰაემეტობით, ხოლო ჰაემეტობისა სანნარევი ფორმებით შეცვლა.

ძნელია დღეს იმის თქმა, რა ტიპის ცვლილება იყო ეს. უფრო სწორად, რამ გამოიწვია ეს ცვლილება (ახსნა არსებობს, მაგრამ ამჯერად ეს არაა ჩვენი თემა). ფაქტი ერთია: ენის განვითარების ერთი ეტაპის ნორმა იცვლება მეორით. არადა ეს ხდება ერთ ენობრივ პერიოდში (ძველ ქართულში). ფაქტი პრინციპულად საინტერესოა – არსებობს ნორმა, დრო ითხოვს მის შეცვლას.

ჩვენს სინამდვილეში რა ვითარებაა? თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები გასული საუკუნის 30-იან წლებში იქმნება. უფრო სწორად, ნორმათა დადგენა იწყება 30-იან წლებში. ჩვენ ვგულისხმობთ იმ ნორმებს, რომლებიც ნორმათა დამდგენი შესაბამისი კომისიის მიერ იქნა მიღებული და იქნეს კანონის ძალას; („სახელმწიფო კომისიის მიერ დამტკიცებული ნორმები სავალდებულოდ ითვლება“ (ნორმები, 1986, VII), გვასწავლიან), და არასწორ ფორმად მიიჩნევენ ენობრივ ფაქტს, რომლის შესახებაც ნორმის სანქცია არ გაცემულა. პერმანენტულად, გასული საუკუნის 30-იანი წლებიდან მოყოლებული, ხდება სადავო საკითხების მოგვარება ნორმათა დამდგენი სახელმწიფო კომისიის მიერ (დადგენილმა ნორმებმა თავი მოიყარეს ერთ სოლიდურ კრებულსა და სამიოდე ბიულეტენში). არის არაერთი სადავო საკითხი, რომელთა შესახებაც ნორმა არაა მიღებული; ცხადია, ასეთ შემთხვევებში სავალდებულოობის საკითხი არ დგას. მაგალითები იმისა, პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთი რომ არაა ნორმად მიღებული, მრავლადაა: **სახლისაკენ** და **სახლისკენ**, **სახლამდე** და **სახლამდის**... **დარგა** და **დარგო**, **შევიპყარი** და **შევიპყრე**, **გადაიჭრას** და **გადაიჭრეს** და სხვა.

ასეთ შემთხვევებში, თუკი ჩავთვლით, რომ საჭიროა ნორმის მიღება, უნდა მოხდეს გამოწვევილივითი ანალიზი და შემდეგ იქნეს მიღებული გადაწყვეტილება. წარმოდგენილ შემთხვევებში არც დასმულა და უმეტესად არც არის აუცილებელი ერთ-ერთისათვის უპირატესობის მინიჭება. ამგვარი შემთხვევები უფრო სტილისტურ ვარიანტებად უნდა იქნეს განხილული და არა გრამატიკულ ვარიანტებად; თუმცა ზოგჯერ საჭირო გახდება ამის დამტკიცება...

არის შემთხვევები, როცა თავის დროზე სადავო საკითხი დღეს უდავოა; ანუ სადავო ფორმათაგან ერთ-ერთი მათგანის უპირატესობა აშკარაა; მოცილე ფორმა ფაქტობრივ დღეს აღარაა აქტიური. ასეთ შემთხვევაში მექანიკურად უნდა მოხდეს ნორმათა კრებულებსა თუ ცნობარებში ასეთი ფორმების ამოღება და „პრობლემის“ მოხსნა. მხედველობაში ასეთი მაგალითები გვაქვს: დადგენილი ნორმების მიხედვით მიღებულია

ძირითადი ვარიანტი

- რადამ
- ვილაცამ
- რადაცამ
- რამდენიმე სიტყვის
- რამდენიმე სიტყვით
- რომელიმე მოწაფის
- რომელიმე მოწაფით
- ორივე სკოლის
- ორივე სკოლით

დასაშვები ვარიანტი

- რამლა
- ვილამაც
- რადამაც (ნორმები 1986, 92)
- რამდენისამე სიტყვის
- რამდენისამე სიტყვით
- რომელისამე მოწაფის
- რომელისამე მოწაფით
- ორისავე სკოლის
- ორისავე სკოლით

(ნორმები, 1986, 94)

ცხადია, **დასაშვები ფორმები** დღეს ისტორიის კუთვნილებია. ამიტომ არცაა საჭირო მასზე ყურადღების გამახვილება. მსგავსი მაგალითები არსებულ ნორმათა კრებულში საკმაოდია. მომდევნო გამოცემებში მათი მექანიკური გადატანის აუცილებლობა აღარაა (მეტიც, ალბათ დაუშვებელია)...

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა საკითხი ასე იოლად ვერ გადაწყდება. თითქმის საუკუნის წინანდელი ნორმა აღარ ასახავს დღევანდელ ენობრივ რეალობას. ასეთ შემთხვევაში ნორმათა გადასინჯვა იქნება საჭირო. უნდა მივიღოთ პრინციპული გადაწყვეტილება. ასეთი საკითხი არაერთია. სისტემური ენობრივი ცვლილებები სერიოზული კორექტივების შეტანას გვიკარნახებს თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმებში. საკითხით დაინტერესებულთ არნ. ჩიქობავას აზრსაც შევახსენებთ: „**სალიტერატურო ქართული ენა, როგორც ყოველი ცოცხალი ენა, უცვლელი ვერ იქნება. ამოცანა ისაა, რომ ცვლის ეს პროცესი მი-**

ზანშეწონილად წარემართოთ: შევინარჩუნოთ და დავიცვათ ყველაფერი, რაც ფასეული შეუქმნია ქართული ენის მრავალსაუკუნოვან ისტორიას, ერთი მხრით, მეორეცაა და სალიტერატურო ქართულ ენას შევუნარჩუნოთ სათანადო კავშირი ცოცხალი ხალხური მეტყველების უშრეტ წყაროსთან“ (ჩიქობავა, 1972, 13).

როცა ნორმებზე ვსაუბრობთ, მივანიშნებთ, რომ ესაა თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები. რას ნიშნავს **თანამედროვე ენა?** აუცილებელია თუ არა არსებულ ნორმათა შესაბამისობაში მოყვანა ენის დღევანდელ რეალურ ვითარებასთან? საუკუნის წინანდელი ვითარება რიგ შემთხვევაში არ შეიძლება ჩაითვალოს თანამედროვედ, თუ ხდება სისტემური ენობრივი ცვლილება.

თუ რა მიგვაჩნია სისტემურ ენობრივ ცვლილებად და როგორი ნორმის გადასინჯვას ვთვლით აუცილებლად, ამის თაობაზე მომდევნო პარაგრაფში ვისაუბრებთ.

2. –ავ და –ამ თემისნიშნიან ორპირიან გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმათა შესახებ

განვიხილათ ორპირიან –ავ და –ამ თემისნიშნიან ზმნებში I თურმეობითის პარალელურ ფორმათა (**დაუმაღავს//დაუმაღია, უთქვამს//უთქვია**) ნორმირებასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

დასახელებულ პარალელურ ფორმათაგან თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმის მიხედვით „ერთადერთ სალიტერატურო ფორმად“ მიიჩნევა თემისნიშნიანი ვარიანტები; „არალიტერატურულად უნდა იქნეს მიჩნეული“ –**ია** დაბოლოებიანი ფორმები (ნორმები, 1986, 217).

მიჩნეულია რომ –**ია** დაბოლოება –**ავ** და –**ამ** თემისნიშნიან ზმნებში მიიღება „სხვა ზმნების ანალოგიით, რომელთაც I თურმეობითში –**ია** დაბოლოება აქვთ“ (იქვე, 216).

არაორაზროვანი და პრინციპულია დასკვნა: „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ერთადერთ ლიტერატურულ ფორმად უნდა დარჩეს –**ავ** და –**ამ** სუფიქსიანი ფორმები, ხოლო –**ია** დაბოლოებიანი ფორმები უკუგდებულ უნდა იქნეს“ (იქვე, 217).

რატომ? – იმიტომ, რომ თემისნიშნიანი ფორმები

- ა) მართებული ფორმებია წარმოების თვალსაზრისით;
- ბ) მართებული ფორმებია ისტორიული თვალსაზრისით;
- გ) გაბატონებული ფორმებია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“ (იქვე, 216).

შესაბამისად იგულისხმება, რომ –ია დაბოლოებიანი ფორმები

- ა) არ არის მართებული ფორმები წარმოების თვალსაზრისით;
- ბ) არ არის მართებული ფორმები ისტორიული თვალსაზრისით;
- გ) არ არის გაბატონებული ფორმები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში.

სამი ძირითადი არგუმენტიდან **ჩვენთვის მისაღებია მესამე.**

უფრო სწორად, ეჭვი არ შეგვიძლია შევიტანოთ იმაში, რომ თითქმის საუკუნის წინათ, როცა ეს ნორმა მუშავდებოდა, –ავ და –ამ თემისნიშნის ფორმები იყო გაბატონებული (მით უმეტეს, რომ დასკვნა კეთდებოდა XIX საუკუნის კლასიკური ლიტერატურის მასალაზე). მაგრამ ეს არგუმენტი ფაქტობრივ დღეს აღარ გამოდგება; დღეს ვითარება შეიცვალა.

განსახილველ საკითხს საგანგებო გამოკვლევა მიუძღვნა ზურაბ ჭუმბურიძემ 1970 წელს. მისი აზრით, –ავ და –ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის ორივეგვარი წარმოება სალიტერატურო ენაში დასაშვებად უნდა იქნეს მიჩნეული. ამის საფუძვლად მკვლევარი ასახელებს იმ არგუმენტს, რომ „იგი საერთო ენობრივი ტენდენციის გამოხატულებაა, გავრცელებულია მთელი ხალხის სასაუბრო ენაში და არ წარმოადგენს ერთი რომელიმე დიალექტის (ან დიალექტთა წრის) შემონატანს სალიტერატურო ენაში; სავსებით ეგუება სალიტერატურო ენის განვითარების ტენდენციას, გამართლებულია ქართული ენის დღევანდელი გრამატიკული სისტემით და არ არღვევს ამ სისტემით ნაგულისხმევ თანმიმდევრობას; წარმოების პრინციპის მიხედვით მარტივია (ხელს უწყობს უნიფიკაციას, თავიდან გვარიდებს ხელოვნურ ფორმებს); მნიშვნელობის მიხედვით უფრო ნათელია (თავიდან გვაცვილებს ფორმათა დამთხვევას და ორაზროვნებას)“ (ჭუმბურიძე, 1976, 35-36).

ჩვენ ვეთანხმებით ზ. ჭუმბურიძის თვალსაზრისს და შევეცდებით დამატებითი არგუმენტების მოტანას.

უპირველესად გვინდა ყურადღება მივაქციოთ იმ ფაქტს, რომ არაა ერთგვაროვანი ვითარება I-II და III სუბიექტური პირების (იგულისხმება ვინის რიგი) ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით.

თუ III სუბიექტური პირის ფორმათა შემთხვევაში პარალელურად ფაქტია (**უნახავს/უნახია**), I და II სუბიექტური პირების ფორმათა შემთხვევაში თემის ნიშნის ფორმები (**გუნახავდარ, გინახავდარ, მინახავდარ, უნახავდარ...**) თითქმის აღარ გვხვდება

არც ზეპირ და არც წერილობით მეტყველებაში; ამ ფორმებს ძირითადად ლინგვისტური განათლების პროფესიონალები თუ გამოიყენებენ. ჩვეულებრივია –ია დაბოლოებიანი პარადიგმათა მეშველზმნიანი ფორმები (**გუნახივარ, გინახივარ, მინახიხარ, უნახიხარ...**)

მესამე სუბიექტური პირის შემთხვევაში ზეპირმეტყველებაში ძირითადად –ია დაბოლოებიანი ფორმები გამოიყენება (**უნახია, უთქვამს, დაუბია, დაუდგია...**), –ავ სუფიქსიანი ფორმები შედარებით იშვიათია; სადაც არის, ძირითადად ნორმათა გავლენის შედეგია.

ასე, რომ ნორმათა დამდგენი კომისიის მიერ შემოთავაზებული ეს არგუმენტი დღეს აღარ გამოდგება –ია დაბოლოებიანი ფორმების „უკუსაგდებად“.

რას ნიშნავს ისტორიულად მართებული ფორმები (მეორე არგუმენტი)? **თუ ენაში ხდება სისტემური ცვლილება, ამ ცვლილების ნებისმიერი ეტაპი ისტორიულად მართებულია.** ვთქვათ, სუბიექტური II პირის გამოხატვაში ისტორიულად მართებულია ხანმეტვი, ჰამეტვიც, სანნარევი და „უნიშნო“ (დღევანდელი ნორმა) ვარიანტებიც. ამდენად, –ავ და –ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის შემთხვევაში ისტორიულად მართებულია როგორც თემისნიშნის, ისე –ია დაბოლოებიანი ფორმები, რადგან ეს უკანასკნელი არის ამ ტიპის ფორმათა განვითარების ბოლო საფეხური.

დაუმაღ-ავს > დაუმაღ-ვია > დაუმაღ-ია.

ამ პროცესის თაობაზე ქვევითაც ვისაუბრებთ, ასე რომ, მეორე არგუმენტი ჩვენთვის არაა გასაზიარებელი.

რაც შეეხება პირველ არგუმენტს, ჩვენი მსჯელობა არის ცდა იმის დასაბუთებისა, რომ –ია დაბოლოებიანი ფორმები მართებულია წარმოების თვალსაზრისით. თუ ეს ჩვენი მსჯელობა მისაღები იქნება, მაშინ გამოვა, რომ სამივე არგუმენტი, რაც –ავ და –ამ თემისნიშნის ფორმათა მართებულობას ამტკიცებს, დღეს –ია დაბოლოების სასარგებლოდ მეტყველებს.

მაგრამ ჯერ უნდა გავარკვიოთ, არის თუ არა წარმოების თვალსაზრისით –ია დაბოლოებიანი ფორმები კანონზომიერი?

ცნობილი ფაქტია: დრო-კილოთა სისტემა საუღლებელი ფუძის პრინციპებზეა აგებული (ჩიქობავა, 1962). საუღლებელი ფუძის (ამ შემთხვევისათვის ჯობს გამოვიყენოთ ტერმინი თემა) ერთობა არის საფუძველი I და II სერის მწკრივთა დაჯგუფებისა.

I სერია
მაღ-აე-ს
მაღ-აე-და
მაღ-აე-დეს

II სერია
და-მაღ-ა
და-მაღ-ოს

III სერია ამ მხრივ განსხვავებულია – საუღლებელი ფუძე არაა ერთგვარი (ამის თაობაზე ვრცლად იხ.: გოგოლაშვილი 1988).

ჩვენ ამჯერად მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ზმნათა წარმოების საკითხები გვინტერესებს – პრინციპულად განსხვავებულია ვითარება ძველსა და ახალ ქართულში.

ძველ ქართულში III სერიის მწკრივთა საწარმოებლად გამოიყენება როგორც რთული, ისე მარტივი თემა.

კანონზომიერება ასეა: რთული თემა აწარმოებს I თურმეობითის ფორმებს, მარტივი – II თურმეობითისა და III კავშირებითისას.

აწმყო

აღვა-შშნ-ებ, განვა-გ-ებ, დავჰ-მაღ-აე

I თურმეობითი

აღმი-შშნ-ებ-იეს, განმი-გ-ებ-იეს, დამი-მაღ-აე-ს

II თურმეობითი

აღმე-შშნ-ა, განმე-გ-ო, დამე-მაღ-ა

III კავშირებითი

აღმე-შშნ-ოს, განმე-გ-ოს, დამე-მაღ-ოს

როგორც სქემიდან ჩანს, I თურმეობითი ყველა შემთხვევაში რთულ თემას გამოიყენებს, II თურმეობითი და III კავშირებითი – მარტივს.

I თურმეობითის შემთხვევაში განსხვავებას ქმნის ის ფაქტი, რომ –აე და –ამ თემისნიშნის ზმნებს -იეს დაბოლოება არა აქვთ. ამ მხრივ საშუალო ქართულის მიჯნაზე უნიფიცირების ტენდენციაც იჩენს თავს – -აე თემისნიშნის ზმნებს -ია დაბოლოება დაერთვის: დაუ-მაღ-გ-ია...

ამ ტიპის ფორმები (შემიკრვიეს, შეგიკრვიეს, შეუკრვიეს) ანტონის პარადიგმაშიც მოხვდა ჩვეულებრივი (შემიკრავს, შეგიკრავს, შეუკრავს) ტიპის ფორმათა გვერდით (ანტონი 1998).

დაუ-მაღ-გ-ია ტიპის ფორმები გვხვდება კლასიკურ მწერლობაშიც: მინახისარ (ილია), გვინახვია (მ. ჯავახიშვილი) და სხვა.

ფორმათა განვითარების დინამიკა ასეთია:

მი-ნახ-აე-ს > (მი-ნახ-გ-იეს >) მი-ნახ-გ-ია > მი-ნახ-ია.

ნარევი ფორმები (ასე უწოდებენ მინახვია ტიპის ფორმებს –ნორმები, 216), არ დამკვიდრდა. წარმოება გადავიდა –ია დაბოლოებაზე: მინახავს > მინახია.

ნარევი ფორმების გაჩენა – ეს იყო მცდელობა ორპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნათა I თურმეობითის წარმოების უნიფიცირებისა.

აღმი-შშნ-ებ-იეს, განმი-გ-ებ-იეს, დამი-მაღ-გ-იეს... ანუ I თურმეობითი ყველა ამ ტიპის ზმნისა იწარმოება რთული თემისაგან -იეს დაბოლოებით, თუმცა ეს ტენდენცია ბოლომდე არ გატარდა – თავი იჩინა ახალმა ტენდენციამ.

მაშ ასე, ძველი ქართულის პრინციპია –

I თურმეობითი – რთული თემა

II თურმეობითი და III კავშირებითი – მარტივი თემა

უწოდოთ ამ პრინციპს პირობითად ფორმათა ერთგვაროვნების პირობითი პრინციპი.

რა ცვლილება მოხდა ახალ ქართულში? მოქმედებითი გვარის ზმნათა ნაწილმა I თურმეობითში რთული თემა შეინარჩუნა. და, რაც მთავარია, II თურმეობითსა და III კავშირებითშიც რთული თემა გამოიყენა.

აუ-შენ-ებ-ია

აე-შენ-ებ-ინა

აე-შენ-ებ-ინოს

მეორე ნაწილმა II თურმეობითსა და III კავშირებითში მარტივი თემა შეინარჩუნა და, რაც მთავარია, I თურმეობითშიც მარტივი თემა გამოიყენა:

გაუ-გ-ია

გაე-გ-ო

გაე-გ-ოს

ანუ მოქმედებითი გვარის ზმნები მესამე სერიაში ემყარებიან ან რთულ თემას, ან – მარტივს. დავარქვათ ამას პირობითად ფორმათა ერთგვაროვნების ვერტიკალური პრინციპი.

ამგვარი ცვლილებებით III სერიის ფორმათა წარმოებაც ერთგვაროვანი საუღლებელი ფუძის პრინციპს დაემყარა. სამივე მწკრივში ერთგვაროვანი ფუძეა – ან მარტივი თემა, ან – რთული თემა.

ამი-შენ-ებ-ია

ამი-გ-ია

ამე-შენ-ებ-ინა

ამე-გ-ო

ამე-შენ-ებ-ინოს

ამე-გ-ოს

ამიგია ტიპის ფორმათა ჯგუფში შევა -აე და -ამ თემისნიშნის ზმნები. ასე რომ, -ია დაბოლოებისანი ფორმები ახალი

ქართული სისტემის ნაწილია, და, შესაბამისად, მართებულია წარმოების თვალსაზრისით.

თუ ყოველივეს გავითვალისწინებთ, რაც ითქვა, დასკვნა შეიძლება ასეთი გაკეთდეს:

-ია დაბოლოებიან ფორმებს (დაუმაღლია, უნახია... დაეუმადლივარ, ეუნახივარ...) უნდა მოეხსნას აკრძალვა და ისინიც მიჩნეული უნდა იქნენ სალიტერატურო ენის კუთვნილებად, რადგან:

ა) მართებული ფორმებია წარმოების თვალსაზრისით;

ბ) მართებული ფორმებია ისტორიული თვალსაზრისით;

გ) გაბატონებული ფორმებია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში.

* * *

როგორც ვთქვით, სამ ათეულ წელზე მეტია, რაც ქართულ ენათმეცნიერებაში დაისვა საკითხი -ავ და -ამ თემისნიშნისა ზმნათა I თურმეობითის დაბოლოების ნორმის გადასინჯვისა. 1970 წელს ამ თემაზე მოხსენება წაიკითხა პროფ. ზ. ჭუმბურიძემ. წერილი გამოქვეყნდა 1976 წელს (ჭუმბურიძე 1976). ამავე საკითხს მიეძღვნა ჩვენი რამდენიმე ნაშრომი (2000-2007 წლებში). ამავე თემას შეეხნენ თავიანთ ნაშრომებში დ. მელიქიშვილი (მელიქიშვილი 2001), რ. სალინაძე (სალინაძე, 2007), რ. ზეჟალაშვილი (ზეჟალაშვილი, 2008). ქრონოლოგიური სიზუსტისათვის: საკითხი პირველად დაისვა ზ. ჭუმბურიძის ნაშრომში 1956 წელს (ჭუმბურიძე, 1956).

დასახელებულ ნაშრომებში არის ცდა იმ თვალსაზრისის დასაბუთებისა, რომ -ია დაბოლოებას აკრძალვა უნდა მოეხსნას. მიუხედავად ამისა, ნორმის ცვლილების საკითხს ოფიციალური მხარდაჭერა არ ჰქონია; უფრო მეტიც, გამოქვეყნდა შ. აფრიდონიძის წერილი, რომელშიც არსებული ნორმის „ოპონენტებისა თუ კრიტიკოსების“ მიმართ საკმაოდ არაკორექტული დამოკიდებულებით არის გამოთქმული სურვილი ჩვენი აზრის უარყოფისა, თუმცა არანაირი სერიოზული არგუმენტი საამისოდ ავტორს არ წარმოუდგენია (აფრიდონიძე, 2007).

ჩვენ პრინციპულად ვსვამთ საკითხს ამგვარად: არის თუ არა შესაძლებელი (და აუცილებელიც!) არსებული ნორმის შეცვლა, თუ რეალური ენობრივი ვითარება ამის საფუძველს იძლევა? თითქმის საუკუნის წინათ მიღებული ნორმა შეიძლება თუ არა დღევანდელი ვითარების შესაბამისად გასწორდეს? მას, ვინაა ამ საკითხებზე ფიქრი ევალება და პასუხისმგებლობა ეკის-

რება – პრინციპული პოზიცია უნდა დაიჭიროს: ნორმა არ არის მუდმივი და უცვალავი ფენომენი!

ჩვენ კვლავ ვუბრუნდებით საკითხს: უნდა მოეხსნას თუ არა აკრძალვა -ავ და -ამ თემისნიშნისა ზმნებში -ია დაბოლოებიან ფორმებს I თურმეობითში? თუ რატომ დაისვა საკითხი ამგვარად, ამის დასაბუთება ვცადეთ ზემოდასახელებულ ნაშრომებში. არგუმენტაცია საკმაოდ ვრცელია და, ჩვენი აზრით, ანგარიშგასაწვევი. ჩვენ არ გამოვირიცხავთ საპირისპირო აზრის არსებობას, მაგრამ ველოდით (თუკი ასეთი იქნებოდა) მეცნიერულ მსჯელობას... მოხდა კი სხვაგვარად: ავტორმა, შ. აფრიდონიძემ, ასე ვთქვათ, ლექცია ჩაგვიტარა მორალისა და ეთიკის თემებზე, პროფ. ზ. ჭუმბურიძე და მე დავადასაშაულა საკითხის გაუაზრებლობისაში...

თურმე ნუ იტყვით და არ გვცოდნია, რომ „სალიტერატურო ენის ნორმალიზაცია-რეგულირების პრინციპები ეფუძნება ენის ერთიან სისტემად გააზრებას“ (აფრიდონიძე, 2007, 17), რომ უნდა დაეფიქრდეთ, „როდესაც ვაფასებთ უკვე დადგენილი ნორმის აკარგვანობას, ან (მით უმეტეს) როცა მიზნად ვისახავთ მათს გადასინჯვას“ (იქვე, 20). შ. აფრიდონიძე პირდაპირ აცხადებს: „ამგვარი გადასინჯვის ცდა შეეხო (ერთხელ 1970-იან წლებში (ჭუმბურიძე ზ., 1976, 23-36), მეორედ კი ამ ბოლო ხანებში (გოგოლაშვილი გ. 2007, 36-38) –ავ და -ამ თემისნიშნისა ზმნების I თურმეობითის წარმოების დღემდე მიღებულ ნორმას (არნ. ჩიქობავას პროექტის მიხედვით).. (იქვე, 20).“ შ. აფრიდონიძე რატომღაც არ თვლის ღირსად სხვა ავტორთა (დ. მელიქიშვილი, რ. სალინაძე...) მოხსენიებას... სიზუსტისათვის შეგახსენებთ: „მეორედ“ უფრო ადრე გამოითქვა ეს აზრი: 2000 წელს თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესიაზე წავიკითხე მოხსენება „კვლავ -ავ და -ამ თემისნიშნისა ზმნათა I თურმეობითის ფორმათა შესახებ“. მოხსენების თეზისები დაიბეჭდა (გოგოლაშვილი, 2000): იმავე საკითხს სხვა კუთხით განვიხილავდით 2001 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „დრო-კილოთა III სერიაში მომხდარ ფორმობრივ ცვლილებათა შესახებ“ (გოგოლაშვილი, 2001); 2007 წელს არნ. ჩიქობავას საკითხავებზე წავიკითხე მოხსენება „როპირიან -ავ და -ამ თემისნიშნისა ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმათა შესახებ“ (გოგოლაშვილი, 2007). ეს ნაშრომი გამოქვეყნდა გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალში (გოგოლაშვილი, 2007-1). ეს ყველაფერი (და, რა თქმა უნდა, ზ. ჭუმბურიძის ვრცელი ნაშრომი) უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული შ. აფრიდონიძეს, როცა „ნაჩქარევ და უპასუხისმგებლო ნაბიჯად“ მიიჩნევს ჩვენს თვალსაზრისს. არ ეკადრება შ. აფრი-

დონოქეს, რომ ზ. ჭუმბურიძესა და გ. გოგოლაშვილს ასე მოძღვრავდეს: „ვიდრე სიახლის დანერგვას მომხრეთა არგუმენტაცია დოკუმენტურად არ შემაგრებულა (!) საკმარისი მასალობრივი ფაქტებით (!), რომლებიც მოპოვებული იქნება თანამედროვე სალიტერატურო ენის ფუნქციონირების სხვადასხვა სფეროდან, მხოლოდ ცალკეულ პირთა სასაუბრო მეტყველების (!) დაყრდნობა ნორმის შესაცვლელად ნაჩქარევი და უპასუხისმგებლო ნაბიჯი იქნება (!) და მისგან საიმედო შედეგებს არ უნდა ველოდეთ. მეთოდოლოგიურად გაუმართლებელია აგრეთვე სასაუბრო მეტყველების მასალების შეგროვებისას და, მით უფრო, მათი კვალიფიკაციისას დასკვნების გამოტანა მთქმელთა ლიტერატურული კომპეტენციის შეუმოწმებლად (!). სალიტერატურო ენის ნორმათა შემუშავება-დადგენისას ყურადღება მუდამ ექცეოდა კულტურული წრეებისა და ლიტერატურული ავტორიტეტების მეტყველებას“ (აფრიდონიძე, 2007, 20).

ჯერ ერთი, შ. აფრიდონიძის მიერ კრიტიკის საგნად ქცეულ ავტორთა საკმაოდ ვრცელ ნაშრომებში იყო ცდა საკითხის საფუძვლიანი განხილვისა (აუჩქარებლად და პასუხისმგებლობით); დაინტერესებული მკითხველი ამაში იოლად დარწმუნდება. შ. აფრიდონიძეს არ უცდია ჩვენი არცერთი არგუმენტის გაბათილება, ამიტომ მისივე სიტყვები რომ მოვიშველიოთ, ჩვენ „წინააღმდეგ ვალაშქრება უნიადაგო და მიზანშეუწონელია“.

შ. აფრიდონიძე ჩვენ ფაქტების მიზანმიმართულ გაყალბებაშიც გვადანაშაულებს: „ძნელი სათქმელია, ასეთი უგულვებელყოფა შემთხვევითია, თუ არა, ანდა ავტორები (ე.ი. ჩვენ – გ.გ.) საერთოდ დააკვირდნენ თუ არა ამ ორ რიგს შორის არსებულ განსხვავებას (ხმონიანი ძირები და უხმონო ძირები – გ.გ.) ... ნორმის საკითხის გადასაწყვეტად მათი მნიშვნელობა იგნორირებას არ იმსახურებს...“ (იქვე, 21).

მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ შ. აფრიდონიძე განგებ არასწორად, დამახინჯებულად, შეცვლილად წარმოადგენს ჩვენს თვალსაზრისს. გავიხსენოთ: დღემდე მიღებული ნორმა -ავ და -ამ თემის ნიშნების შენარჩუნება I თურმეობითში. შ. აფრიდონიძის აზრით, თურმე ჩვენ მიერ „სანაცვლოდ შემოთავაზებულია -ია დაბოლოების საყოველთაო უნიფიკაცია ყველა მოდელის, ყველა თემის ნიშნის შემცველ (და, ცხადია, უნიშნო) ზმნებში“... (იქვე, 20).

მკითხველს შევახსენებთ ზ. ჭუმბურიძის დასკვნას: „ავ და ამ თემისნიშნიან ზმნათა I თურმეობითის ორივეგვარი წარმოება სალიტერატურო ენაში დასაშვებად უნდა იქნეს მიჩნეული“ (ჭუმბურიძე 1976, 36). ჩვენი დასკვნა ასეთია: „-ია დაბოლოებიან

ფორმებს (დაუმალია, უნახია... დაუმალივარ, ვუნახივარ...) უნდა მოეხსნას აკრძალვა და ისინიც მიჩნეული უნდა იქნენ სალიტერატურო ენის კუთვნილებად“ (გოგოლაშვილი, 2007, 9). შ. აფრიდონიძისეულ ინტერპრეტაციას ჩვენს აზრთან საერთო არაფერი აქვს.

როცა არის აკვირებული სურვილი, წინ აღუდგეს ახალს და არ არის საამისო მეცნიერული არგუმენტი, მაშინ „აკრძალულ ხერხსაც“ მიმართავენ. ასე მოხდა შ. აფრიდონიძესაც. მოვუსმინოთ: „დღეს ყველა ქართველი შესანიშნავად იცნობს რუსთაველისეულ ფორმულას, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს ესოდენ ლაკონურად და სახიერად გამოუვიდა, როგორც I თურმეობითის ტრადიციული ხმარების ჩამოყალიბებული წესი: „რა უთქვამს, რა მოუნმახავს, რა წიგნი მოუწერია!“ ამაზე მარტივად, ამაზე უკეთესად მოწოდებულ (თანაც ადვილად დასახსოვებელ) წესს ვერც ერთი მოსწავლე ვერ ინატრებდა!.. მათს წინააღმდეგ ვალაშქრება (!) უნიადაგო და მიზანშეუწონელია“ (აფრიდონიძე, 2007, 20).

მსჯელობა ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს ჩვენ გავილაშქრეთ რუსთაველის წინააღმდეგ და მოვითხოვდეთ რუსთაველთან და სხვაგანაც -ავ და -ამ დაბოლოებათა შეცვლას: რა უთქვია, რა მოუნმახია!... შ. აფრიდონიძემ სხვაზე უკეთ უნდა იცოდეს, რომ ბევრი რამ, რაც რუსთაველის დროს ნორმა იყო, დღეს აღარაა ნორმა. – რატომო, არ დასვამს ამ კითხვას, რადგანაც პასუხი სხვაზე უკეთ მოეხსენება...

მაშ, რისთვის სჭირდება ასეთი გაშარუება საკითხისა? მიზანი აქვს „ღიადი“ – რადაც უნდა დაუჯდეს, შეინარჩუნოს -ია დაბოლოების აკრძალვა...

საკმაოდ ვრცელ შეგონებით წერილში შ. აფრიდონიძე თავისი აზრის სამტკიცებლად ერთადერთ არგუმენტს მოიშველიებს. იგი საუბრობს „კონკურენტ ლექსიკურ წყვილებზე“ (მისი ტერმინია). ე. ი. ისეთ ზმნებზე, რომლებიც ნორმის გადასინჯვის შემთხვევაში ერთმანეთს დაემთხვეოდნენ. ჯერ ამას მივაპყროთ ყურადღება: თითქოს ჩვენ ვითხოვთ ერთადერთ -ია დაბოლოებას! -ავ და -ამ დაბოლოებას არავინ კრძალავს... მაგრამ არსებითი ამ შემთხვევაში მაინც სხვაა:

შ. აფრიდონიძის აზრით, თუ -ია დაბოლოებას მოეხსნება აკრძალვა, რამდენიმე -ავ თემისნიშნიანი ზმნის I თურმეობითის ფორმა დაემთხვევა სხვა თემისნიშნიანი ზმნის I თურმეობათის ფორმას. სულ ასეთ 13 ზმნას მოიძვეს შ. აფრიდონიძე. სამწუხარ-

რო ისაა, რომ ამ 13 მაგალითიდან მხოლოდ ხუთი მაგალითია სწორად შერჩეული; დანარჩენი რვა მაგალითი არასწორადაა მოყვანილი და მკითხველის შეცდომაში შეყვანას ისახავს მიზნად. განვიხილოთ კონკრეტულად.

უშეცდომოდ შერჩეული ხუთი მაგალითია:

- 1. კლავს – მოუკლია და აკლებს – მოუკლია;
- 2. ხრავს – დაუხრია და ხრის – დაუხრია;
- 3. სვამს – დაუსვია და ასობს – დაუსვია;
- 4. შერგავს – შეურგია და შეარგებს – შეურგია;
- 5. შესვამს – შეუსვია და შეა/უ-სობს – შეუსვია.

(მაინც გავიხსენოთ ის, რომ მოუკლავს, დაუხრავს, დაუსვამს, შეურგავს, შეუსვამს ფორმების აკრძალვას არაფერ ითხოვს!..)

შ. აფრიდონიძე ასევე „კონკურენტ ზმნებად“ ასახელებს:

1. ფლავს და ფლობს, თუმცა ამ ზმნათა I თურმეობითის ფორმები ვერ დაემთხვევა ერთმანეთს, რადგან ფლობს ზმნას III სერიის ფორმები არ გააჩნია. იხ. ქველ: „ფლობს (მხოლოდ ნაკვეთა აწმყოს წყებაში), გარდაუვალი, სტატიკური“...

2. დაიცავს ზმნის მოყვანა დაუცობს ზმნის კონკურენტად შეცდომაა, რადგან დაიცავს ზმნაში ავ არ არის თემის ნიშანი!..

3. მოსრავს და მოსვრის ზმნათა შემთხვევაში I თურმეობითის ფორმები განსხვავებულია: მოუსრია და მოუსვრია (თუმცა ისიც ვთქვათ, მოსრავს ზმნა არქაიზმია და არცაა მოსალოდნელი მისი ია დაბოლოებიანი ვარიანტის გამოყენება...).

4. ასევე განსხვავებულია I თურმეობითის ფორმები დაძრავს და დააძრობს ზმნათა შემთხვევაშიც: დაუძრია (დაუძრავს) და დაუძვრია...

5. ასევე განსხვავებულია I თურმეობითის ფორმები აწყავს და ააწყობს ზმნებისა: აუწყია (აუწყავს) და აუწყვია...

6. ასევე განსხვავებულია I თურმეობითის ფორმები დაწვავს და დააწვებს ზმნებისა: დაუწვია (დაუწვავს) და დაუწვია...

7. ასევე განსხვავებულია I თურმეობითის ფორმები ართავს და ართობს ზმნებისა: დაურთია (დაურთავს) და გაურთვია (აქ ზმნისწინიც სხვაობს!..)

8. ასევე განსხვავებულია I თურმეობითის ფორმები დახშავს და დაახშობს ზმნებისა: დაუხშია (დაუხშავს) და დაუხშვია...

როგორც ვხედავთ, მთავარ არგუმენტად მოყვანილი 13 მაგალითიდან („პოტენციური დამთხვევის შესაძლებლობით I თურ-

მეობითში“) რვა მცდარი მაგალითია! შევნიშნავთ: თუ ეს შეცდომებია, შ. აფრიდონიძის კვალიფიკაციის ავტორისათვის დასანანი შეცდომებია; თუ გამიზნულადაა მცდარი ფორმები მოყვანილი, ეს კიდევ უფრო დასანანია!..

არსებითია ისიც, რომ თუ ერთადერთი კონტრარგუმენტი შ. აფრიდონიძისათვის არის ხუთი ზმნის შესაძლო დამთხვევა I თურმეობითში, რატომ ავიწყდება ის არგუმენტი, რომელიც თავის დროზე მოიშველია ზ. ჭუმბურიძემ: I თურმეობითისა და მყოფადის ფორმათა დამთხვევა არა ხუთ(!), არამედ ყველა -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნაში: დაუხატავს (ის მას მას) და დაუხატავს (მას ის)!..

ჩვენ აქ აღარ ვაპირებთ ჩვენს სხვა ნაშრომებში მოყვანილი არგუმენტების გამეორებას; ვფიქრობთ, საკმარისად ითქვა. სისტემის მოყვარულთათვის ყურადღებას მივაქცევთ ერთ ფაქტს: -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის მეშველზმნის ფორმებში დღესდღეობით გაცილებით უფრო გავრცელებულია მეორე (ვუწოდოთ გვიანდელი) ვარიანტი, ვიდრე – პირველი (პირობითად – ადრინდელი). პირველი ნორმატიული პარადიგმაა, მეორე – „უკუგადაბრუნდა იქნესო“. კიდევ ერთხელ გადავაჯღაღოთ თვალი სრულ პარადიგმებს და გავაკეთოთ დასკვნა – არის თუ არა „უკუსაგდები“ მეორე პარადიგმა:

დამიხატ-ავს //	დამიხატ-ი მე ის (ისინი)
დაგიხატ-ავს //	დაგიხატ-ი მე ის (ისინი)
დაუხატ-ავს //	დაუხატ-ი მას ის (ისინი)
დაგვიხატ-ავს //	დაგვიხატ-ი ჩვენ ის (ისინი)
დაგიხატ-ავთ //	დაგიხატ-ი-თ თქვენ ის (ისინი)
დაუხატ-ავთ //	დაუხატ-ი-თ მათ ის (ისინი)
დამიხატ-ავ-ხარ //	დამიხატ-ი-ხარ მე შენ
დამიხატ-ავ-ხართ //	დამიხატ-ი-ხართ მე თქვენ
დაგვიხატ-ავ-ხარ //	დაგვიხატ-ი-ხარ ჩვენ შენს
დაგვიხატ-ავ-ხართ //	დაგვიხატ-ი-ხართ ჩვენ თქვენ
დაგიხატ-ავ-ვარ //	დაგიხატ-ი-ვარ შენ მე
დაგვიხატ-ავ-ვართ //	დაგვიხატ-ი-ვართ შენ ჩვენ
დაგიხატ-ავ-ხარ //	დაგვიხატ-ი-ხარ ჩვენ შენ
დაგვიხატ-ავ-ხართ //	დაგვიხატ-ი-ხართ ჩვენ თქვენ
დაუხატ-ავ-ვარ //	დაუხატ-ი-ვარ მას მე
დაგუხატ-ავ-ვართ //	დაუხატ-ი-ვართ მას ჩვენ
დაუხატ-ავ-ხარ //	დაუხატ-ი-ხარ მას შენ
დაუხატ-ავ-ხართ //	დაუხატ-ი-ხართ მას თქვენ
დაგიხატ-ავ-ვართ //	დაგიხატ-ი-ვართ თქვენ მე (ჩვენ)

დაეუხატ-აგ-ვართ // დაეუხატ-ი-ვართ მათ მე (ჩვენ)
დაუხატ-აგ-ხართ // დაუხატ-ი-ხართ მათ შენ (თქვენ)
ვფიქრობთ, დასკვნის გამოტანა იოლია...

დაბოლოს: **ნორმა უნდა შეიცვალოს**, რომ „სალიტერატურო ქართულ ენას შეეუნარჩუნოთ სათანადო კავშირი ცოცხალი ხალხური მეტყველების უშრეტ წყაროსთან“ (არნ. ჩიქობავა).

3. სტატიკურ ზმნათა აწმყოს I-II პირის მეშველზმნიან ფორმათა შესახებ

ნორმატულ რეკომენდაციებზე საუბრისას რა მნიშვნელობა აქვს სისტემის, უფრო სწორად, სისტემაში მიმდინარე ცვლილებების გათვალისწინებას, ჩვენი აზრით, კარგად წარმოჩნდა –**ავ** და –**ამ** თემისნიშნის ზმნათა მაგალითზე. ეს ის შემთხვევა იყო, როცა მიღებული ნორმის გადასინჯვა უნდა მოხდეს ენობრივი ცვლილებებიდან გამომდინარე. სხვაა ის შემთხვევა, როცა ნორმას ვიღებთ და ამ დროს არ ხდება სისტემის გათვალისწინება.

2002 წლის 28 ნოემბერს საქართველოს პრეზიდენტთან არსებულმა ქართული ენის სახელმწიფო კომისიამ დაამტკიცა ახალი ნორმები. ჩვენ ერთ-ერთი მათგანი გვინტერესებს: „ი-ზე ფუძეგათავებული ზოგიერთი აწმყოს პირველი და მეორე პირის ფორმების მართლწერა“. საკითხი ეხება სტატიკურ ზმნებს. გვაქვს პარალელური ფორმები მეშველი ზმნითა და მის გარეშე:

- ვტირი // ვტირი-ვარ, ტირი // ტირი-ხარ;**
- ყვირი // ყვირი-ვარ, ყვირი // ყვირი-ხარ;**
- ჩივი // ჩივი-ვარ, ჩივი // ჩივი-ხარ;**
- ტყუი // ტყუი-ვარ, ტყუი // ტყუი-ხარ...**

ახლადდადგენილი ნორმის მიხედვით, სწორია პირველი ვარიანტი (მეშველი ზმნის გარეშე), მცდარია მეორე (ახალი ნორმები, 8). მეშველზმნიანი ფორმები, ნორმის პროექტის ავტორის აზრით, **ვზივარ, ვწევარ, ვდგავარ, მივდივარ** ზმნათა „მიბაძვით იქნა ნაწარმოები მეშველი **ყოფნა** ზმნის საშუალებით. ასე მივიღეთ უმართებულო ფორმები“ (იქვე). ე.ი. არასწორი ფორმების გაჩენის მიზეზი ანალოგიააო. ვ. თოფურიას სცოდნია თქმა, **ანალოგია გაჭირვების ასსნააო**. ვფიქრობთ, „მიბაძვა“, ანალოგია სწორედ გაჭირვების ასსნაა ამ შემთხვევაში. სინამდვილეში სხვა ვითარებაა; სტატიკურ ზმნათა ფორმაწარმოების ისტორიისა და თანამედროვე ვითარების გათვალისწინება სხვაგვარი დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა.

სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმათა წარმოებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა:

ძველ ქართულში ყველა ტიპის სტატიკური ზმნა I-II პირის ფორმებს ორგანულად იწარმოებს: **ვ-დგა** (ს-დგა, დგა-ს) ... **ვ-ტირ** (ს-ტირ, ტირ-ს)... **ვიცი** (იცი, იცი-ს)...

აჰა ესერა მე წინაშე შენსა **ვდგა**; ჩემ თანა **სდგა** და განუშორებელ ხარ(87) (მაგალითები მომყავს ი. და ვ. იმნაიშვილების წიგნიდან „ზმნა ძველ ქართულში“, I, 1996. გვერდებს ვუთითებთ ამ გამოცემიდან).

მე აქა მშუდობით **ვზი**; შენ **ჰზი** აქა პარეხსა ამას მარტოდ (88).

მე უკვე აწ ავრეთ **ვრბი**, ვითარცა არა უჩინოდ; ხოლო შენ მოკლვად **ჰრბი** (88).

აწ ჩუენ რაღსა **ვსხედთ**? რომელთა შორის თქუენ **ჰსხედთ** (88).

გარეშმ **ვჩანთ** მდაბლად; ნუცა შენ აქა **სცან** (89).

და მე **ვწუხ**; რაღსა სტირ და **სწუხ** (89).

შენ **სწვე** და **ჰკუნესი** (89).

დედაკაცო, რაღსა **სტირ** (89)... (უფრო ვრცლად ამ საკითხებზე იხ.: ბარამიძე 1964).

მომდევნო პერიოდში დაიწყო I-II პირის ფორმათა მეშველზმნიან წარმოებაზე გადასვლა: **ვ-დგა-ვარ** (დგა-ხარ, დგა-ს)... **ვ-ტირი-ვარ** (ტირი-ხარ, ტირი-ს)...

საშუალ ქართულში უკვე დასტურდება პარალელური წარმოება: (მაგალითებს ვიმოწმებთ ლ. ბარამიძის დასახელებული ნაშრომიდან გვ. 123-126).

მე ლაპარაკად აქა **ვზი**; მხესთან მთვარე ვითა **ვზივარ** (შაჰნამე).

თქვეს: **ვწუხთო** აქ არ დამხდომნი; რასთვის **სწუხხარ** პირად მზეო? (არჩილი).

ვწავ; **სწვე** (ვისრამიანი); **ვწევარ** (შვიდი მთ.), **სწევხარ** (შაჰნამე).

სხედთ (ვისრ.); **ვსხედვართ** (შაჰნამე)...

ამ ეტაპზე პარალელური ფორმები იმ ზმნებმა გაიჩინეს, რომლებიც დღეს მხოლოდ მეშველზმნიანნი არიან. ჩვენთვის საინტერესო ზმნათა (ტირის, ყვირის...) მეშველზმნიანი ვარიანტი ვერ დავადასტურეთ. „ვეფხისტყაოსანში“ **ტირის** ზმნის I-II პირის II ფორმა დასტურდება (სიმფონია 1956), არცერთი არ არის მეშველზმნიანი: „ვეტირი ცრემლითა ცხარითა“, „უბრძანა, ნუ სტირ, ასულო...“ და სხვა. საშუალო ქართულის მოგვიანო პერიოდის ძეგლები ალბათ სხვა ვითარებას გვიჩვენებენ. ფაქტია, პროცესი

არაერთგვაროვნად წარმართა: სტატიკურ ზმნათა ერთ ჯგუფში პროცესი დასრულებულია: მდგომარეობის გამომხატველი ზმნები მხოლოდ მეშველზმნიანია დღეს: **ფ-ღგა-ვარ, ფ-ზი-ვარ, ფ-წყ-ვარ...**

სტატიკურ ზმნათა მეორე ნაწილში ფორმათა პარალელულობა გვაქვს:

- ფ-ტირი // ფ-ტირი-ვარ,**
- ფ-ყვირი // ფ-ყვირი-ვარ,**
- ფ-ჩივი // ფ-ჩივი-ვარ...**

მესამე ნაწილს სალიტერატურო ენაში მხოლოდ ორგანული წარმოება აქვს: **ფ-ფიქრობ, ფ-იციანი, ფ-იცი...** თუმცა ყურადსაღებია ისიც, რომ სასაუბრო მეტყველებაში (განსაკუთრებით ბავშვების ენაში) გვხვდება: **ფ-ფიქრობ-ვარ, ფ-იციანი-ვარ** ტიპის ფორმები. ამგვარ ფორმათა არსებობა კანონზომიერი ჩანს – ეს არის ასახვა არსებული ტენდენციისა; ამის დასტურია ის, რომ პროცესი დასრულებულ სახეს იღებს ინგილოურ დიალექტში; იქ ის ზმნებიც მეშველზმნიანია, სხვა დიალექტებში ორგანულად რომ იწარმოება:

- ფ-იცი-ვარ, იცი-ხარ...**
- ფ-იციანი-ვარ, იციანი-ხარ;**
- ფ-ფიქრობ-ვარ, ფიქრობ-ხარ...** (იმნაიშვილი, 1966).

ნორმის მიღების შემთხვევაში ეს ტენდენცია ფორმაცვალებებისა უნდა იქნეს გათვალისწინებული და პარალელურ ფორმათა შემთხვევაში შევთავაზოთ ისეთი ნორმა, რომელიც არ შეეწინააღმდეგება ენის განვითარების ბუნებრივ პროცესს. მით უმეტეს, თუ პარალელურ ვარიანტთაგან თითოეულს გავრცელების თანაბარი სიხშირე აქვს. ამ თვალთახედვით, პარალელურ ვარიანტთაგან – **ფ-ტირი // ფ-ტირი-ვარ, ფ-ყვირი // ფ-ყვირი-ვარ, ფ-მღერი // ფ-მღერი-ვარ** – პირველისათვის ნორმის სტატუსის მინიჭება და მეორის მცდარ (არალიტერატურულ) ფორმად გამოცხადება არ მიგვაჩნია გამართლებულად. ეს არ ეხება, ცხადია, **ფ-იციანი-ვარ, ფ-ფიქრობ-ვარ** ტიპის ფორმებს, რომლებიც ფაქტობრივ არ იხმარება. რეკომენდაციების მიცემისას პარალელურ ფორმათაგან შეიძლება უპირატესობა მივანიჭოთ ისტორიულად მართებულ ვარიანტს – **ფ-ტირი, ფ-მღერი, ფ-ჩივი** ტიპის ფორმებს, მაგრამ არ უნდა აგვრძალოთ **ფ-ტირი-ვარ, ფ-მღერი-ვარ** ტიპის ფორმები.

ამ შემთხვევაში სისტემური ცვლილებების გაუთვალისწინებლობა ისეთივე ვითარებას შექმნის, რაც **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითში გვაქვს: ენობრივი რეალობა სხვაა, ნორმა – სხვა.

4. ენებითი გვარის ზმნათა II კავშირებითის პარალელურ ფორმათა შესახებ (იქნეს თუ იქნას)

ორთოგრაფიული ლექსიკონის მნიშვნელობა წიგნიერი საზოგადოებისათვის განმარტებას არ საჭიროებს. ამონაწერი ენციკლოპედიიდან: „**ორთოგრაფიული ლექსიკონი**. სალიტერატურო ენის **ნორმატიული** ლექსიკონი, ანუ მართლწერის თვალსაზრისით სწორი, **ენობრივი ნორმების** მიხედვით გამართული ლიტერატურული სიტყვაფორმების ლექსიკონი“ (ენციკლოპედია, 2008). წერენ კიდევ ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონის წინასიტყვაში: „ამ (ორთოგრაფიული – გ.გ.) ლექსიკონის გამოცემას ქართული სალიტერატურო ენის **ნორმათა** დამკვიდრებისა და დაცვის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება“ (თოფურია, გიგინეიშვილი 1998, 6); მიანიშნებენ იმასაც, რომ „ეს (ორთოგრაფიული – გ.გ.) ლექსიკონი ემყარება იმ **ნორმებს, რომლებიც კომისიამ მიიღო სალიტერატურო ქართული ენისათვის**“ (იქვე) (ხაზი ჩვენია). აქ დაზუსტებაა საჭირო: ცხადია, ორთოგრაფიული ლექსიკონი ითვალისწინებს ყველა დადგენილ ნორმას, მაგრამ არის არაერთი საკითხი, რომელიც ნორმის თვალსაზრისით მოუგვარებელია, მათ შესახებ ნორმა არ არის დადგენილი. ასე რომ, „ლექსიკონი ემყარება ნორმებს“, არ მოიცავს ყველა ფორმას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ზოგ შემთხვევაში თუ ნორმასთან გვაქვს საქმე, სხვა შემთხვევაში მას რეკომენდაციის სახე აქვს.

ამიტომაც ლექსიკონში შეიძლება არაერთგვაროვნად იყოს წარმოდგენილი ცალკეულ შემთხვევაში ერთი და იმავე რიგის ფაქტები. ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონის მნიშვნელობას ჩვენ იმაშიც ვხედავთ, რომ ასეთი მასალის თავმოყრა გასარკვევ და შესასწავლ საკითხებს წარმოაჩენს. რამდენიმე მათგანზე ვამახვილებთ ყურადღებას.

ორთოგრაფიული ლექსიკონი გვასწავლის: სწორია ფორმა **იქნეს**; შესაბამისად, იგულისხმება, რომ მცდარია **იქნას**. არადა, – ა სუფიქსიანი ვარიანტი არანაკლებ გავრცელებულია, ვიდრე – ე სუფიქსიანი: „ფარსმან სპარსისათვის კონსტანტინე არსაკიძის დაპირისპირება გაგებულ უნდა **იქნას**, როგორც ტეზა და ანტიტეზა რომანში“ (კ. გამსახურდია). მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება.

ორთოგრაფიულ ლექსიკონში ამ ზმნის ზმნისწინიან ფორმებში კიდევ უფრო კონკრეტდება და ზუსტდება ვითარება: (**შეიქნას** კი არა) **შეიქნეს** (ათი წლისა). მაგრამ **შეიქმნას** (სახელმწი-

ფო, ორგანიზაცია). პარალელური -ე სუფიქსიანი ფორმა ამ ზმნა-საც აქვს: **შეიქმნეს**.

არადა, **შეიქნეს/შეიქნას** და **შეიქმნეს/შეიქმნას** გრამატიკულად იდენტური ოდენობებია. ერთ შემთხვევაში პარალელურ ფორმათაგან -ე სუფიქსიან ვარიანტს ეძლევა უპირატესობა, ხოლო მეორე შემთხვევაში – -ა სუფიქსიანს. რატომ? ამ კითხვაზე პასუხი არა გვაქვს. თუ ისაა მთავარი არგუმენტი, რომ ისტორიულად **იქნეს** ფორმა არის მართებული, იგივე შეიძლება ითქვას **შეიქმნეს** ფორმაზეც. შესაბამისად: თუ არამართებულია **იქნას** ფორმა, არამართებულად უნდა ჩაითვალოს **შეიქმნას** ფორმაც.

მსგავსად აღნიშნული ზმნებისა, პარალელურად იწარმოებს II კავშირებითის ფორმებს უნიშნო (რესპ. **ი-ელემენტიანი**) წყვეტილის მქონე **ი-** პრეფიქსიანი ვნებითები:

შეიძრას/შეიძრეს, გაიხსნას/გაიხსნეს, გაიხრწნას/გაიხრწნეს, გაირყენას/გაირყენეს. ამგვარ პარალელურ ფორმათა არსებობას ორთოგრაფიულ ლექსიკონში ყურადღება არ ექცევა; II კავშირებითის წყვილი ფორმა საერთოდ არ მიეთითება, თუმცა ზოგი ზმნის შემთხვევაში -ე სუფიქსიანი ვარიანტია მიჩნეული მართებულად (**დაიბნეს, დაირწეს, დაირღვეს...**), ზოგჯერ -ა სუფიქსიანი ვარიანტი (**დაისვას, დაიდრას...**).

პასუხი უნდა გაეცეს კითხვებს: რატომაა მართებული **შეიქნეს** და არა **შეიქნას**? ანდა **შეიქმნას** და არა **შეიქმნეს**? – მით უმეტეს, რომ ისტორიულად ორივე შემთხვევაში მართებულია -ე სუფიქსიანი ვარიანტი?

არაერთგვაროვნად წარმოდგენა ერთი და იმავე რიგის ფაქტებისა იმის გამო ხდება, რომ არაა გააზრებული ამ ფორმათა ადგილი ენობრივ სისტემაში და არაა გათვალისწინებული ის ტენდენციები, რაც ამ რიგის ენობრივი ფაქტების განვითარებასთან არის დაკავშირებული.

ისტორიული პრინციპის მოშველიება ამ შემთხვევაში არ გამოგვადგება: II კავშირებითის წარმოებაში პარალელური ფორმების მქონე ვნებითი გვარის ზმნათა ერთ ჯგუფში -ე სუფიქსიანი ფორმებია მართებული (**შეიქმნეს-ეს, იქნეს-ეს, იშვეს-ეს, დაეხსნეს-ეს, განიხრწნეს-ეს...**), მეორე ჯგუფის ზმნებში – -ა სუფიქსიანები (**აღიდრას-ეს, შემოერტყას-ეს, განერთხას-ეს, დაერტყას-ეს, დაიწვას-ეს...**).

ახალ ქართულში პრობლემას ვნებითი გვარის ზმნები ქმნის (პარალელიზმი აქ გვაქვს). მოქმედებითი გვარის ზმნათა შემთხვევაში ფორმათა ერთგვაროვნებაა: ყველა შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ზმნა II კავშირებითს -ა სუფიქსით იწარმოებს: **შექმნას-ეს, ქნას-ეს, შვეს-ეს, დახსნას-ეს, გახრწნას-ეს, აღიდრას-ეს, დაწვას-ეს...**

როგორც ირკვევა, ძველ ქართულში პრინციპულად განსხვავებული ვითარება იყო; არსებობდა მკაცრი კანონზომიერება: როგორც ვნებითი, ისე მოქმედებითი გვარის ზმნათა უნიშნო (resp. **ი-ელემენტიანი**) წყვეტილის მქონე ზმნები II კავშირებითს ერთნაირად იწარმოებდნენ: თუ საყრდენ მორფემაში ე ხმოვანი იყო რედუცირებული, II კავშირებითის მაწარმოებელი იყო ე; სხვა შემთხვევაში – ა:

ქენ – ი-ქნეს-ეს და ქნეს-ეს, ქმენ – იქმნეს-ეს და ქმნეს-ეს, შევ – ი-შვენეს-ეს და შვენეს-ეს, ჭერ – და-ი-ჭრენეს-ეს და და-ჭრენეს-ეს, ხრწენ – გან-ი-ხრწნენეს-ეს და გან-ხრწნენეს-ეს...

ძარ – აღიდრას-ეს და აღ-იდრას-ეს, წევ – მოი-წვენას-ეს და და-წვენას-ეს... (უფრო ვრცლად იხ.: გოგოლაშვილი 1983).

როგორც ვხედავთ, თუ ძველ ქართულში ე და ა სუფიქსთა განაწილებას II კავშირებითში ფონოლოგიური საფუძველი ჰქონდა, ახალ ქართულში წინა პლანზე წამოვიდა გვარის ფაქტორი: უნიშნო წყვეტილის მქონე მოქმედებითი გვარის ყველა ზმნა ა-სუფიქსიან წარმოებაზე გადავიდა: **ქნას-ეს, ქმნას-ეს, შვენას-ეს, ჭრას-ეს...** ვნებითის შემთხვევაში ტენდენციას მკვეთრად გამოხატული მიმართულება არა აქვს ერთი რომელიმე მაწარმოებლის გაბატონებისა; პარალელური ვარიანტები გაიჩინეს როგორც -ე სუფიქსიანებმა (**ი-ქნეს-ეს // ი-ქნას-ეს...**), ისე – -ა სუფიქსიანებმა (**აღ-იდრას-ეს // აღ-იდრენეს-ეს...**). პარალელურ ფორმათა გავრცელების სისწორე თანაბარი ჩანს. ვთვლით, რომ **რომელიმე მათგანის აკრძალვა არ იქნებოდა მართებული; ალბათ შესაძლებელია პარალელურ ფორმათაგან უპირატესობა მიეცეს -ე სუფიქსიან ვარიანტს.**

5. ამქვეყნად და იმ ქვეყნად

ვთქვით, რომ ორთოგრაფიულ ლექსიკონში არის შემთხვევები, როცა ერთი და იმავე რიგის ფაქტები სხვადასხვა ფორმით არის წარმოდგენილი. ასეთი ფაქტების გამოვლენა, მათი წესის ფარგლებში მოქცევა საშური საქმეა; ეს ხელს შეუწყობს ლექსიკონის შემდგომი გამოცემების დახვეწას; შესაბამისად, სალიტერატურო ენის სიწმინდის დაცვას. ასეთი რიგის მოვლენად მიგვაჩნია გამოთქმები **ამქვეყნად** და **იმ ქვეყნად**.

დასახელებული გამოთქმები საკმაოდ ხშირად ხმარებულია; ისინი ორთოგრაფიულ ლექსიკონში განსხვავებულად იწერება: ერთად – **ამქვეყნად**, ცალცალკე – **იმ ქვეყნად**. სალიტერატურო ენის კარგი მცოდნეც კი ამ ფაქტს ხშირად შეცდომაში შეჰყავს: არ არის არავითარი ლოგიკა, რატომ იწერება ერთი ერთად (**ამქვეყნად**) და რატომ მეორე – ცალცალკე (**იმ ქვეყნად**).

რომ ყოფილიყო ერთნაირი დაწერილობა, შეიძლებოდა არ გვედავა პრინციპზე...

მაინც, ერთად უნდა ვწეროთ თუ ცალცალკე? ვფიქრობთ, ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა არ იქნებოდა მართებული.

ჩვენი აზრით, თუ ამ გამოთქმას განვიხილავთ შესიტყვებდ, მაშინ სწორია ცალცალკე დაწერილობა:

სახ.	ეს ქვეყანა	ის ქვეყანა
მოთხ.	ამ ქვეყანამ	იმ ქვეყანამ
მიც.	ამ ქვეყანას	იმ ქვეყანას
ნათ.	ამ ქვეყნის	იმ ქვეყნის
მოქ.	ამ ქვეყნით	იმ ქვეყნით
ვით.	ამ ქვეყნად	იმ ქვეყნად

თუ ამ გამოთქმებს ზმნისართულ ფორმად გავიაზრებთ, მაშინ მართებული იქნება, დაიწეროს ერთად: **ამქვეყნად, იმქვეყნად.**

ქართულ სინამდვილეში გვაქვს შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე გამოთქმა განსხვავებულად იწერება კონტექსტისდა შესაბამისად: **არცერთი (არცერთი მათგანი ამას არ იტყვის) და არც ერთი (არც ერთი მოსულა და არც – მეორე)... არაერთი (არაერთი ჩვენგანი...)** და **არა ერთი (არა ერთი, არამედ რამდენიმე...)**... მსგავსად ამ ტიპის გამოთქმებისა, შეიძლებოდა ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმებიც ამ რიგისად მიგვეჩნია.

ასე რომ, განსახილველი გამოთქმები კონტექსტის შესაბამისად ერთ შემთხვევაში მივიჩნით შესიტყვებად (მსაზღვრელ-საზღვრულად) და ვწეროთ ცალცალკე: **ამ ქვეყნად, იმ ქვეყნად** (ის ქვეყანა გადაიქცა **ამ ქვეყნად**... შეიძლება მივიჩნიოთ **იმ ქვეყნად**, რომელიც...); სინტაქსურად ამ შემთხვევაში **ამ/იმ** განსაზღვრებაა (**რომელ ქვეყნად?**), ხოლო **ქვეყნად** – უბრალო დამატება (**რად გადაიქცა?**).

კონტექსტისდა შესაბამისად განსახილველი გამოთქმები შეიძლება მივიჩნიოთ ზმნიზებად და ვწეროთ ერთად: **ამქვეყნად, იმქვეყნად** (მაშინ მოვიდა **ამქვეყნად**, როცა... სახადი შეეყარა და გაისტუმრა **იმქვეყნად**...). სინტაქსურად ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმები ადგილის გარემოებაა (სად მოვიდა? სად გაისტუმრა?).

ვფიქრობთ, საკითხის ასე დასმა მოხსნის იმ უხერხულობას, რაც ორთოგრაფიულ ლექსიკონშია; წესის ფარგლებში მოექცევა წესის გარეშე მდგომი ფაქტები.

6. სამხრეთ კავკასია თუ სამხრეთი კავკასია

ქართულ ენაში არის ისეთი პარალელური ფორმები, რომელთაც ვერ განვიხილავთ სისტემური ენობრივი ცვლილების მომიჯნავე საფეხურებად; ვერც სტილისტურ ვარიანტებად. მოცილეთ ფორმათაგან ერთ-ერთს უნდა მიეცეს ნორმის სტატუსი. ასეთ მაგალითად მიგვანია გეოგრაფიულ ტერმინებში მხარეთა აღმნიშვნელ სახელთა ფორმა – **სამხრეთი თუ სამხრეთ საქართველო**. საკითხი სერიოზული განხილვის საგნად იქცა ამ ცოტა ხნის წინათ.

გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ ორი წერილი გამოქვეყნდა – თამაზ გამყრელიძისა და შუქია აფრიდონიძის (გამყრელიძე, 2003; აფრიდონიძე, 2003). საკითხი ესებოდა გეოპოლიტიკურ ტერმინს – **სამხრეთ კავკასიას**; რომელი მივიჩნით სწორ ფორმად – **სამხრეთი კავკასია** თუ **სამხრეთ კავკასია**. რამდენადაც გეოგრაფიულ ტერმინებში პირველ კომპონენტად ხშირია მხარეთა აღმნიშვნელი ტერმინები – **აღმოსავლეთი, დასავლეთი, ჩრდილოეთი, სამხრეთი** – ამდენად აქტუალურია საკითხის დასმა და, შესაბამისად, მნიშვნელოვანი – გადაწყვეტა. თუკი შევძელით შეთანხმება, წესი, ცხადია, ყველა ტერმინისათვის იქნება სავალდებულო. ვამბობ, თუკი შევძელით-მეთქი, იმიტომ, რომ ამ პუბლიკაციებში განსხვავებულ თვალსაზრისთა მტკიცებაა.

თ. გამყრელიძის აზრით, „აღნიშნული გეოპოლიტიკური ტერმინები უფრო მიზანშეწონილია მისდევდეს „გვარ-სახელის“ მოდელს (ე. ი. უნდა გვექონდეს „დასავლეთ ევროპა“, „სამხრეთ საქართველო“, „სამხრეთ კავკასია“), რაც გამართლებულია ტრადიციულადაც და არა „პროფესიულ მოდელს“ (ე. ი. არ უნდა ვიხმაროთ „დასავლეთი ევროპა“ – „დასავლეთმა ევროპამ“, „სამხრეთი საქართველო“ – „სამხრეთმა საქართველომ“, „სამხრეთი კავკასია“ – „სამხრეთმა კავკასიამ“ და სხვა)“... (გამყრელიძე 2003).

შ. აფრიდონიძე მხარს უჭერს მეორე ვარიანტს – **სამხრეთი კავკასია** და საკითხთან დაკავშირებით არსებულ კომპეტენტურ ავტორთა ნაშრომებსაც შეგვახსენებს. იგი არა მხოლოდ იმოწმებს და ემყარება ცნობილ ავტორთა შეხედულებებს, არამედ გთავაზობს საკმაოდ ვრცელ ენობრივ ანალიზს – „ობიექტურ არგუმენტაციას“, როგორც თვითონ ბრძანებს : „რა შეიძლება იყოს ობიექტური საფუძველი ამა თუ იმ გადაწყვეტილების მიღებისა ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში? **ამოსავალია სადავო**

ფორმების სტრუქტურა, ბრუნების ტიპი, სემანტიკა და სინტაქსური ფუნქცია, ყველა ამ ფაქტორის კომპლექსი“ (აფრიდონიძე, 2003).

ცხადია, ვეთანხმებით ავტორს იმის თაობაზე, რომ ქართული ენის ნორმალიზაციის სფეროში მის მიერ დასახელებულზე უფრო კომპეტენტური წყაროები ჩვენს სინამდვილეში არ არსებობს, მაგრამ რა ვუყოთ ფორმათა გავრცელებულობის ფაქტორს? ხომ ცხადია, რომ დღეს ჩვეულებრივ ფუძის სახით წარმოდგენილი პირველ კომპონენტიანი ფორმა იხმარება: **სამხრეთ კორეა, ჩრდილოეთ კორეა, აღმოსავლეთ ევროპა** და მისთანანი. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დადგენის პრინციპებიც გავიხსენოთ: „როცა ენაში რაიმე ცვლილება იჩენს თავს, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, თუ რამდენადაა იგი გავრცელებული, როგორია მისი გამოყენების არე, რამდენად ეგუება იგი განვითარების ტენდენციას, რა პერსპექტივები აქვს, რომ სოციალური სანქცია მოიპოვოს... სოციალურ სანქციას შეუძლია ისტორიულად უკანონო აღჭურვოს კანონიერი მოვლენის უფლებით და, პირუკუ, ისტორიულად კანონიერს აპყაროს უფლება, რაც ცხადყოფს სოციალური მომენტის სიძლიერეს“ (ნორმები 6). სწორედ აქ, ამ კრებულში, ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ „ძირითადი და მთავარია მაინც ამა თუ იმ ფორმის ხმარებულობა, მისი გავრცელებულობა“ (იქვე, 9).

ცხადია, ამ ფაქტორის გათვალისწინება პირველი ვარიანტისათვის დაგვაჭერინებს მხარს. ეს არ იქნება ტრადიციის უგულვებელყოფა. გასული საუკუნის პირველ ნახევარში რომ ნორმას იღებდნენ, მაშინდელი ენობრივი სინამდვილე იძლეოდა ამის საშუალებას. ცვლილების ტენდენციამ დღეს სხვა რეალობის წინაშე დაგვაყენა და ამიტომაც ნორმა უნდა გადაისინჯოს. ღირსსაცნობია ისიც, რომ ნორმათა ამგვარი გადასინჯვის (არსებულის შეცვლის) ტრადიციაც გვაქვს ქართულში, თუნდაც ხანმეტობა-ჰაემეტობის ფაქტი გავიხსენოთ. მომდევნო პერიოდის რედაქტორები საგულდაგულოდ უწევდნენ რედაქტირებას ძველ ტექსტებს: ამის მრავალი მაგალითი არსებობს...

ნორმის ცვლილება და არსებულ ნორმათა გადასინჯვის საკითხი არ არის მხოლოდ განსახილველ ტერმინთა პრობლემა. დღეს საკმაოდ გვაქვს გასული საუკუნის დასაწყისში მიღებული ისეთი ენობრივი ნორმები, რომლებიც რეალურად უკვე აღარ მოქმედებენ. ორიოდ მაგალითი: უკვე ვისაუბრეთ იმის თაობაზე, რომ –**ავ** და –**ამ** თემისნიშნან ზმნათა პირველ თურმეობითში –**ია** დაბოლოებას აკრძალვა უნდა მოეხსნას: **დაუხატია, უთქვია** ფორმები კანონზომიერია ენის განვითარების ტენდენციიდან თუ

დავინახავთ. მისი ხმარების სისშირე აბსოლიტურად ჭარბობს **დაუხატავს, უთქვამს** ფორმათა გამოყენების სისშირეს. ითქვა და დაიწერა ამის თაობაზე არაერთგზის... ანდა: ვთქვით ისიც, რომ ორთოგრაფიული ცნობარები არასწორად მიიჩნევენ **იქნას** ფორმას (სწორია **იქნეს** ფორმა). **იქნას** ისევე კანონზომიერია, როგორც **გადაიჭრას, გაიხსნას** და მისთანანი. ამის თაობაზე არაერთგზის თქმულა, მაგრამ რატომღაც მაინც ერთგულნი ვრჩებით თითქმის საუკუნის წინათ მიღებული ნორმებისა და ამგვარი რეალობის წინაშე დავდებით: **ვამბობთ ერთსა და ვწერთ მეორეს**. მაგალითების გაზრდა შეიძლება. საკითხის დასმისათვის, ვფიქრობთ, საკმარისია...

ასეთივეა ვითარება: **სამხრეთ კავკასია** თუ **სამხრეთი კავკასია**. იქნებ სალიტერატურო ენის ნორმათა კომისიამ ანგარიში გაუწიოს არსებულ ენობრივ რეალობას და ვწერთ ის, რასაც ვამბობთ, ანუ ნორმის სანქცია მივცეთ ფორმებს: **სამხრეთ კავკასია, ჩრდილოეთ კორეა, აღმოსავლეთ საქართველო**...

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში შეიძლება იმის თაობაზე, რომ ერთად დაიწეროს ეს ორკომპონენტიანი ტერმინი თუ ცალ-ცალკე. შედარებისთვის: წითელწყარო, ახალსოფელი, დიდგორი... თუმცა, ეს მეორე რიგის საკითხია.

* * *

ნამდვილად არ მეგონა, რომ ბატონი თამაზ გამყრელიძის თვალსაზრისი ასეთ დისკუსიას გამოიწვევდა... (ი.ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის სემინარზე 2003 წლის ივნისში მოხდა საკითხის განხილვა საკმაოდ ფართო მასშტაბით).

უნივერსიტეტში გამართული მსჯელობისას კიდევ ერთხელ გვისაყვედურეს არგუმენტების უქონლობაზე და, საერთოდ, „ამოსავალი სადავო ფორმების სტრუქტურის, ბუნების ტიპისა, სემანტიკისა და სინტაქსური ფუნქციის“ ფაქტორთა უგულვებელყოფის გამო. ჩვენი პოზიციის მთავარი ოპონენტი შ. აფრიდონიძე იყო. მან თავისი პოზიციის სისწორის არგუმენტად ყველასათვის ურყევი ავტორიტეტი ივანე ჯავახიშვილი მოიშველია...

რამდენიმე საკითხს კვლავ შევეხებით.

საკითხი დგას ასე: პორიზონტის მხარეების აღმნიშვნელი ტერმირები (აღმოსავლეთი, დასავლეთი, ჩრდილოეთი, სამხრეთი) რა ფორმით უნდა იყოს წარმოდგენილი გეოგრაფიული სახელწოდებებში: სახელობითი ბრუნვის სახით (აფრიდონიძე, 2003) თუ ბრუნვის ნიშნის გარეშე, წმინდა ფუძით (გამყრელიძე, 2003)? ხაზს უსვამდნენ იმას, რომ ივანე ჯავახიშვილის შრომებში პირ-

ველი ვარიანტია წარმოდგენილი. ცხადია, ეს საგულისხმო არგუმენტია, მაგრამ ერთ ფაქტზე გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ.

ივანე ჯავახიშვილის შრომებში (ვემყარებით აკადემიურ გამოცემას: ჯავახიშვილი 1979-1998). ამ ტიპის შესიტყვების ბრუნების მხოლოდ ერთი ვარიანტი არ გვხვდება; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ავტორისეული ნორმა მერყეობს. მართალია, სახელობითი ბრუნვის შემთხვევაში ყოველთვის პირველი ვარიანტია (მაგ: აღმოსავლეთი საქართველო...), მაგრამ სხვა ბრუნვებში გვაქვს პარალელური ფორმები, კერძოდ მიცემითში გვხვდება როგორც სრული, ისე გარდამავალი სახეობები: **დასავლეთ საქართველოში** და იქვე **აღმოსავლეთს საქართველოში** (ტ. XII გვ. 398)... ნათესაობითში სისტემებრ ფუძის სახითაა წარმოდგენილი პირველი კომპონენტი (**აღმოსავლეთ საქართველოს** საზოგადო მდგომარეობა“ – იქვე...). იქვეა სახელობითი ბრუნვის ფორმაც **აღმოსავლეთი საქართველო** (იმავე გვერდზე). პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

საც: აღმოსავლეთი-ი საქართველო,

მიც: აღმოსავლეთ-ს // აღმოსავლეთ საქართველოში,

ნათ: აღმოსავლეთ საქართველოს...

ეს პარადიგმა დღესდღეობით ჩვენთვის განსახილველ არცერთ მოდელს არ ემთხვევა. გასაგებია: აქ აისახება ის ენობრივი რეალობა, რაც გვქონდა გასული საუკუნის პირველ ნახევარში; ამიტომ მთავარ არგუმენტად ამის მოყვანა არ მიგვანია მართებულად.

ერთი ფრიად საგულისხმო ფაქტიც; ივანე ჯავახიშვილის შრომათა აკადემიურ გამოცემას ერთვის გეოგრაფიულ ტერმინთა საძიებელი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ჰორიზონტის მხარეების შემცველი ორკომპონენტური შესიტყვება ერთ გეოგრაფიულ ტერმინადაა გაგებულ. ცხადია, სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა საძიებლებში წარმოდგენილი. პირველი ვარიანტი (აღმოსავლეთი საქართველო, აღმოსავლეთი ამიერკავკასია, აღმოსავლეთი აფხაზეთი, დასავლეთი საქართველო, დასავლეთი ევროპა, დასავლეთი იბერია, დასავლეთი სომხეთი) წარმოდგენილია მხოლოდ I ტომში (თუმცა არის გამონაკლისიც – ჩრდილოეთ კავკასია). ყველა სხვა ტომის საძიებლებში II ვარიანტია დადასტურებული: აღმოსავლეთ საქართველო (ტ. III, V, VI, VII, X), აღმოსავლეთ ევროპა (III), აღმოსავლეთ კავკასია (III, V)... დასავლეთ საქართველო (III, V, VI, VIII, XII), დასავლეთ აზია(V), დასავლეთ არიზონა (V)... სამხრეთ საქართველო (III, IV), სამხრეთ ამიერკავკასია (IV), სამხრეთ ბელუჯისტანი (V), სამხრეთ ევროპა (V), სამხრეთ რუსეთი (V), სამხრეთ დაღისტანი (X), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (XII, VII), სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველო

(VII)... ჩრდილოეთ კავკასია (I, III, VI), ჩრდილოეთ ერანი (III), ჩრდილოეთ ოსეთი (III)...

ფაქტია, აკადემიური გამოცემების მესვეურებმა ორკომპონენტური გეოგრაფიული ტერმინები შეიტანეს არა იმ ფორმით, რაც ი. ჯავახიშვილის ტექსტში გვხვდება, არამედ ბრუნვისნიშანმოკვეცილი. ე. ი. მიინიეს, რომ ი. ჯავახიშვილის დროინდელი ნორმა სხვა იყო, ხოლო XX საუკუნის დასასრულის ნორმა – სხვა. ცხადია, აკადემიური გამოცემის სარედაქციო კოლეგიის კომპეტენციაში ეჭვს ვერ შევიტანთ...

შ. აფრიდონიძე გამოქვეყნებულ წერილში „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის სფეროში კომპეტენტურ წყაროთა“ შორის ასახელებს „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ რეაგომეულს და, ცხადია, არის კიდევ... მაგრამ ეს ლექსიკონი მისთვის საინტერესო თვალსაზრისს არ უჭერს მხარს, პირიქით: ჰორიზონტის მხარეების აღმნიშვნელ ტერმინთა შემცველი გეოგრაფიული სახელებიდან რეაგომეულში სალექსიკონო ერთეულად მხოლოდ ერთია და ისიც ამ ფორმით – **სამხრეთ-ოსეთი** (ქველ VI)...

ვერ დავეთანხმებით ოპონენტს, რომ „მინიმუმ ნახევარ საუკუნეზე მეტია ქართულენოვანი სასკოლო სახელმძღვანელოები ამ ნორმებით იყო და არის გამოცემული (იგულისხმება I ვარიანტი – გ.გ.)“. როგორც ირკვევა, ასე არც ყოფილა და არც არის. მის მიერ კომპეტენტურ წყაროდ მოხმობილ „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხების“ V წიგნში ვკითხულობთ: „გეოგრაფიული სახელების –**ეთ** სუფიქსიან მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშნის უნდა ჰქონდეს და არ აქვს: **ჩრდილოეთ აფრიკა...**“ (ქსკს V, 301)...

საუბარია გასული საუკუნის 70-იანი წლების გეოგრაფიის სახელმძღვანელოებზე... რა ხდება დღევანდელ სახელმძღვანელოებში? ჩვენ თვალი გადავაგვლეთ რამდენიმე მათგანს. ვითარება აშკარად II ვარიანტის სასარგებლოდაა: „**სამხრეთ საქართველო** (სამხრეთ-ჯავახეთი და ქვემო ქართლის დასავლეთი ნაწილი) – ძირითადად აგებულია...“ (გეოგრაფია, 1999, 15)... „ბაგრატ მესამის გარდაცვალების შემდეგ **დასავლეთ საქართველო** საშინელი შინაომების ასპარეზად იქცა“ (ისტორია, 2002, 162)... „**აღმოსავლეთ საქართველო** დემეტრე მეორის (თავდადებულის) მეფობაში“... (ისტორია, 1990, 160)... ასეთი ფაქტები ჩამოთვლილ სახელმძღვანელოებში მრავალადაა...

როცა ჩვენს წერილში ფორმათა გავრცელებულობის ფაქტორზე ვსაუბრობდით, მსგავსი მაგალითები გვქონდა მხედველობაში. გარდა ამისა, ღირსსაცნობია ზეპირი სალიტერატურო ენის

მონაცემები, რაც აშკარად მეორე ვარიანტის სასარგებლოდ მეტყველებს...

ოპონენტი წერს: „რაც არსებითია, ამ წიგნებში გატარებული წესები დამტკიცებულია ნორმათა დამდგენი სამთავრობო კომისიის მიერ“ და ჩამოთვლილია რამდენიმე ორთოგრაფიული ცნობარი; დასახელებულთაგან ნორმათა დამდგენი კომისიის მიერ დამტკიცებულია მხოლოდ „საბჭოთა კავშირის გეოგრაფიული სახელების ორთოგრაფიული ლექსიკონი“, სხვა – არა... ის, რასაც ოპონენტი გვთავაზობს, არ არის ნორმა, ამის თაობაზე ნორმა მისაღებია...

გაგვიგრძელდა სიტყვა... მაინც უნდა ითქვას: ორკომპონენტის შესიტყვებათა ფორმობრივი განვითარების გზები სხვადასხვაგვარად წარმართება. მარტივ ვითარებას გვიჩვენებს სახელი და გვარი (ცხადია, თანხმოდანფუძიანი სახელი); პირველი კომპონენტი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი ყველა ბრუნვაში (ნოდარ დუმბაძე, ნოდარ დუმბაძემ...); ამავე გზით წარმართა ე. წ. შერწყმული დანართის ტიპის შესიტყვების განვითარების გზაც: მეცნიერ-მუშაკი, გენერალ-ლეიტენანტი, სახლ-მუხეუმი (იხ. ნორმები)... გეოგრაფიულ ტერმინად ქცეული მსაზღვრელ-საზღვრულიც ამ გზას დაადგა: ახალქალაქი, წითელსოფელი, დიდგორი...

ცხადია, დაწერილობის სხვაობა (ცალ-ცალკე, დეფისით თუ ერთად) ამ შემთხვევაში არაა ჩვენი მსჯელობის საკითხი. საერთოა პირველი კომპონენტის ფორმა. ამავე გზით მიემართება სამხრეთ კავკასია ტიპის გეოგრაფიული ტერმინებიც. ამ შემთხვევაშიც, ისევე როგორც წინა მაგალითებშიც, ერთ ტერმინადაა გაგებული ორკომპონენტის შესიტყვება და არა მსაზღვრელ-საზღვრულად. ე. ი. არა რომელი ამერიკა? არამედ რა? რომელი კონტინენტი?

ასე რომ, „სადაო ფორმების სტრუქტურა, ბუნების ტიპი, სემანტიკა და სინტაქსური ფუნქცია;“ ჩვენი ღრმა რწმენით, მეორე ვარიანტის მართებულობას უჭერს მხარს. ვფიქრობთ, ზევით დასმული კითხვა – ერთად ვწერთ, ცალცალკე თუ დეფისით – პირველის სასარგებლოდ უნდა გადაწყდეს: ენობრივი თვალსაზრისით (დღეს არსებული ორთოგრაფიული წესების შესაბამისად) გამართლებული იქნება ერთად დაწერა; ქველის ტრადიციის შესაბამისად (გავიხსენოთ სამხრეთ-ოსეთი) შეიძლება დეფისის გამოყენებაც; ამ შემთხვევაში დეფისის გამოყენების წესებში კორექტივი იქნება შესატანი; მოკლედ, საკითხი გადასაწყვეტია. (ამ თემაზე მოხსენება წაიკითხა მ. ჩუხუამ; სტატია გამოქვეყნდა. იხ.: ჩუხუა, 2007. ავტორი მხარს უჭერს იმ ვარაუდს, რომ სამხრეთ-კავკასია ტიპის ფორმები ერთად უნდა დაიწეროს).

7. მრავალსიტყვიან უცხოურ სახელწოდებათა ქართულად დაწერილობის გამო

მომრავლდა საქართველოში უცხოური ფორმები, დაწესებულიები, რომელთაც თავიანთი უცხოური სახელწოდებანი შემოაქვთ. ხშირად რომელიმე სახელწოდება რამდენიმე სიტყვას შეიცავს:

- Courtyard Mariotii
- Centr Pointi
- Central travel
- Orient logic
- Intel Express
- Pro credit Bank და მისთანანი.

ეს სახელწოდებანი ქართულად ასეთი ფორმით გადმოაქვთ: ქორთიარდ მარიოტი

- ცენტრ პოინტი
- ცენტრალ თრეველი
- ორიენტ ლოჯიკი
- ინტელ ექსპრესი

პრო კრედიტ (ან პრო-კრედიტ) ბანკი...

ქართულადაც ჩვეულებრივ ისევე ცალცალკე იწერება, როგორც უცხოურად (ერთ შემთხვევაში დეფისიც იქნა გამოყენებული). ერთგვაროვანი ვითარება არ არის; სალიტერატურო ქართულში ამგვარი საკითხების მოგვარების საინტერესო მცდელობად გვესახება ნ. დათეშიძის წერილი, რომელიც ეხება რთული კონსტრუქციის ნასესხობებს; ავტორი მიიჩნევს, რომ ოფის მენეჯერის ტიპის გამოთქმები ერთად უნდა დაიწეროს (ნ. დათეშიძე, 2007)... ჩვენ კიდევ ერთხელ ვსვამთ საკითხს მსგავსი ტიპის უცხოური სახელწოდებების შესახებ.

როგორ უნდა დაიწეროს ამგვარი სახელები, ცალცალკე, დეფისით თუ ერთად? სანამ კომპეტენტური ორგანო მიიღებს გადაწყვეტილებას (არადა ასეთი ორგანო ამჟამად არცა ჩანს...), ასეთ წინადადებას წამოვაყენებთ; უფრო სწორად, ტრადიციულ წესს გავიხსენებ...

საინტერესო პრინციპს გვთავაზობს ნიკოლოზ ბარათაშვილი: გრ. რბელიანისადმი მიწერილ წერილში ვკითხულობთ: „გთხოვთ მომიტევოთ ასდენს ხანს ჩემგან მოუწერლობა; ეს გარემოების ბრალია: ხან არ ვიცოდი ადგილი, თუ სად იმყოფებოდით, ხან საქმეებში გავერთოდი სამსახურისა გამო (я чиновник экспедиции суда и расправы)...“ ჩვენ ამჯერად ყურადღებას მივაქ-

ცევთ ბოლო ორ სიტყვას: **суда и расправы**. წერილში იქვე, ცოტა ქვემოთ, ექსპედიციის სახელწოდებას ქართული ასოებით დაწერს: „აგერ წელიწად-ნახევარია, რაც მე გიმნაზიაში კურსი დავასრულე და ვიმყოფები **სუდაირასპრავაში**“ (ბარათაშვილი 1996, 74). გენიოსის ენობრივი ინტუიცია გასაგებია: რუსულად დაწერილ თითოეულ სიტყვას რუსულ ტექსტში თავისი სინტაქსური მნიშვნელობა აქვს; ქართულ ტექსტში საზგასმული გამოთქმა ერთ ცნებად აღიქმება და ამიტომაც ერთ სიტყვად დაწერს... ვფიქრობთ, სწორედ ეს პრინციპი უნდა დაედოს საფუძვლად ამ ტიპის სახელწოდებათა ქართულად დაწერილობას: **ქორთიარდმა-რიოტი, ცენტროინტი, პროკრედიტბანიკი** და მისთანანი... ამ წესის საფუძველი ის არის, რომ ყოველი ცალკე დაწერილი სიტყვა ცალკე სინტაქსური ერთეულია; ცალცალკე დაწერით ქართული სინტაქსის ეს მთავარი პრინციპი ირღვევა... შეიძლება მსჯელობა იმის თაობაზეც, ხომ არ იქნეს გამოყენებული დეფისი; ამ შემთხვევაში დეფისის გამოყენების წესები იქნება დასაზუსტებელი... თუმცა ერთი აშკარაა: არ შეიძლება მათი ცალცალკე წერა...

ლიტერატურა:

- ანტონი, 1997** – ანტონ პირველი (ბაგრატიონი), ქართული გრამატიკა, 1997
- აფრიდონიძე, 2003** – შ. აფრიდონიძე, ორთოგრაფიული ტრადიციებისა და თვალსაზრისებისათვის: „ლიტერატურული საქართველო“, 9-15 მაისი, 2003
- აფრიდონიძე, 2007** – შ. აფრიდონიძე, სისტემა და ნორმა: ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, 2007
- ახალი ნორმები**, – ახალი ნორმები – მღერისარ თუ მღერი, ტყუისარ თუ ტყუი: „ბურჯი ეროვნებისა, № 3-4, 2003
- ბარათაშვილი**, – ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, 1996
- ბარამიძე, 1964** – ზოგიერთი ტიპის მეშველ-ზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, 1964
- გამყრელიძე, 2003** – თ. გამყრელიძე, გეოპოლიტიკური ნომენკლატურის დაზუსტებისათვის; „ლიტერატურული საქართველო“, 2-8 მაისი, 2003
- გეოგრაფია, 1999** – საქართველოს გეოგრაფია, სახელმძღვანელო აბიტურიენტებისათვის, თბ. 1999,

- გოგოლაშვილი, 1983** – გ. გოგოლაშვილი, ე და ა სუფიქსიანი მეორე კავშირებითის შესახებ ახალ ქართულში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეხუთე, 1983
- გოგოლაშვილი, 1988** – გ. გოგოლაშვილი, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, 1988
- გოგოლაშვილი, 2000** – გ. გოგოლაშვილი, კვლავ – ავ და – ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის ფორმათა შესახებ: თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, 2000
- გოგოლაშვილი, 2001** – გ. გოგოლაშვილი, დრო-კილოთა III სერიაში მომხდარ ფორმობრივ ცვლილებათა შესახებ: ვარლამ თოფურია – 100, 2001
- გოგოლაშვილი, 2007** – გ. გოგოლაშვილი, ორპირიან – ავ და – ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის ფორმათა შესახებ: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XVIII, 2007
- გოგოლაშვილი, 2007-1** – გ. გოგოლაშვილი, დაუმაღავს თუ დაუმაღლია, ანუ ორპირიან – ავ და – ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის ფორმათა შესახებ: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, № 3, 2007
- დათეშიძე, 2007** – ნ. დათეშიძე, რთული კონსტრუქციის ტერმინთა მართლწერისათვის ქართულში: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, №2, 2007
- ენციკლოპედია, 2008** – ენციკლოპედია ქართული ენა, 2008
- ზექალაშვილი, 2008** – რ. ზექალაშვილი, სალიტერატურო ენა და ნორმა: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი № 1, 2008.
- თოფურია, გიგინეიშვილი, 1998** – ვ. თოფურია, ი. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, 1998
- იმნაიშვილი, 1966** – გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგოლოური დიალექტი, 1966
- იმნაიშვილები, 1996** – ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, 1996
- ისტორია, 1990** – საქართველოს ისტორია, საკითხავი წიგნი, თბ 1990
- ისტორია, 2002** – საქართველოს ისტორია, X კლ. სახელმძღვანელო, 2002
- მელიქიშვილი, 2001** – დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის უღვლების სისტემა, 2001
- ნორმები, 1986** – თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, 1986.

საღინაძე, 2007 – რ. საღინაძე, ნორმირების ერთი პრინციპისათვის: ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, 2007

სიმფონია, 1956 – ვეფხისტყაოსნის სიმფონია, ა. შანიძის რედაქციით, 1956

ქველ VI – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, 1960

ქსკს V – ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეხუთე, 1983

ჩიქობავა, 1962 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XIII, 1962

ჩიქობავა, 1972 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენა, როგორც პოლივალენტოვანი სალიტერატურო ენა: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი I, 1972

ჩუხუა, 2007 – მ. ჩუხუა, კვლავ დასავლეთ ევროპა თუ დასავლეთი ევროპა ფორმათა შესახებ: ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, 2007

ჭუმბურიძე, 1956 – ზ. ჭუმბურიძე, ქართული სალიტერატურო ენისა და სტილის საკითხები, 1956

ჭუმბურიძე, 1976 – ზ. ჭუმბურიძე, -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა უღლებისათვის პირველ თურმეობითში: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 19, 1976.

ჯავახიშვილი, 1979-1998 – ი. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, 1979; ტ. XII, 1998.

ქართული ენა საეთერო და საგანმანათლებლო სივრცეში

ა) საეთერო დრო ენობრივი თვალსაზრისით

XIX საუკუნის ქართველი მოღვაწეები ქართული ენის სიწმინდის დაცვისა და სალიტერატურო ენის ნორმათა განმტკიცების საქმეში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ თეატრის ენას. ფიქრობდნენ, რომ თეატრის სცენიდან წამოსულ სიტყვას ზემოქმედების სხვა ძალა ჰქონდა: ყოველგვარი ენობრივი ფორმა, სცენიდან წამოსული, ადვილად იკაფავდა გზას და მკვიდრდებოდა ხალხში. ასეთ ვითარებაში მცდარი, არასწორი ქართულის ნებისმიერი შემთხვევა გაცილებით დიდი ზიანის მომტანი იყო ენისთვის, ვიდრე ზეპირმეტყველებაში დაშვებული მრავალი შეცდომა. მაგრამ თეატრის ენა ქართული ენობრივი სივრცის მხოლოდ მცირე ნაწილს სწავებოდა...

XX საუკუნეში თეატრს თავისი მნიშვნელობა, მართალია, არ დაუკარგავს, მაგრამ რადიო-ტელევიზიამ გაცილებით მეტი ძალა შეიძინა. ინფორმაციის ამ საშუალებათა მასობრივი ხასიათის გამო მისი აუდიტორია მთელ ქართულ ენობრივ სივრცეს მოიცავს, ამიტომ ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დაცვის, ნორმათა პოპულარიზაციისა და კონსტიტუციური სტატუსის უზრუნველყოფისათვის უადრესად დიდია მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა როლი, განსაკუთრებით – ტელევიზიისა.

როცა სატელევიზიო-საეთერო სივრცეში ქართულის შესახებაა საუბარი, რამდენიმე საკითხს უნდა მიექცეს ყურადღება: ერთი მხრივ, საეთერო დროის რა ნაწილი უჭირავს ქართულენოვან გადაცემებს და, მეორე მხრივ, როგორი ქართული ისმის ეთერში; ასევე, როგორ ხდება ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა პოპულარიზაცია და არის თუ არა ენასთან დაკავშირებული შემეცნებითი ხასიათის გადაცემები... ამჯერად გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ პირველ საკითხზე.

ჩვეულებრივ, საკითხი იმის შესახებ, თუ საეთერო დროის რა ნაწილი უჭირავს ქართულენოვან გადაცემებს, კანონით უნდა რეგულირდებოდეს.

საქართველოში ამჟამად ენობრივი თვალსაზრისით საეთერო დროის განაწილება კანონით არ რეგულირდება (და არც არასოდეს რეგულირდებოდა). 2000-2003 წლებში საქართველოს პრეზიდენტთან არსებულ ქართული ენის სახელმწიფო კომისიაში განიხილებოდა კანონი ენის შესახებ, რომელსაც წესით უნდა მოეგვარებინა ეს საკითხი: საეთერო დროის რამდენი პროცენტი უნდა დათმობოდა ქართულენოვან და რამდენი – არაქართულენოვან გადაცემებს. 2003 წელს ეს კანონი გადაეცა პარლამენტს განსახილველად და დასამტკიცებლად, მაგრამ ახალი საკანონმდებლო ორგანოს არჩევის შემდეგ (2004 წ.) ამ კანონის განხილვა შეჩერდა. ამიტომ ამჟამად ეს საკითხი სტიქიურად „რეგულირდება“.

საბჭოთა პერიოდში ერთიანი იდეოლოგიის შესამუშავებლად მთელი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე რამდენიმე გადაცემა საკავშირო მნიშვნელობისა იყო და სავალდებულო იყო გაეშვათ ეთერში; მაგალითად, „Время“ – საინფორმაციო პროგრამა (22⁰⁰ – საათზე თბილისის დროის). ამის თაობაზე ალბათ არსებობდა საგანგებო მითითება, რა თქმა უნდა, არასაჯარო. არ ვიცი, რამდენად იყო სავალდებულო, მაგრამ ჩვეულებრივ ყოველდღიური საბავშვო გადაცემა „ძილი ნებისა, პატარებო“ ასევე მუდმივად გადაიცემოდა მოსკოვიდან.

ქართული ტელევიზია ამზადებდა საინფორმაციო პროგრამას „Вестник“. საკავშირო ტელევიზიის ძირითადი პროგრამები, ოფიციალური გადაცემები (საკავშირო ყრილობები, მშრომელთა დემონსტრაციები, სპორტული ღონისძიებები და მისთანანი) ჩვეულებრივ იჭერდნენ ქართულ საეთერო დროს.

გარდა ამისა, ქართული სატელევიზიო საეთერო დროის დიდი ნაწილი ეთმობოდა რუსულენოვან მხატვრულ ფილმებს. ეს ვითარებაც არასტანდარტული იყო: შეიძლებოდა დღეში რამდენიმე ფილმი გაეშვათ რუსულენოვანი, შეიძლებოდა – არცერთი. არაიშვიათი იყო შემთხვევა, როცა ქართული ფილმების რუსულ ვარიანტებს აჩვენებდნენ.

ე. წ. „პერესტროიკის“ პერიოდში სატელევიზიო-საეთერო სივრცეში ვითარება ქართულის სასარგებლოდ შეიცვალა. ეს ძირითადად მაინც მხატვრულ გადაცემებს ეხებოდა: გაჩნდა ქართული ვარიანტები უცხოური ფილმებისა (ქართულად გახმოვანებულები, ქართულტიტრებიანი), თუმცა რაიმე კანონზომიერება

მაინც არ ჩანს; ესეც სტიქიურ ხასიათს ატარებს... საინფორმაციო და სხვა „საკავშირო მნიშვნელობის“ გადაცემები კვლავ რუსულენოვანი იყო.

90-იანი წლებიდან მოყოლებული, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, ცხადია, აღარაა სავალდებულო „საკავშირო“ პროგრამები, მაგრამ რჩებოდა „Вестник“ და რუსულენოვანი ფილმები. იმისდა მიხედვით, თუ რა ფინანსური შესაძლებლობები ჰქონდა ამა თუ იმ ტელევიზიას, არაქართულენოვანი ფილმების გახმოვანება ხდებოდა ქართულად. ასე აკეთებდნენ ტელეკომპანიები „საზოგადოებრივი მაუწყებლობელი“, „რუსთავი-2“, „იმედი“, „მზე“... ტელეკომპანია „კავკასიას“ ამის შესაძლებლობები არც მაშინ ჰქონდა და არც ამჟამად აქვს, ამიტომ უმეტესად რუსულენოვანი ფილმებს აჩვენებს. საკაბელო კერძო ტელევიზიები არანაირ კანონზომიერებას არ ექვემდებარება...

არის შემთხვევები, როცა ცნობილი ტელეკომპანიებიც აჩვენებენ რუსულენოვან ფილმებს. ეს ხდება ძირითადად მაშინ, როცა, როგორც ჩანს, გამოუვალ მდგომარეობაში არიან – საჭიროა რაღაც ღონისძიების აღნიშვნა (თარიღის...), თუმცა, უმეტესად ეს ხდება ღამის ეთერში.

სშირია გახმოვანების გარეშე ქართულტიტრებიანი ფილმების გაშვებაც...

ეს ეხება რუსულ ენას. მიუხედავად იმისა, რომ ინგლისური ენა საკმაოდ ფართოდ შემოდის ჩვენ ყოველდღიურობაში, რუსულის ჩანაცვლება ინგლისურით მაინც ვერ ხერხდება ჯერჯერობით. ეს არც იქნება შესაძლებელი ახლო მომავალში: რუსულ ენას საქართველოში ორსაუკუნოვანი ისტორია აქვს; საყოფაცხოვრებო, კულტურულ თუ საგანმანათლებლო სივრცეში ის იყო შეუცვლელი. ინგლისურ ენას კონკურენტები ჰყავდა ყოველთვის სხვა ევროპული ენებისა თუ თვით რუსული ენის სახით...

დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდში არაერთგვაროვანი იყო ვითარება რუსულენოვან რესპოდენტებთან დაკავშირებით: საინფორმაციო გადაცემებში თუ რესპოდენტი რუსულენოვანი იყო, მასთან საუბარი უთარგმნელად გადაიცემოდა; თუ რესპოდენტი სხვაენოვანი იყო (მაგალითად ინგლისურენოვანი, გერმანულენოვანი და, თუნდაც, სომხურენოვანი, ოსურენოვანი), მაშინ ან ხდებოდა მისი სინქრონული თარგმნა, ანდა ჟურნალისტის მიერ რესპოდენტის მონათხრობის ქართულად გადმოცემა.

იყო შემთხვევები, როცა რუსულენოვანი რესპოდენტის მონათხრობის გაქართულებაც ხდებოდა – ეს ძირითადად ანალიტიკურ პროგრამებში (მაგალითად, ასე ხდებოდა გადაცემაში

„დროება“ – ტელეკომპანია „იმედი“). პირდაპირი ეთერის შემთხვევაში რუსულენოვანი რესპოდენტის საუბრის თარგმნის შემთხვევები არ დაგვიდასტურებია.

რუსულენოვანი გადაცემები არის გამიზნული საქართველოში მაცხოვრებელი არაქართველებისთვისაც: მაგალითად, სტუდია „რეპორტიორის“ გადაცემა „გზაჯვარედინი“, რომელიც ადრე „რუსთავი 2“-ის ეთერით გადაიცემოდა და მოგვიანებით გადაიცემოდა „საზოგადოებრივი ტელევიზიით“; იყო საერთაშორისო პროექტი სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისთვის (კერძოდ სიუჟეტებში აისახება საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ყოველდღიურობა, ამ ქვეყნებში მიმდინარე მოვლენები).

2008 წლის აგვისტოს ცნობილი მოვლენების შემდეგ (მხედველობაში გვაქვს რუსეთსა და საქართველოს შორის საომარი დაპირისპირება) რუსული ენის მიმართ დმოკიდებულებამ ძირითად სატელევიზიო არხებზე (I არხზე, „იმედზე“, „რუსთავი-2“-ზე) რადიკალური ხასიათი მიიღო: რუსულენოვანი რესპოდენტების საუბრები ისევე ითარგმნება ქართულად, როგორც სხვაენოვანი რესპოდენტებისა... ასე რომ, ამჟამად საინფორმაციო გადაცემები მხოლოდ ქართულენოვანია ყველა ძირითად არხზე.

უფრო კონკრეტული საუბარი წინა წლების საეთერო დროის ენობრივ ვითარებაზე ამჟამად ჭირს: წინა წლების სატელევიზიო პროგრამების გაცნობა ამ მხრივ არავითარ შედეგს არ გვაძლევს: სატელევიზიო პროგრამებში გადაცემის ენა არ არის მითითებული.

ვიმეორებთ: ასეთი არაერთგვაროვანი ვითარება იმის შედეგია, რომ **საეთერო დროის განაწილება ენობრივი თვალსაზრისით არ რეგულირდებოდა კანონით.**

ბ) სწავლების ენის ვითარება უახლოეს წარსულში

ცნობილი ფაქტია: XIX საუკუნიდან მოყოლებული 1918 წლამდე სახელმწიფო ენა საქართველოში იყო რუსული. 1918 წელს დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუციაში ჩაიწერა, რომ საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა. ეს ნორმა მეორდებოდა საბჭოთა პერიოდის ყველა კონსტიტუციაში. 1978 წელს იყო მცდელობა ამ ნორმის მოშლისა, მაგრამ საერთო-სახალხო მოძრაობამ ქართული ენა საქართველოში სახელმწიფო ენად დატოვა.

ამ ნორმიდან გამომდინარე სწავლების ენა საქართველოში იყო ქართული, თუმცა რუსულენოვანი სასწავლებლებიც არ იყო

იშვიათი. არაქართულენოვანი იყო მხოლოდ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლები; არაქართულენოვანი სკოლები ძირითადად არაქართველთა კომპაქტური დასახლების რეგიონებში გვაქვს (სომხური, აზერბაიჯანული...). თუმცა რუსულენოვანი სკოლები თითქმის ყველა რეგიონში, ყველა რაიონში იყო. საბჭოთა პერიოდში ევროპული ენები არ იყო სწავლების ენა. ცნობილ „გერმანული სკოლაში“ (თბილისის მე-6 სკოლაში) ფაქტობრივ იყო გაძლიერებული სწავლება გერმანულისა, როგორც უცხო ენისა (გაიხსნა 80-იან წლებში).

საბჭოთა პერიოდში ქართულ სასწავლებლებში სამი კატეგორიის ენა იყო: მშობლიური (ქართული), რუსული და უცხო ენა. ლოგიკური კლასიფიკაციით ორგვარი ენაა – მშობლიური და არამშობლიური, ანუ დედაენა და უცხო ენა. რუსული ამ კატეგორიაში მერ თავსდებოდა. სხვადასხვა დონეზე მას ეძლეოდა შეფასება: მეორე მშობლიური ენა, ერთაშორისი ურთიერთობის ენა, საკავშირე ენა... არსებობს ასეთი ტერმინებიც: დომინანტური ენა და სუპერდომინანტური ენა; ამგვარი ტერმინებით, დომინანტური ენა არის ქართული ენა (სახელმწიფო ენა), ხოლო სუპერდომინანტური – რუსული ენა... ამიტომაც ქართულ საგანმანათლებლო სისტემაში განსაკუთრებული იყო რუსული ენის სტატუსი. მართალია, რუსულენოვანი უმაღლესი სასწავლებელი საქართველოში არ იყო, მაგრამ სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებელში იყო რუსულენოვანი ფაკულტეტები, განყოფილებები.

ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში, ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, სწავლების პირველი წელი ყველგან იყო მშობლიურენოვანი; ანუ პირველ კლასში XX საუკუნის 70-იან წლებამდე სწავლების ენა იყო ქართული. არ ისწავლებოდა სხვა ენა, გარდა მშობლიურისა. მეორე კლასიდან იწყებოდა რუსული ენის სწავლება. კვირაში ორი გაკვეთილი ეთმობოდა რუსულს. ჩვენი მასალის მიხედვით, ამ ნორმის დარღვევა არ ხდებოდა.

საბჭოთა პერიოდში უცხო ენად იწოდებოდა ინგლისური, გერმანული და ფრანგული ენები. ნებისმიერ სკოლაში ისწავლებოდა ერთ-ერთი ამათვანი. განაწილება არ იყო თანაბარი. ინგლისური ენა ძირითადად ქალაქის სკოლებში იყო სავალდებულო უცხო ენად. რაიონის სკოლებში უმეტესად უცხო ენა იყო გერმანული, იშვიათად – ფრანგული.

გერმანული ენა ქალაქის სკოლებშიც ისწავლებოდა, თუმცა ფრანგულის მსგავსად – იშვიათად. ამ თვალსაზრისით რაიმე კანონზომიერების დაჭერა ჭირს. სტატისტიკაც ძნელი მოსაპოვებელია ამჟამად.

სწავლების პერიოდში V კლასიდან რუსულსა და უცხო ენას თანაბარი საათები ეთმობოდა. დამამთავრებელ კლასში გამოსაშვები გამოცდა ბარდებოდა ორივე საგანში – რუსულშიც და უცხო ენაშიც. უმაღლეს სასწავლებლებში მისაღებ გამოცდებზე რუსული უცხო ენად არ მოიაზრებოდა გასული საუკუნის 90-იან წლებამდე.

70-იან წლებში თბილისის რამდენიმე სკოლაში წამოიწიეს ექსპერიმენტი – პროფილირებული სწავლება (IX-XI კლასებში). ჰუმანიტარული პროფილის კლასებში უცხო ენაში ჩვეულებრივთან შედარებით (ასევე საბუნებისმეტყველო და მათემატიკური პროფილის კლასებთან შედარებით) საათების რაოდენობა გაორმაგებული იყო (ძირითადად არაჰუმანიტარული საგნების ხარჯზე). ეს ექსპერიმენტი, ფაქტობრივ, ჩაიშალა (თბილისის I ექსპერიმენტული სკოლის მონაცემი).

სამწუხაროდ, გაჭირდა მონაცემების მოძიება სხვა ტიპის ექსპერიმენტებისა: განათლების სამინისტრო დღევანდელი „რეფორმის“ პერიოდში წინა ვითარების მონაცემებს „არ ფლობს“. იყო ასეთი ექსპერიმენტიც – ერთდროულად დაეწყოთ რუსულსა და უცხო ენის სწავლება; ანდა, დედაენისა და რუსული ენის სწავლება – პირველივე კლასიდან. როგორც ჩანს, ეს იყო კერძო ინიციატივები. ამიტომ შეჯამება და შეფასება ექსპერიმენტისა საჯაროდ არ ხდებოდა. ინფორმაციის მოძიების ერთადერთი წყარო ხდება კერძო პირთა გამოკითხვა.

90-იანი წლებიდან, განსაკუთრებით 2000 წლის შემდეგ, თბილისში (ზოგჯერ პერიფერიაშიც) გაჩნდა რამდენიმე საავტორო სკოლა. რაიმე საერთო სტანდარტი, უცხო ენისა და რუსულის მიმართებისა ქართულთან თითქოს არ ჩანდა.

რა ვითარებაა ამჟამად?

**გ) ენათა სწავლების თანაფარდობა
ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში***

სტანდარტები

2006-2007 სასწავლო წლიდან ქართულენოვანი ნებისმიერი პროფილის ზოგადსაგანმანათლებლო საჯარო სკოლაში შემუშავებულია ახალი სტანდარტები I, VII და X კლასებისთვის. ქართული ენა და ლიტერატურა ინტეგრირებულია. სიმოკლისთვის

* მონაცემები აღებულია 2006-2007 სასწავლო წელს.

ასე ეწოდება – ქართული; ჩვენც როცა ვგულისხმობთ ინტეგრირებულ სწავლებას ქართული ენისა და ლიტერატურისა, პირობითად ასე გამოვიყენებთ – ქართული.

სტანდარტით გათვალისწინებულია ორი უცხო ენა. პირველი უცხო ენა იწყება მე-3 კლასში, მეორე უცხო ენა – მე-7 კლასში.

სავალდებულო საგნების – ქართულისა და უცხო ენების – სწავლება ასეთ სურათს ქმნის:

კლასი		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ქართული		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
უცხო ენა	პირველი			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	მეორე							+	+	+	+	+	+

საათობრივი ბაღე მხოლოდ I, VII და X კლასებისთვის არის გარკვეული (ფრხხილებში მითითებულია წლის განმავლობაში სავალდებულო ჯამური რაოდენობა საათებისა):

კლასი		I	VII	X
ქართული		7 (252)	5 (180)	5 (180)
უცხო ენა	პირველი		3 (108)	2 (72)
	მეორე		4 (144)	3 (108)

ყველა შემთხვევაში ქართულის საათები მეტია თითოეული უცხო ენის საათებზე. მეორე უცხო ენის საათები ჭარბობს პირველი უცხო ენის საათებს. შეიძლება ეს იმის გამო, რომ მეორე გვიან იწყება.

განათლების სამინისტრო სტანდარტის სქემას ასეთ განმარტებას აძლევს:

„პირველი უცხოური ენის სწავლას მოსწავლე იწყებს მე-3 კლასში, მეორისას კი მე-7 კლასში. მეათე კლასიდან ნებადართულია პირველი უცხო ენის სწავლისათვის თავის დანებება და მესამე უცხო ენის სწავლის დაწყება (მე-10-12 კლასებში). **ეს არ გამოირიცხავს იმას, რომ მესამე კლასამდე დაიწყოთ სკოლებმა უცხო ენის სწავლება, ან მეშვიდე კლასამდე ასწავლონ ორი უცხოური ენა.** თუ სკოლა გადაწყვეტს, რომ მას აქვს ამის საშუალება და ხედავს ამ საგნების შეთავაზების მნიშვნელობას. თუმცა პირველ ორ კლასში უცხოური ენის სწავლება არ არის რეკომენდებული“ (ხაზგასმა ჩვენია – გ. გ.).

ცხადია, ამგვარი განმარტება ყველა ვარიანტს დასაშვებს ხდის, რაც ბევრ კითხვას გააჩენს; ამის თაობაზე აქვე ვისაუბ-

რებთ პარაგრაფში „უცხოური ენები ქართულენოვან და არაქართულენოვან სკოლებში“.

რაც შეეხება სხვა კლასებს (ე. ი. გარდა I, VII, X კლასებისა), იქ ძველი სტანდარტები მოქმედებს, ძველი საათობრივი ბადეები. როგორც ირკვევა, ეტაპობრივად მოხდება ჩანაცვლება ძველი სტანდარტებისა ახლით. მომავალ სასწავლო წელს (2007-2008) დაემატება II, VIII და XI კლასები.

ქართული ქართულენოვან სკოლებში

არსებული სტანდარტების მიხედვით ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში ასეთი ვითარებაა (I, VII და X კლასები ახალი სტანდარტებით მუშაობს, ენა და ლიტერატურა ინტეგრირებულია):

კლასი	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ენა	7	8	7	7	4	3	5	2	2	5	1	
ლიტერატურა					3	3		2	2			3

საჯარო სკოლათა ერთი ნაწილი (ჩვენ ხელთა გვაქვს ასზე მეტი სკოლის მონაცემი მთელი საქართველოდან) ასრულებს სტანდარტების მოთხოვნებს; ხშირია დარღვევის შემთხვევებიც. თითქმის ყველა კერძო სკოლაში სტანდარტი დარღვეულია. წესით სტანდარტის მოთხოვნა საათების მინიმალურ რაოდენობაზე უნდა სრულდებოდეს. ძირითადად დარღვევა ხდება უცხო ენათა გადრმავეული სწავლების სკოლებში, სამწუხაროდ, მშობლიური ენის ხარჯზე. არის შემთხვევები, როცა ინტეგრირებული უნდა იყოს ენა და ლიტერატურა და გაყოფილია; არის პირიქითი შემთხვევებიც; ჩვენ აქ წარმოვიდგინოთ სქემას, სადაც მხოლოდ სტანდარტთან განსხვავებულ შემთხვევას მივუთითებთ. სკოლებს არ მივუთითებთ, ამას არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს ამჯერად:

კლასი	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ვარიანტი		3	2	2								
ვარიანტი		5	5	5	6	6		4	4		4	

ვარიანტი					7	6						
ვარიანტი		10			2	2	2	2	2	2	2	
ვარიანტი					3	3	3	3	3	3	3	
ვარიანტი	9		8								1	
ვარიანტი											4	
ვარიანტი	8				4	3	2	2	2	1	1	
ვარიანტი		7	6	6		5		5	5		5	
ვარიანტი	8				4	3	2	2	2	1	1	
ვარიანტი	8		8	8	8	8	8	8	8	8	10	
ვარიანტი	5	5	5		5		5	5	5		5	
ვარიანტი		2	2	3	3	3						
ვარიანტი		4	4	3	3	4						
ვარიანტი	8		8	8	8	8	8	8	8	8	8	

უცხოური ენები ქართულენოვან სკოლებში

სტანდარტების მიხედვით ერთდროულად შეიძლება ისწავლებოდეს ორი უცხო ენა, მესამე უცხო ენის სწავლება დასაშვებია X კლასში პირველი უცხო ენის ნაცვლად.

არის შემთხვევები, როცა IX-X კლასში ერთდროულად ისწავლება სამი უცხო ენა (რუსული, ინგლისური, ესპანური) საათების ასეთი ფარდობით:

IX	–	5	–	5	–	2
X	–	1	–	5	–	2

ამ შემთხვევაში XI-ში მხოლოდ მეორე უცხო ენა ისწავლება.

არის შემთხვევა, როცა სამი უცხო ენა (რუსული, ინგლისური, იტალიური) ერთდროულად ისწავლება III-X კლასებში. თანაფარდობა ასეთია:

კლასი	რუსული	ინგლისური	იტალიური
3	2	2	2
4	2	6	6
5	3	6	6
6	3	5	5
7	3	8	8
8	2	6	6
9	3	6	6
10	2	5	5

ეს საკმაოდ თავისებური სკოლაა („ცისკარი“):

იტალიური იწყება I კლასში, ინგლისური II-ში, რუსული – III-ში; XI კლასში ისწავლება ინგლისური და იტალიური (5-2).

არის შემთხვევა, როცა სამი უცხო ენა ისწავლება III-XI კლასებში (რუსული, ფრანგული, ინგლისური ან გერმანული); ინგლისური (ან გერმანული) – 3 საათი, რუსული – 2 საათი ყველა კლასში; ფრანგული 2 (II-IV კლ), 5 (VII-VIII), დანარჩენში 4. აქ ინგლისური (ან გერმანული) იწყება I კლასში, ფრანგული – II-ში, რუსული – II-ში. სამივე ისწავლება ბოლომდე.

არის შემთხვევა, როცა სამი უცხო ენა ისწავლება VI-IX კლასებში (რუსული, ფრანგული, ინგლისური), X-XI კლასებში ემატება იტალიურიც (სენტ-ეგზიუპერის სკოლა). საათების თანაფარდობა ასეთია:

რუსული VI-მდე 3 საათია (IV-იდან), შემდეგ – 2;

ფრანგული: I-II კლ. – 7, IV-X – 8, XI – 6;

ინგლისური: VI-IX – 3, X – 3, XI – 2;

იტალიური X – 3, XI – 2.

სტანდარტის მიხედვით I უცხო ენა იწყება III კლასში; II – VII კლასში; III შეიძლება ჩაენაცვლოს პირველ უცხო ენას X კლასიდან.

ის დაშვება სტანდარტში, რომ I უცხო ენა შეიძლება დაიწყონ III კლასამდე და ორი უცხო ენა ასწავლონ VII-მდე, ძალიან ჭრელი სურათის საფუძველს ქმნის. არ შეგვის რეკომენდაცია, რომ I-II კლასებში უცხო ენის სწავლება არ არის რეკომენდირებული.

I უცხო ენას იწყებენ I კლასშიც, II კლასშიც და III კლასშიც.

II უცხო ენას იწყებენ I კლასშიც, II კლასშიც, III კლასშიც, IV კლასშიც და V კლასშიც.

III უცხო ენას იწყებენ III კლასშიც, IV კლასშიც, VI კლასშიც და IX კლასშიც.

IV უცხო ენას – X კლასში.

როგორც ვხედავთ, არათუ ასრულებენ რეკომენდაციას, არააო სასურველი I-II კლასებში უცხო ენის სწავლა, არის შემთხვევები ამ კლასებში მშობლიურის პარალელურად ორი უცხო ენის სწავლებისა!

ასევე: რეკომენდირებულია ერთდროულად ორი უცხო ენის სწავლება; გვაქვს შემთხვევა 3 უცხო ენის სწავლებისა და 4 უცხო ენისაც!

როცა ასეთ სურათს ვხედავთ, უცილებლად უნდა დაეფიქრდეთ შედეგებზე. პედაგოგიკის სპეციალისტების, ფსიქოლოგებისა და პრაქტიკოსი მასწავლებლების აზრის გათვალისწინება არის აუცილებელი – რამდენად სასარგებლო და შედეგიანია ასეთი მიდგომა ენათა სწავლებისადმი.

უცხოური ენების საათების ჯამური რაოდენობა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში არის 40:

22 – პირველი უცხო ენა (რუსული);

18 – მეორე უცხო ენა (ევროპული).

უცხო ენების გაღრმავებული სწავლების სკოლებში – ჯამური რაოდენობაა 54: პირველ უცხო ენას (რუსულს) დააკლდა 1 საათი, მეორე უცხო ენას (ევროპულს) მოემატა 14 საათი.

სტანდარტის მიხედვით მიცემული თავისუფლება საკმაოდ რთულ სურათს ქმნის: არის სკოლები, სადაც უცხო ენაში საათების ჯამური რაოდენობა სამი ციფრით გამოიხატება:

108 (რუსული – 40, ინგლისური 68)

111 (რუსული – 22, ფრანგული – 57, ინგლისური – 32)

116 (რუსული – 19, ფრანგული – 76, ინგლისური – 16, ესპანური – 5)

119 (რუსული – 20, იტალიური – 47, ინგლისური – 52)

ვარიანტები ნაირნაირია. ესეც გარკვეულ კითხვის ნიშნებს სვამს, რომელსაც პასუხი პედაგოგიკისა და ფსიქოლოგიის სპეციალისტებმა უნდა გასცენ.

არაქართულენოვანი სკოლები

საქართველოში სწავლების ძირითადი ენა არის ქართული (აფხაზეთში – აგრეთვე აფხაზური, თუმცა აფხაზეთის მონაცემები ჩვენთვის ამჯერად ხელმისაწვდომი არ არის).

საქართველოს განათლების სამინისტროს მონაცემების მიხედვით („არაქართულენოვან საჯარო სკოლების კვლევა“, „ეროვნული სასწავლო გეგმები“) ამჟამად საქართველოში გარდა

ქართულენოვანი სკოლებისა არის: რუსულენოვანი, სომხურენოვანი, აზერბაიჯანულენოვანი და ოსურენოვანი სკოლები. ის ფაქტი, რომ არის ინგლისურენოვანი კერძო სკოლა, (უკრაინული სკოლა, რომელიც ახლახან გაიხსნა), ეს ამ დოკუმენტებში არ აისახება.

სტატისტიკა ასეთია:

სულ საქართველოში არის 456 არაქართულენოვანი სკოლა, მათ შორის 323 – ერთსექტორიანი, 133 – მრავალსექტორიანი სკოლა.

რაოდენობის მიხედვით ასეთი სურათია:

- ქვემო ქართლი – 199 (ერთსექტორიანი – 174)
- სამცხე-ჯავახეთი – 120 (ერთსექტორიანი – 107)
- თბილისი – 65 (ერთსექტორიანი – 18)
- კახეთი – 28 (ერთსექტორიანი – 16)
- აჭარა – 16 (ერთსექტორიანი – 13)
- სამეგრელო-ზემო-სვანეთი – 9
- მცხეთა-მთიანეთი – 6 (ერთსექტორიანი – 3)
- იმერეთი – 6 (ერთსექტორიანი – 3)
- გურია – 4
- შიდა ქართლი – 3

როგორც ვხედავთ, არაქართულენოვან სკოლათა შორის 70% ქვემო ქართლსა და სამცხე-ჯავახეთზე მოდის.

სწავლების ენის მიხედვით სტატისტიკა ასეთია (ერთსექტორიანი/მრავალსექტორიანი):

	რუსული	სომხური	აზერბაიჯანული	ოსური
თბილისი	14/47	3/5	1/1	
ქვ. ქართლი	17/14	24/0	133/12	
სამც-ჯავახეთი	5/7	102/9		
კახეთი	2/13	0/1	3/8	1/4
სხვა რეგიონი	8/33	0/1		1/1
სულ	46/117	129/18	137/21	2/5

ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა, ყველა სკოლაში ისწავლება. ქართული არაქართულენოვან სკოლებში „განიხილება, როგორც სავალდებულო უცხო ენა და მის შესწავლას ყველა სკოლაში კვირაში 3 საათი ეთმობა“ (სტანდარტები).

რამდენადაც სომხურ, აზერბაიჯანულ და ოსურ სკოლებში რუსული, როგორც სავალდებულო უცხო ენა, ყველგან ისწავლება, ფაქტობრივ ამ სკოლებში სამი უცხო ენაა (ერთ-ერთი ევრო-

პული ენა) – მოსწავლეთა საათობრივი დატვირთვა ამის გამო გაზრდილია.

ჩვენ მიერ გაცნობილ სკოლებში სტანდარტი ამ მხრივ არ ირღვევა, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ინფორმაციის გაცემას გაურბიან, რაც გარკვეულ ეჭვს ბადებს. ისიც ფაქტია, რომ ქვემო ქართლსა და მესხეთ-ჯავახეთში პედაგოგთა კადრების პრობლემის გამო ქართული ბევრ სკოლაში არ ისწავლება...

მასწავლებელთა უმრავლესობის აზრით, ქართული ენის შესწავლისთვის კვირაში სამი საათი არ არის საკმარისი; მით უმეტეს, იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ, ვთქვათ, თბილისსა და ქვემო ქართლში ენობრივი გარემო განსხვავებულია; ამიტომ საათების ერთნაირი რაოდენობა არაერთგვაროვან შედეგს მოგვცემს.

სტანდარტების მიხედვით არაქართულენოვან სკოლებში მშობლიური ენისა და ლიტერატურის საათების რაოდენობა არაერთგვაროვანია რუსულენოვანსა და სხვაენოვან სკოლებში:

კლასები	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	სულ
რუსულენოვანი	5	7	10	10	8	6	6	6	5	4	4	71
აზერბაიჯანულ და სომხურენოვანი	8	9	8	8	7	6	5	4	5	5	5	70

აღბათ ასეთივე ვითარებაა ოსურენოვან სკოლებშიც, თუმცა ეროვნულ სასწავლო გეგმაში ოსური სკოლის სტანდარტი არაა წარმოდგენილი.

მშობლიური ენისთვის განკუთვნილი საათები ფაქტობრივ ერთგვარია: 70-71; გაეხსენოთ: ქართულ სკოლებში ქართული ენის და ლიტერატურისთვის განკუთვნილი საათების რაოდენობა არის 64 (65 – უცხო ენათა გაღრმავებული სწავლების სკოლებში).

უცხო ენის გაღრმავებული სწავლების რუსულ სკოლებში ქართულის რაოდენობა უცვლელია (სულ 33), უცხო ენაში იზრდება 17-დან 36 საათამდე.

*
* * *

როგორც ვხედავთ, ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში არაერთი საკითხია მოსაგვარებელი:

დასახვეწია საკანონმდებლო ბაზისი – სახელმწიფო სტანდარტები; ვგულისხმობთ სკოლებისათვის მინიჭებულ თავისუფლებას (,ეს არ გამორიცხავს იმას“... და მისთანანი), მხოლოდ ზიანის მოტანა შეუძლია სასწავლო პროცესში.

ირღვევა სტანდარტებით დადგენილი თანაფარდობა ენათა სწავლებაში; რაც კიდევ უფრო სამწუხაროა, ეს ხდება **ქართულის – სახელმწიფო ენის – საზიანოდ**. პრობლემის მოგვარება საკითხის გამოწველილვით შესწავლასა და შესაბამისი პროფილის მეცნიერთა სერიოზულ რეკომენდაციებს საჭიროებს.

სარჩევი

შესავალი.....	5
ქართული სალიტერატურო ენის ნორმირების ისტორია და პერსპექტივა	8
იაკობ გოგებაშვილი და ქართული სალიტერატურო ენა.....	45
სამეცნიერო ლიტერატურის ენა.....	63
საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიის გაქართულება დინამიკაში...	94
სისტემური ენობრივი ცვლილებები და ნორმატული რეკომენდაციები.....	125
ქართული ენა საეთერო და საგანმანათლებლო სივრცეში.....	155